

ВІДОЗВИ. ЗАЯВИ

## ЗАЯВА ЗАГАЛЬНИХ ЗВІТНИХ ЗБОРІВ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

### Дорогі співвітчизники!

Революція Гідності, третю річницю якої відзначаємо, змінила Україну та українців. Ми остаточно порвали з радянським минулим і розпочали якісно новий етап державотворення. Водночас різко загострилося протистояння між московським імпершовінізмом і демократичним світом. Україна опинилася на вістрі цього цивілізаційного конфлікту.

У цей непростий для нашого народу час загроза Росії у війні проти України зростає. Мусимо визнати: на всіх фронтах інформаційної війни ми програємо Кремлю, діємо із суттєвим запізненням. Незважаючи на деякі кроки Верховної Ради України, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, Міністерства з питань інформації, українське інформаційне поле все ще незахищене. Телеканали та інші засоби масової інформації, за якими стоять проросійські олігархи і російські спецслужби, деякі народні депутати продовжують ставити під сумнів доцільність антитерористичної операції, яка для нас є священною.

Ще не всі до кінця зрозуміли, що Росія — ворог підступний, воює проти нас гібридною війною, намагається, щоб на генному рівні ми відчули себе неповноцінними, щоб соромилися свого етнічного походження. Мета інформаційної війни проти України — не фізичне знищення, а ліквідація національної ідентичності й усіх духовних цінностей українців. Міф про якусь окремішність Донбасу — лише елемент окупаційної спецоперації. Натрапивши на гідний спротив України у військовій агресії, Росія робить акцент на інші складники гібридної війни — переносить протистояння всередину України, посилює внутрішню диверсійно-терористичну, інформаційно-психологічну війну, яка покликана посилити руйнівні процеси, дестабілізувати внутрішню ситуацію в країні.

Унаслідок путінської пропаганди, частина українців на сході країни „раптом“ відчула себе „православними слов'янами“ і ринула захищати „русский мир“ від „української хунти“. Важко повірити, що нащадки славного козацтва з типовими українськими прізвищами люто ненавидять все українське — мову, пісню, традиції, державну символіку. Російські ЗМІ у своїх маніпуляціях історії активно використовують рецепти доктора Гебельса: в потрібних пропорціях змішують правду, напівправду і цинічну брехню. Так, багато телеканалів показали появу в українському парламенті регіоналки Олени Бондаренко, яка дала сеанс кремлівської антиукраїнської пропаганди, продукуючи маячню про американські війська в Україні й повну відсутність російських військ на Донбасі. Або ж, кому спала на думку ідея допитати В. Януковича в Ростові-на-Дону в дистанційному форматі, „під камерами“? Янукович скористався нагодою та озвучив заздалегідь підготовлені російськими політтехнологами заяви, в яких звинувачував, викривав, виступав то в ролі прокурора, то в ролі судді. Ще раз переконаємося, що для наших ЗМІ, які захоплені „стандартами об'єктивної журналістики“, є цілком нормальним транслювання навіть відверто ворожих щодо України заяв та надання трибуни відвертим ворогам.

До свідомости донеччан треба донести правду про те, що в соціально-економічних проблемах краю винні не українська мова, національні герої, європейський вибір України, а злочини від Партії регіонів, місцеві олігархи, колишні комуністичні функціонери. Саме вони знищили українську економіку, тотально пограбували країну, кинули її в боргову яму, зруйнували армію. Силкові структури опинилися під повним контролем російських спецслужб. До неймовірних розмірів зросла корупція. Україна фактично опинилася в стані соціально-економічного і політичного колапсу.

Мусимо позбутися ілюзій щодо російської доброзичливості до нас, навчитися протистояти російській пропаганді. Українські журналісти повинні передбачати можливість використання поданих матеріалів ворожою стороною, яка відвертою брехнею намагається викликати недовіру та ненависть до будь-якої чинної влади. Не завжди зрозуміло, яку роль відіграють українські експерти на російських телеканалах. Навіщо вони їздять у сусідню столицю, де їх відверто третирують і принижують. Більше того, в їхній особі принижують усю нашу державу. Дивно, що фахівці-політологи вдають, що цього не розуміють.

Слід адекватно реагувати на шизофренічні заяви „соловійовських“ та „кисельовських“ токшоу. Не можемо бути толерантними до чужої нетолерантності. Навпаки, готуймося до адек-

ватної відповіді на неї всіма доступними засобами — ідеологічними, медійними, а як треба, то й збройними. Українським журналістам треба культивувати такі норми моралі і цінності, які допоможуть вистояти в інформаційній війні з жорстким ворогом. Не можна із зони бойових дій подавати два погляди для забезпечення балансу — український та неправдивий російський чи терористів ДНР-ЛНР. Пам'ятаймо: ми на своїй землі захищаємо країну від зовнішньої агресії, а тому маємо бути впевнені, що ворога буде розбито і перемога буде за нами.

Слава Україні!  
Героям Слава!

*Прийнято на Загальних звітних зборах  
Наукового товариства ім. Шевченка в Україні  
3 грудня 2016 р., м. Львів,  
Національний університет „Львівська політехніка“*

## ЗАЯВА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА З ПРИВОДУ ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ „ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ НА 2017 РІК”

Наукове товариство ім. Шевченка позитивно оцінює введення в дію у 2016 р. нового Закону України „Про наукову та науково-технічну діяльність“, який відкриває шлях до реформ та інтеграції академічної, університетської і відомчої науки, а також, щоб вона посіла належне місце, притаманне державам з інноваційною основою розвитку економіки.

Водночас глибоке занепокоєння викликають спроби фактичної ревізії Закону та продовження руйнування наукових колективів через недофінансування у Бюджеті 2017 року навіть мінімальних їхніх потреб, не кажучи вже про гостро необхідне оновлення матеріальної бази досліджень. Надзвичайно загрозливими для збереження і розвитку інтелектуального рівня нації та, врешті, самого існування нашої Держави стають необ'єктивні оцінки депутатами Верховної Ради та уряду України досягнень і ролі української науки, особливо академічної, зазіхання на її землі та майно, некваліфіковані чи спотворені зіставлення систем організації наукових досліджень в Україні та в державах усталеної демократії. Вражають регулярні неправдиві твердження про брак в інших країнах фінансованих державою та бізнесом академії наук чи рівноцінних їм дослідницьких установ, так немовби не існують Китайська, Польська чи Чеська академії наук, грандіозний ЦЕРН, державні німецькі наукові товариства імені Гельгольца (38 тис. працівників, 3 лавреати Нобелівських премій, річний бюджет понад 4 млрд. євро), Ляйбніца (18,5 тис. працівників, 17 лавреатів Нобелівських премій, річний бюджет понад 1,7 млрд. євро), Планка (83 інститути, 22, 197 тис. працівників, 18 лавреатів Нобелівських премій, річний бюджет понад 1,8 млрд. євро), Національні інститути і лабораторії Італії, у США — лабораторії Джеренал Електрік, Вестінггаус Белл, Лівермор, Аргонн і Фермілаб — інкубатори Нобелівських лавреатів, гігантські обсерваторії у Південній Америці, на Гаваях, в Антарктиді і в Космосі, дві гравітаційно-хвильові обсерваторії вартости п'яти річних бюджетів НАН України, які викликали цьогоріч сенсацію серед освіченої частини людства, ставши головними претендентами на Нобелівську премію наступного року.

Науковці та освітяни завжди були серед ініціаторів позитивних суспільних змін і доклали чимало зусиль у визвольній боротьбі української нації. Формулюючи вимоги збереження та розвитку інтелектуального і науково-технічного потенціалу України через забезпечення якісної освіти та ефективної наукової сфери, вони домагаються лише прямування до тих пропорцій видатків бюджету держави, які притаманні передовим державам, а не порушення їх на свою користь.

Ми підтримуємо справедливі, вмотивовані державним інтересом вимоги науковців Національної академії наук України та освітян щодо забезпечення фінансування у 2017 році досліджень у розмірі, який забезпечить повну зайнятість науковців та стане основою для виконання наступними роками всіх положень Закону України „Про наукову та науково-технічну діяльність“ в повному обсязі.

*Ухвалено на Загальних зборах НТШ 3 грудня 2016 р., м. Львів*

**Адресати:** голова та заступники голови Верховної Ради України, голови комітетів та фракцій, Президія НАН України (президент та усі віце-президенти і голова профспілки), прем'єр-міністр України та міністр освіти і науки

## УКРАЇНА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ  
ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ  
ЗОВНІШНЬОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

Після макроекономічної дестабілізації, зумовленої фінансово-економічною кризою 2008—2009 рр., розвиток внутрішнього ринку товарів та послуг України впродовж 2010—2014 рр. характеризувався низкою позитивних тенденцій, як-от — зростання обсягів оптового та роздрібного обігу, поліпшення забезпеченості населення торговельною площею та споживчими послугами, розбудова оптово-роздрібних логістичних центрів, великих торговельно-розважальних об'єктів супер- та гіпермаркетів із високим рівнем ефективності та якості обслуговування покупців, формування базової інфраструктури та удосконалення процедур громадського контролю за ринком, певне пом'якшення адміністративних бар'єрів.

Натомість потужним зовнішнім викликом, що призвів до погіршення кількісно-якісних характеристик розвитку внутрішнього ринку, став збройний конфлікт у Донецькій і Луганській областях, що виник на початку 2014 р. та триває досі і внаслідок якого частина території цих областей та, відповідно, значний сегмент ринку став неконтрольованим для регулювання центральною і місцевою владою. Фактично було виведено поза вітчизняне правове поле процеси логістики та обміну товарами (робіт, послуг) із решти території України.

Наслідком військових дій стала не лише втрата частини внутрішнього ринку та доступу до фінансових ресурсів населення і суб'єктів господарювання. Загальне загострення військово-політичної та економічної ситуації в Україні призвело до зменшення обсягів промислового виробництва та АПК, девальвації національної грошової одиниці, підвищення темпів зростання інфляції та зниження купівельної спроможності населення, погіршення коопераційних відносин між суб'єктами внутрішнього ринку зі Сходу та інших територій держави, ускладнення фінансового стану підприємств й інвестиційної привабливості територій, зростання внутрішньої міграції та погіршення ситуації на ринку праці. Проблема актуалізується й тим, що негативного впливу військових дій на Донбасі зазнали всі сегменти внутрішнього ринку держави — ринки товарів і послуг, праці і зайнятості, капіталу та інвестицій, інновацій і високих технологій. Ситуація негативно позначається на діловому середовищі і розвитку приватного бізнесу, якості життя населення на всій території держави.

Зауважимо, що зовнішня військова агресія не єдине джерело проблем та перешкода розвитку внутрішнього ринку. Сюди слід віднести й слабкість структурних реформ та інституціональних змін, недостатньо ефективну державну політику в умовах посилення зовнішніх та внутрішніх ризиків і загроз. Органам влади слід звернути увагу на негативні аспекти погіршення якісно-структурних характеристик функціонування внутрішньо-

го ринку, зокрема в оптовій та оптово-роздрібній торгівлі, зниження ефективності та фінансово-ресурсної забезпеченості економічних агентів, зменшення обсягів інвестиційно-інноваційної діяльності, високу імпортозалежність, слабкість розвитку міжгалузевих та міжсекторальних зв'язків.

Саме тому внутрішній ринок не виконує на сьогодні в повній мірі свою важливу роль та базові функції в забезпеченні життєдіяльності державної системи, економічного зростання та підвищення якості життя населення. Це призводить до посилення концентрації і монополізації внутрішнього ринку, погіршення ресурсної забезпеченості та зниження інвестиційно-інноваційної активності його суб'єктів, тінізації ринку, диференціації та деформації розвитку у регіональному та територіальному планах. Негативні аспекти стану та характеристики розвитку внутрішнього ринку призводять до зменшення реального ВВП, послаблення його ролі у раціоналізації та підвищенні ефективності господарських зв'язків, невиконання бюджетів за доходами, що в умовах обмежених можливостей скорочення витрат призводить до зростання боргового тиску та ризиків дефолту країни, зниження зайнятості та доходів населення, погіршення конкурентного середовища, інвестиційної привабливості територій.

Очевидно, що військові дії на Донбасі стали потужним зовнішнім чинником, що позначився на обсягах і динаміці, структурних характеристиках розвитку внутрішнього ринку України та її регіонів. Безперечно, що прямого впливу зазнав внутрішній ринок територій, що нині не підконтрольні українській владі, а також прилеглих до них районів Донецької та Луганської областей. Втім, це негативно вплинуло і на функціонування внутрішнього ринку більшої частини південно-східних областей. Є також підстави і до висновку про деструктивний вплив конфлікту на центральні та західні регіони держави.

**Тенденції розвитку внутрішнього ринку України впродовж 2014—2016 рр., які зумовлені значною мірою військовими діями на Донбасі, такі:**

**1. Згортання реальних обсягів оптової та роздрібною торгівлі.** Спад оптової торгівлі загалом у країні, що розпочався ще у 2012 р., після початку зовнішньої агресії доповнився і зниженням роздрібною товарообігу.

**2. Різке зменшення ролі Донецької та Луганської областей у формуванні та функціонуванні основних сегментів внутрішнього ринку держави.** Так, у 2016 р., порівняно з 2013 р., істотно скоротилися частки Донецької та Луганської областей у обсягах обігу роздрібною торгівлі та послуг. Якщо до військових дій на ці два регіони припадало 14,7 відсотка обігу роздрібною торгівлі та 9,1 відсотка обігу послуг, то на сьогодні вони формують лише 4,0 та

3,3 відсотка відповідно. Відтак, вплив регіонів на роздрібну товарну торгівлю зменшився майже на 2/3 (на 10,7 в. п.), а на торгівлю послугами — майже втричі (на 5,8 в. п.). Закономірно, що військові дії на території Донбасу призвели й до зниження частки Донецької та Луганської областей в обсягах виробництва (частка реалізованої промислової продукції регіонів зменшилася на 9,0 в. п., сільськогосподарської продукції — на 3,0 в. п., будівельних робіт — на 11,0 в. п.) та імпорту на внутрішній ринок товарів і послуг (частка областей в обсязі імпорту товарів скоротилася від 7,7 до 4,3 відсотка, в імпорті послуг — від 10,4 до 4,5 відсотка)<sup>1</sup>.

**3. Посилення регіональних дисбалансів розвитку роздрібною торгівлю.** Так, обсяги роздрібно-го товарообігу у Луганській області зменшилися 2016 р., порівняно з 2014 р., на 59,6 в. п., а в Донецькій області — на 43,0 в. п., тоді як загалом у державі показник збільшився на 28,3 в. п. (табл.).

**Обсяг обігу роздрібною торгівлю за регіонами України у 2010–2016 рр. (млрд. грн)**

Регіони	Роки							Темпи зростання, відсотки	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2014	2016/2015
<b>Україна</b>	<b>541,5</b>	<b>685,7</b>	<b>812,1</b>	<b>888,8</b>	<b>903,5*</b>	<b>1031,7*</b>	<b>1159,3*</b>	<b>128,3</b>	<b>112,4</b>
<i>Регіони, де відбуваються військові дії</i>									
Донецька	55,0	69,3	84,0	91,4	65,8	34,6	37,5	57,0	108,4
Луганська	23,0	28,5	36,1	39,5	22,0	8,2	9,1	41,4	111,0
<i>Регіони, що межують з областями, де відбуваються військові дії</i>									
Дніпропетровська	41,8	51,3	60,9	68,2	80,9	94,9	108,2	133,7	114,0
Запорізька	23,4	28,9	34,4	37,2	43,7	46,2	55,4	126,8	119,9
Харківська	38,8	49,5	56,3	62,0	71,6	84,1	95,8	133,8	113,9
<i>Західні регіони України</i>									
Волинська	10,1	13,1	15,9	17,9	21,2	27,2	27,8	131,1	102,2
Закарпатська	11,3	14,8	17,0	17,2	20,2	24,8	26,8	132,7	108,1
Івано-Франківська	13,1	17,5	20,6	22,6	27,6	33,8	37,8	137,0	111,8
Львівська	25,2	31,3	36,2	39,2	45,0	57,5	68,0	151,1	118,3
Рівненська	9,8	12,8	14,8	16,1	19,5	23,5	26,4	135,4	112,3
Тернопільська	9,1	11,5	13,0	14,0	16,9	20,3	22,4	132,5	110,3
Хмельницька	12,5	15,7	18,0	19,4	22,6	26,0	29,1	128,8	111,9
Чернівецька	8,0	9,7	11,1	12,3	14,8	17,5	18,7	126,4	106,9
<i>Інші регіони України</i>									
Вінницька	14,7	19,0	22,4	24,5	29,6	34,5	37,2	125,7	107,8
Житомирська	11,5	15,4	17,4	19,3	22,8	28,5	30,6	134,2	107,4
Київська	20,6	27,1	33,6	37,0	42,5	55,0	59,1	139,1	107,5
Кіровоградська	9,2	11,4	13,7	15,2	17,2	22,0	24,5	142,4	111,4
Миколаївська	12,7	16,5	19,7	21,0	23,9	27,5	32,4	135,6	117,8
Одеська	32,6	42,1	50,6	55,6	61,9	72,6	84,1	135,9	115,8
Полтавська	14,5	18,7	21,7	23,2	26,0	30,6	34,7	133,5	113,4
Сумська	9,9	12,8	15,4	16,5	18,7	22,9	25,8	138,0	112,7
Херсонська	11,4	14,0	16,5	17,9	21,5	26,4	29,6	137,7	112,1
Черкаська	13,0	16,3	19,1	20,8	23,7	27,9	30,2	127,4	108,2
Чернігівська	10,1	12,6	14,6	16,0	18,0	21,7	24,1	133,9	111,1
м. Київ	72,1	89,3	104,4	114,4	125,9	161,7	184,1	146,2	113,9

<sup>1</sup> Державна служба статистики України [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

\* Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

<sup>2</sup> Державна служба статистики...

Слід звернути увагу й на те, що попри наявність численних інформаційних повідомлень про дефіцит споживчих товарів та різке зростання в зв'язку з цим їхньої вартості на території Донецької і Луганської областей, особливо на окупованих територіях, згідно з офіційними даними вітчизняної статистики не спостерігається істотних диференцій в індексах споживчих цін як загалом, так і за головними групами продовольчих і непродовольчих товарів, споживчих послуг, послуг транспорту, зв'язку, освіти тощо.

**4. Посилення імпортозалежності внутрішнього товарного ринку в умовах різкого зниження обсягів імпорту.** З 2013 р. з'явилася тенденція до зниження обсягів імпорту на внутрішній ринок товарів, а з 2014 р.— послуг. Серед головних причин таких тенденцій можна визначити скорочення платоспроможності та ділової активності як населення, так і бізнес-середовища під дією зовнішньої агресії, гіпердевальвації та посилення макроекономічних і структурних дисбалансів розвитку національної економіки. Основним напрямом падіння обсягів імпорту є російський вектор зовнішньоторговельної співпраці України. Проте масштабність дисбалансу попиту та пропозиції внутрішнього ринку об'єктивно призводять до скорочення імпорту з інших ринків, у тому числі з ЄС, навіть за умов запровадження торговельних стимулів у процесі євроінтеграції України.

Ситуація ще більше ускладнилася під час військових дій на Донбасі. Так, обсяги імпорту в Україну товарів у 2016 р. скоротилися до 2014 р. на 27,9 в. п., а послуг — на 26,0 в. п. Об'єктивно вищими були темпи спаду імпорту товарів та послуг у Донецькій та Луганській областях (47,7 в. п. та 64, 9 в. п. відповідно за товарами і 63,3 в. п. та 81,8 в. п. за послугами)<sup>2</sup>.

Зменшення обсягів імпорту товарів та послуг може розцінюватися як позитивна тенденція щодо послаблення імпортозалежності українського внутрішнього ринку. Проте на практиці скорочення імпорту призвело до звуження внутрішнього ринку та обмеження споживання, але не мало позитивного впливу на відновлення внутрішнього виробництва та закріплення на ринку товарів вітчизняного виробництва.

Крім того, для внутрішнього ринку держави **проблема імпортозалежності досі критично гостра та зростає у сегменті непродовольчих товарів.** Для сучасного етапу розвитку внутрішнього ринку України характерна ситуація, коли посилюється вплив чинників, які стимулюють

збільшення обсягів імпорту (розширення місткості внутрішнього ринку, розвиток інфраструктури торгово-посередницької та зовнішньоекономічної діяльності, поліпшення можливостей виходження в систему вітчизняної торгівлі), і не сформовано бар'єрних та компенсаторних можливостей протидії (зокрема формування і використання потужностей внутрішнього виробництва).

**Наявні негативні тенденції до зменшення частки продажу у роздрібному товарообігу товарів, виготовлених на території України, та збільшення частки продажу імпортованої продукції.** За 2005—2015 рр. частка українських товарів у продажу на внутрішньому ринку зменшилася від 70,5 до 58,1 відсотка (на 12,4 в. п.). Ситуація особливо критична для ринку непродовольчих товарів, на якому за цей період частка вітчизняних товарів зменшилася до рівня 39,3 відсотка (з 57,6 відсотка у 2005 р.), тобто на 18,3 в. п.<sup>3</sup> Погіршення, хоча й у меншій мірі, спостерігається і для продукції продовольства.

**5. Катастрофічно зросла збитковість суб'єктів господарювання, що відобразила втрату платоспроможного попиту у бізнес-середовищі.**

Зниження інвестиційної активності, спад виробництва та погіршення кон'юнктури внутрішнього ринку в умовах військових дій на Донбасі призвели й до подальшого погіршення фінансових результатів суб'єктів господарювання. Так, загалом в Україні (та у всіх регіонах держави) вже з 2014 р. спостерігався від'ємний фінансовий результат до оподаткування підприємств у розмірі 517,4 млрд. грн. Вже 2015 р. збиток становив 74,6 відсотка річного показника 2014 р., що є одним з вагомих доказів послаблення фінансово-господарського стану українських підприємств унаслідок суттєвого дисбалансування ситуації на внутрішньому ринку<sup>4</sup>.

**6. Зростання нестабільності розвитку базового агропромислового ринку.** Зокрема, розвиток АПК характеризується такими негативними тенденціями:

— зменшення потенціалу сільськогосподарського виробництва. У 2015 р. на окупованих територіях засіяно лише 50 відсотків прогнозованих площ ярів сільськогосподарських культур. У Донецькій області 22,3 тис. га сільськогосподарських угідь потребують розмінування та ліквідації наслідків бойових дій. В Луганській області таких площ налічується 10,6 тис. га, з них розмінувано 7 та 9,1 тис. га відповідно. Загальна площа замінованих та забруднених площ становить 34 тис. га. Водночас на сільськогосподарських угіддях в окупованих територіях здійснюється зведення фортифікаційних споруд. Загалом обсяг сільськогосподарських угідь Донецької та Луганської областей — 26488 тис. га, що в структурі посівних площ України становить 8,8 відсотка, у т. ч. у зоні проведення АТО — 485 та 198 тис. га або ж 1,8 та 0,7 відсотка відповідно. Вся сільськогосподарська продукція, що вироблена за лінією розмежування, фізично не може потрапити на внутріш-

ній продовольчий ринок України. На окупованих територіях Донбасу фермерство знищено як клас суспільно-економічних відносин. За оперативною інформацією, понад 30 тис. га орних земель від Новоазовського до Артемівського районів Донецької області заміновано або перебувають у зоні бойових дій. Лише близько 6 тис. га розмінувано<sup>5</sup>;

— скорочення обсягу виробництва окремих головних видів сільськогосподарської продукції. У 2015 р. спостерігається тенденція до скорочення валового збору гречки (на 14—17 в. п. порівняно з 2014 р.) у зв'язку зі зменшенням посівних площ на 6 в. п. та малосприятливими погодними умовами, що зменшують середню врожайність культури на 6—10 в. п.<sup>6</sup>;

— загострення проблеми дефіциту мінеральних добрив на внутрішньому ринку. Потреба в мінеральних добривах для проведення осінньо-польових робіт у 2015 р. становила 614 тис. тонн, у тому числі азотних 327 тис. тонн, фосфорних 156 тис. тонн, калійних 131 тис. тонн відповідно<sup>7</sup>.

**7. Активізація проблеми внутрішньої міграції, зокрема міграційне скорочення населення Донбасу і суміжних територій та приріст у Дніпропетровській і Харківській областях, регіонах Центральної та Західної України.**

З метою запобігання негативним наслідкам збройної агресії РФ, окупації та анексії частини території України, проявам збройного насильства та порушенням прав людини значна частина населення Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також окремих районів Донецької та Луганської областей була змушена залишати місця свого постійного проживання, що призвело до істотної внутрішньої міграції та значної кількості внутрішньо „переміщених осіб“. Така ситуація загрожувє стрімким підвищенням рівня безробіття та бідності населення, тоді як її розв'язання потребує невідкладного визначення способів здійснення державної політики зайнятості з метою залучення внутрішньо „переміщених осіб“ до економічної діяльності.

**8. Погіршення абсолютних і структурних показників розвитку підприємницького сектора, зокрема МСП.** У посткризовий період для економіки України характерною є тенденція до зменшення кількості підприємств. Так, від 2013 р. зменшується кількість суб'єктів великого бізнесу, у 2011—2012, 2014 рр. зменшувалося число малих підприємств, упродовж 2010—2015 рр. характерне скорочення кількості середніх суб'єктів бізнесу<sup>8</sup>. Втім, в умовах військової агресії на Сході держави та посилення політико-економічної нестабільності, тенденції до звуження чисельності малих і середніх підприємств лише активізувалися, що погіршило параметри функціонування сектора МСП як найбільш динамічної субстанції функціонування та розвитку внутрішнього ринку.

**9. Зниження інноваційної активності та позиції на внутрішньому ринку інноваційної продукції.** Процеси, що відбувалися у вітчизняній економіці упродовж останніх років, не харак-

<sup>3</sup> Державна служба статистики...

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> Посівна-2015 в Україні: правда та міфи [Електронний ресурс].— Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/opinion/posevna-ukraine-pravda-mify-1433753780.html>.

<sup>6</sup> В Україні прогнозують дефіцит гречки [Електронний ресурс].— Режим доступу: [http://ucab.ua/ua/pres\\_sluzhba/novosti/v\\_ukraini\\_prognozuyut\\_defitsit\\_grechki/?category=29779](http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_prognozuyut_defitsit_grechki/?category=29779).

<sup>7</sup> Для проведення осінньо-польових робіт аграріям бракує 614 тис. тонн добрив [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/dla-provedenna-osinno-polovih-robot-agrariam-brakue-614-tis-tonn-dobriv>.

<sup>8</sup> Державна служба статистики...

теризувалися високою інноваційною активністю, а в умовах зовнішньої військової агресії на Сході держави у 2014—2015 рр. ще послабилися. Так, у 2014 р. до 2013 р. частка інноваційно активних промислових підприємств зменшилася на 0,7 в. п. загалом у державі та у більшості її регіонів. Виняток становили Донецька (на 4,1 в. п.) та Луганська (на 1,0 відсоток) області, а також Дніпропетровська, Волинська, Івано-Франківська, Сумська та Херсонська області. Натомість, в абсолютному вимірі кількість підприємств Донецької області, що працювали над інноваціями, скоротилася майже вдвічі — з 85 (11 відсотків з 809 промислових підприємств) у 2013 р. до 48 (15,5 відсотка з 309 промислових підприємств) у 2014 р.<sup>9</sup>

Так, металургійна група „Метінвест“, яка протягом 2010—2012 рр. реалізувала низку інноваційних проектів з випуску високотехнологічної інноваційної металопродукції з використанням новітнього обладнання та високих технологій, у 2015 р. одночасно з оголошенням фінансових результатів діяльності за минулий рік заявила про дефолт та збиток у розмірі 113 млн дол. США<sup>10</sup>.

Аналогічна ситуація і в машинобудівній промисловості: одне з найбільших підприємств галузі — ПАТ „АвтоЗАЗ“, яке у 2011 р. випустило 60,8 тис. автомобілів, що на 33,9 відсотка перевищило аналогічний показник 2010 р. (45,5 тис. од.), при цьому понад 50 відсотків випущених авто було експортовано. У 2015 р. автозавод випустив 3,9 тис. од. автотранспорту (на 71 відсоток менше, ніж 2014 р.). У січні 2016 р. автозавод перейшов на виготовлення машинокомплектів для General Motors в Єгипті, де випускають 20 тис. автомобілей Lanos на рік<sup>11</sup>.

Також багато підприємств хемічної промисловості постраждали від розгорнутого військово-політичного конфлікту на Донбасі: два з чотирьох підприємства — виробників азотних добрив в Україні („Северодонецький Азот“ та „Концерн Стіррол“), які мали значний інноваційно-промисловий потенціал, розташовані в зоні АТО і вже другий рік не працюють.

#### 10. Посилення негативних тенденцій, пов'язаних із тіннізацією внутрішнього ринку. Зокрема:

— істотно збільшилися обсяги контрабанди як з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей в Україну, так і у зворотному напрямку, часто з нелегальним переміщенням відповідних товарів територією РФ.

Запровадження внутрішніх економічних санкцій та системи блокпостів стосовно окупованих територій Донецької та Луганської областей стали передумовою створення потужних контрабандистських угруповань, що, порушуючи пропускний режим, переправляють продукти харчування, алкогольні напої та тютюнові вироби, речі першої потреби і товари промислового призначення на окуповані території. Натомість з окупованих територій Донбасу в Україну нелегально ввозять сировину, насамперед вугілля, металобрухт, а на

територію РФ вивозять обладнання стратегічних заводів та фабрик і товари сировинного характеру. Цю інформацію підтверджують дані діяльності спільних оперативних мобільних груп, які створені для протидії контрабанді через лінію розмежування<sup>12</sup> та складаються з українських військових, представників добровольчих батальйонів і волонтерів.

Офіційно провозити товар на окуповані території дозволено близько 8 тис. суб'єктам господарювання, ще 3 тис. мають дозвіл на вивезення товарів звітти. Контрабандисти ж перетинають лінію розмежування з використанням хабарів та підроблених документів. Відомо, що вартість супроводу вантажного автомобіля в зоні проведення АТО становить від 10 до 100 тис. грн. (волонтери стверджують, що за супровід у деяких випадках треба заплатити 200 тис. грн) або до 20 грн за кілограм товару, що транспортовано нелегально. Одночасно представники оперативних мобільних груп стверджують, що обсяги нелегальних платежів через один блокпост — від 1 до 5 млн грн щоденно.

За підрахунками авторів, відповідно до даних Державної служби статистики України та балансового методу, обсяги контрабанди лише продуктів харчування через лінію протистояння на Сході становлять близько 3 млрд дол. США на рік;

— істотні втрати у зв'язку з воєнним конфліктом, економічною кризою, що прогресує, та ситуацією, близькою до колапсу в електроенергетичній галузі, створюють передумови для подальшої тіннізації внутрішнього енергетичного ринку.

Передумовою істотних втрат для українського бюджету є існування „сірої“ зони тіншової економіки, завдяки тому, що Кабінет Міністрів України погодив можливість вивезення вугілля із Донецької та Луганської областей (територій зони АТО) на підконтрольну українській владі територію через РФ — країну, яку Україна офіційно визнала агресором та яка не дотримується норм міжнародного права щодо контролю суміжної лінії кордону з Україною.

Істотною позицією контрабанди, на яку вказують волонтери з оперативних мобільних груп, є пальне з РФ, яке нелегально постачають контрабандні стихійні продуктопроводи<sup>13</sup>;

— з українських територій інтенсивно нелегально вивозять товари сировинного характеру, натомість на територію України завозять контрафактну неякісну продукцію, яку виготовляють у межах так званих ДНР та ЛНР. До січня 2015 р. основні обсяги контрабанди відбувалися з використанням вантажного автотранспорту. Після гучних корупційних скандалів у цій сфері значний потік нелегального вивозу вугілля набув нових масштабів з допомогою залізничних перевезень. За твердженнями працівників державних шахт, розташованих на тимчасово окупованій території, щоденно відбувається одне—два відправлення потягами у складі 53—55 вагонів кожен, що ста-

<sup>9</sup> Державна служба статистики...

<sup>10</sup> „Метінвест“ Ахметова оголосив дефолт на 113 мільйонівдоларів [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/9/7064249>.

<sup>11</sup> Запорізький автомобілебудівний завод [Електронний ресурс].— Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

<sup>12</sup> Донбас. Реалії: Боротьба з контрабандою на Донбасі [Електронний ресурс].— Режим доступу :[https://ukrstream.tv/videos/donbas\\_realities\\_fighting\\_smuggling\\_in\\_donbas#VgqyxOyqrBc](https://ukrstream.tv/videos/donbas_realities_fighting_smuggling_in_donbas#VgqyxOyqrBc).

<sup>13</sup> Волонтер перед смертю викрив схеми контрабанди на Донбасі [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://ar.volyun.ua/20150907-volonter-pered-smertyu-vykriv-shemy-kontrabandy-na-donbasi>; Лащ А. Генералізація контрабанди та хабарах на Донбасі / А. Лащ [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/2034855-generalizatsiya-zaroblajut-mljoni-na-kontraband-ta-habarah-na-donbas.html>.

новить близько 70 тонн. Аналогічно й працівники металургійних підприємств повідомляють про щоденне відправлення одного—двох потягів із чавуном по 30 вагонів кожен.

Військова агресія РФ на Сході України, що розпочалася у 2014 р. та триває досі, підсилила негативний вплив зазначених тенденцій, а також викликала низку нових загроз і перешкод функціонування та розвитку внутрішнього ринку держави, як-от — зрушення його місткості, домінування ринку товарів порівняно з ринком послуг, критична імпортозалежність, посилення структурних диспропорцій функціонування роздрібної торгівлі та сфери споживчих послуг, деформація внутрішнього ринку праці та зайнятості населення, погіршення інвестиційно-інноваційного середовища та зменшення притоку інвестицій, технологічний дисбаланс на ринку товарів різного ступеня переробки, зростання інфляції, девальвація національної грошової одиниці, зниження рівня реальних доходів населення і його купівельної спроможності, зростання вимушеної внутрішньої міграції, інфраструктурний дисбаланс формування та розвитку торговельної інфраструктури у товарному та регіональному рівнях, дисбаланс офіційного та тіньового сегментів внутрішнього ринку.

Ситуація щодо приборкання чинників негативної дії на ці тенденції об'єктивно унеможливлена на окупованих територіях, особливо складна — на частині Донбасу, але й суттєво позначається на параметрах функціонування внутрішнього ринку прилеглих до регіонів конфлікту областей — Дніпропетровської, Харківської та Запорізької; військові дії на Донбасі справляють негативний вплив на стан внутрішнього ринку всієї держави.

Це потребує впровадження низки пов'язаних між собою механізмів державного регулювання і реалізації в їхніх межах відповідних інструментів та заходів, орієнтованих на послаблення дисбалансів і стимулювання подальшого збалансованого розвитку внутрішнього ринку України в умовах наявності військових дій на Сході держави.

**У секторі роздрібної торгівлі та сфери споживчих послуг** — найбільшого та визначального сегменту внутрішнього споживчого ринку — **потрібна реалізація інституційно-правового** (законодавчого, нормативно-методичного, програмного) та **інституційно-організаційного** (сукупності інституцій та їхньої взаємодії) **механізмів**, інструментами яких є вдосконалення планування і регулювання торговельних відносин, диверсифікація діяльності роздрібних торговельних підприємств, розширення компетенцій громадських суб'єктів та організацій системи захисту прав споживача, створення стимулів для збалансованого розвитку торгівлі та її позитивного впливу на формування суспільного продукту і розвиток суспільного виробництва, підвищення економічної ефективності та інвестиційно-інноваційного забезпечення модернізації мережі об'єктів роздрібної торгівлі, вдосконалення середовища безпеки та подолання ринкових деформацій.

**Для подолання проблеми надмірної імпортозалежності визріла актуальність впровадження організаційно-економічного механізму її державного регулювання.** Його орієнтирами є структурні зміни та співвідношення у сферах виробництва і споживання товарів (послуг), а також інституціональні реформи, що створюють для цього законодавчу основу та середовище незалежних інституцій, а заходи спрямовані на змен-

шення частки імпорту товарів широкого вжитку, виробничого призначення та енергоресурсів, послаблення монополізованості товарних ринків та їхніх сегментів, формування справедливого та рівного конкурентного середовища у сферах виробництва і товарообігу, критичне скорочення тіньового сектора, розбудова збалансованої просторово-видової мережі об'єктів торгівлі та посилення її ролі в процесах імпортозаміщення, поліпшення структури імпорту.

**З огляду на різке загострення у зв'язку з військовими діями на Донбасі проблеми зниження купівельної спроможності населення, стає надзвичайно важливою реалізація ефективного економічного механізму, здатного нівелювати ці негативні тенденції, із заходами перегляду і затвердження базових державних соціальних стандартів (прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, неоподаткованого мінімуму доходів громадян) відповідно до реальних потреб і ринкових умов, сприяння зростанню рівня оплати праці, удосконалення механізмів обліку, оподаткування та вартості використання суб'єктами підприємництва державних і комунальних ресурсів, стимулювання підвищення рівня економічної активності населення в умовах зростання безробіття, збільшення кількості біженців та тимчасово „переміщених осіб“, формування дієвої і дієздатної ринкової інфраструктури.**

**Особливу увагу в процесі усунення дисбалансів розвитку внутрішнього ринку України слід приділити розвитку галузей реального сектора економіки.** Тут актуальна реалізація інституційно-організаційного механізму, орієнтованого на законодавче забезпечення ефективного використання конкурентних переваг та стимулювання якісного розвитку його суб'єктів, удосконалення системи організації управління галузями, на ліквідацію негативних чинників впливу військових дій. Так, перспективними засобами розвитку ВПК є налагодження військово-технічної співпраці та поліпшення його інфраструктурного забезпечення, активізація публічно-приватного партнерства з участю внутрішніх інвесторів, укладення міжнародних угод з виробництва воєнної продукції з урахуванням потенціалу вітчизняного ВПК, запровадження програм стимулювання внутрішнього виробництва техніки, зброї, фармацевтичної, текстильної продукції, продовольства для потреб армії.

**Для усунення економічних перешкод та критичних чинників дестабілізації розвитку внутрішнього ринку праці в умовах військових дій треба реалізувати заходи в межах організаційно-мотиваційного механізму.** Вони стосуються забезпечення зайнятості та підвищення конкурентоспроможності внутрішньо „переміщених осіб“ шляхом їхньої професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, посилення ролі органів місцевого самоврядування та сторін соціального діалогу у процесі відбудови і відновлення економічного потенціалу окремих районів Донецької та Луганської областей, реалізації позитивного світового (зокрема європейського) досвіду у сфері всебічного розвитку соціального партнерства та колективно-договірного регулювання соціально-трудової сфери, реалізації державної програми дотацій робочих місць учасникам АТО та членам їхніх сімей.

Чи не найбільшої уваги в процесі державної політики, спрямованої на усунення дисбалансів розвитку внутрішнього ринку держави в умовах

військових дій на Донбасі **доцільно приділити детінізації та зокрема протидії контрабандним потокам товарів** як на непідконтрольовані території Донецької і Луганської областей, так і звідти. **Для цього треба реалізувати заходи інституційного** (законодавча відміна статусу вільної економічної зони АР Крим, ліквідація двосторонніх домовленостей між Україною та РФ щодо постачання товарів через тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей, посилення активних консульцій зі стратегічними партнерами України (насамперед США та країнами ЄС) щодо можливості подальшої військової підтримки та введення миротворчих батальйонів ООН на територію України з подальшим закриттям кордонів між Україною та РФ), **економічного** (припинення постачання товарів та послуг з України в РФ та на тимчасово окуповані території АР Крим, Донецької та Луганської областей, у тому числі електроенергії і води, припинення постачання товарів та послуг з РФ в Україну, вирівнювання цінкових дисбалансів між вартістю товарів в Україні і на тимчасово окупованих територіях) **та суспільно-громадського** (надання публічності процесам, пов'язаним зі сприянням контрабандним потокам через лінію розмежування, та щодо корупційних проявів стосовно ситуації у зоні проведення АТО, посилення громадського контролю із залученням волонтерів та активістів до моніторингу перетину кордону на лінії розмежування та на кордоні з тимчасово окупованою АР Крим, зменшення впливу політичних циклів на функціонування внутрішнього ринку) **механізмів**.

Досвід економічно розвинутих держав, а також результати ідентифікації хиб, причин і перешкод якісного посилення інноваційної активності суб'єктів українського внутрішнього ринку, дають підстави до висновку, що **найбільш дієвим** за сучасних умов **у цілях розвитку внутрішнього ринку інновацій та високих технологій** і посилення його

позитивного впливу на параметри внутрішнього ринку України **є упровадження інституційного механізму**, зокрема його інституційно-правового, інституційно-економічного та інфраструктурного складників. Це дасть змогу сформувати інституційно-правовий базис розвитку внутрішнього ринку інновацій і високих технологій, якісно реформувати систему його інституційно-економічного забезпечення, а також у достатній мірі розвинути інституційну інфраструктуру інтеграції науково-дослідної та інноваційної діяльності на внутрішньому ринку держави.

**Щоб подолати негативні тенденції до деактивізації підприємницької діяльності**, зокрема МСП, зумовленої різким погіршенням соціально-економічної ситуації, тінізацією та криміналізацією бізнес-середовища внаслідок дестабілізації, зумовленої військовими діями на Донбасі, та посилення таким чином структурних деформацій функціонування внутрішнього ринку держави, в Україні слід критично змінити підходи до державної політики у цій сфері. Досягнення пріоритетів державної політики в цій сфері потребує **створення інституційно-правового** (елементами якого є норми, правила та об'єкти інфраструктури, а головне призначення — забезпечення координації діяльності і функціонування суб'єктів системи економічної безпеки підприємництва і виконання покладених на них функцій) **та організаційно-економічного** (організації системи управління в аналізованій сфері, наведення ладу в ній, забезпечення її організованості та впорядкування, а також застосування економічних механізмів і важелів у макроекономічній, податковій, фінансово-кредитній, інвестиційній, інноваційній, виробничій, зовнішньоекономічній та інших сферах задля стимулювання розвитку економічних процесів і явищ у запланованому руслі) **механізму**.

*Тарас ВАСИЛЬЦІВ, Руслан ЛУПАК*

## ХТО І ЯК КЕРУЄ УКРАЇНОЮ?

Створення нового класу панства в Україні і формування загальноукраїнського класу сучасного кріпацтва — бідних, знедолених, пригноблених людей, які або ледве живуть, або яким доведеться вижити від нестатків, хвороб та голоду, відбувається одночасно. Не хочеться думати, що це добре спланована програма знищення українців та України. Наші надії на прихід нової влади, що змете злочинський клан Януковича, не справдилися. Оточення Президента складається з тих самих людей, які розкрадали Україну, можливо, відмінність між ними лише в тому, що відкрито двері до поповнення того клану новими злодіями. Президент Порошенко мусить дотримуватися вимог Заходу в багатьох питаннях. Але одного він зробити не зміг і не зможе — це подолати корупцію або хоча би її надломити.

Ніхто не може зрозуміти, чому не покарано за ці останні майже три роки причетних до загибелі учасників протистояння на Майдані гідності, діамантових прокурорів та інших викритих кримінальних осіб.

Ця система складається з потужного клану новітнього панства — чиновників всіх рівнів, із суддів та прокурорів, із керівників силових відомств,

із депутатського корпусу. Цьому прошаркові встановлюють надвеликі зарплати, створюють широкі можливості для швидкого збагачення. Нам стало відомо про місячну зарплату керівника ДК „Укр-газвидобування“ — мільйон гривень. А сьогодні докторові, професору Університету таку суму можна заробити за 12—14 років роботи, за умови не витратити на прожиття ні копійки. А ця людина змогла виконати та захистити кандидатську та докторську дисертації, опублікувати сотні наукових робіт, дати дорогу в наукове життя багатьом аспірантам. Але подібні „суперзарплати“ вже отримують сотні, а може тисячі чиновників.

Нас всіх вразили опубліковані дані електронного декларування своїх статків чиновників, людей, що тривалий час провадять державну діяльність. Не перечислюватимемо їхні прізвища, бо це вражає до самого серця. Але дивує їхнє блазнювання, життя без страху, що може настати час відкриття природи їхніх багатств. 28 листопада ведучий телеканалу „112“ оприлюднив статки сім'ї військового прокурора Матіоса з його нечуваними багатствами. Або опубліковано багатства лідера Радикальної партії Олега Ляшка, який з особливим цинізмом „глаго-



литель“ про свій захист знедоленого люду. Можна наводити дані про статки сотень таких новоявлених багатців, які підсумовують багатства своїх жінок, дітей, батьків. Викликає подив, як народні депутати проголосували закон про електронне декларування своїх багатств? Бо, очевидно, сподівалися, що це декларування буде якимось чином зірване, або знали, що їм це все минеться.

Ми постійно чули, що в тіні перебуває половина економіки, і якщо її вивести з неї, то бюджет України зросте вдвічі і не потрібно буде вижебрувати гроші в МВФ чи інших фінансових центрах світу. Але крім слів та крилатих висловлювань, нічого не зроблено. Якби здійснювалася реальна робота з викоринювання корупції, то життя в Україні було би іншим. Нема реальних дій покарання корупціонерів, припинення хабарництва, виведення величезних коштів в офшори. Очевидне поєднання влади та корумпованого бізнесу.

В Україні створено потужну національну гвардію, коли зарплата навіть найнижчого за рангом гвардійця перевищує зарплату професора. Це та структура, що призначена для захисту влади від власного народу.

Дорога до знищення власного народу була започаткована при Президентові Л. Кучмі, а організація її виконання велася під керівництвом Віктора Медведчука, кума Президента Російської Федерації Путіна. Мінялися Президенти, а цей тінювий діяч виконував і продовжує свою руйнівну роботу і нині. Це може призвести до знищення України як держави у Мінських перемовинах щодо Донбасу (до речі, разом із Л. Кучмою).

У новоявленого панства нема страху перед гнівом народу, бо вони добре знають, що доведений до крайньої бідності люд не буде здатний до протесту, так як це було в часи Голодомору 1932—1933 років.

Молодь, не чекаючи безвізового режиму з країнами ЄС, правдами і неправдами покидає свою країну. Європа втомилася від української влади, там бояться напливу в Європу мільйонів українців. Але це сьогодні уже безпідставний страх, бо для виїзду за кордон треба мати хоч якісь кошти, а звідки їм взятися у знедолених людей?

Виникають нові пропозиції урядовців про продаж землі (хоча будь-якими засобами це вже реалізується), тиснуть на Україну продавати в Європу не оброблений ліс, з'явилися вимоги допустити до нас знедолених сирійських біженців.

Що найнебезпечніше для України? Це безсистемність урядових рішень, що подібна до дій гоголівського поміщика в „Мертвих душах“, який, щоби наблизити своїх кріпаків до Європи, одягнув їх в європейське вбрання, для вирішення будь-яких питань створював комісії зі своїх кріпаків, підкомісії або надкомісії, а оскільки вони нічого не могли вирішувати, то у полі уже не було кому працювати і настала повна розруха. Так і уряд Гройсмана, на вимоги навести лад, для прикладу, в митній службі створив нові структури в Києві, але ліквідувати корупцію та хабарництво цим не зміг.

Досі нема системності в енергетиці, не дійшло до реалізації поєднання зменшення енерговитрат на виготовлення одиниці валової продукції зі зменшенням податкового тиску, дуже повільно відбувається збільшення використання відновлюваних джерел енергії в народному господарстві. Чи треба вкотре говорити про вкрай погану незбалансовану податкову систему, яка не дає розкритися малому та середньому бізнесу. „Нинішнє політичне середо-

вище треба повністю міняти. Також треба реформувати соціально-політичну систему“ (Богдан Гаврилишин), бо досі нема краю безсистемності в діяльності уряду.

Наприклад, ми не знаємо, якою тривалою і холодною буде нинішня зима... Але знаємо, що у наших підземних сховищах газу сьогодні менше, ніж минулими, порівняно теплими зимами. Що буде з нашими маленькими дітьми, зі старими та хворими батьками, якщо зима буде тривалою та холодною, а газу не вистачить? Чи не продиктує тоді нам наш східний „брат“ капітуляцію? Це також тяжкий елемент безсистемності влади.

Уряд збільшив мінімальну зарплату до 3200 гривень, планується збільшення мінімальної пенсії. Це добре. Але ці рішення автоматично знецінюють пенсії людей, що своєю працею заробили,— хеміків, металургів, науковців та ін. Про це нинішня влада мовчить або не хоче цього знати.

Ставимо собі запитання: „А що треба робити?“ Треба міняти владу. Багато з нас боїться нових виборів до Верховної Ради України. Боїмось, що до влади повернуться колишні регіонали. Це справді може статися. Але що робить нинішня влада, щоби цього не сталося? Не обґрунтоване збільшення комунальних виплат, ріст вартості газу й електроенергії, ріст цін на продукти харчування, одягу, вартості проїзду в громадському транспорті та залізничному сполученні, девальвація — це все відштовхує народ від чинної влади. Мусять прийти до керівництва державою нові лідери, що зможуть реалізувати у короткі часові терміни вихід з цієї страшної кризи.

Ми знаємо з історії, що видатні керівники держав оточували себе вченими та прислухалися до їхніх рекомендацій. Нинішня влада не потребує рекомендацій вчених, а тому однією з причин загнивання держави є і повне відсторонення вчених від участі в керівництві державою. Ба більше, сформувалася у свідомості новоствореного панства непотрібність вчених у державній діяльності. Вища школа багато років підряд ніяк не може позбутися бюрократичного формалізму, що перетворює університетські кафедри на склади непотрібної нікому інформації. Міняються міністри, а приблизити нашу вищу освіту до рівня хоча би середніх країн світу не вдається.

В технічних університетах за останні роки йшла битва не за нові технології, а відбувалося формування престижності університетів чи академій за кількістю захищених докторських дисертацій. Сьогоднішня Україна за цими показниками перебуває „впереді Європи всеї“ з тією різницею, що в Європі не мають що використати з наших тисяч докторських і кандидатських дисертацій з технічних наук, бо нема втілення теоретичних викладів в реальну практику. Мусить прийти в Україну і нова система вищої школи, заснована на досвіді європейських держав. Нині покійний Богдан Гаврилишин недавно писав, що в Швейцарії є лише два політехна, але багато їхніх випускників не просто пишуть дисертації, а працюють над власними технологіями, багато з них відкривають свої підприємства. Хоча у Швейцарії найменші показники з усіх розвинутих країн за кількістю людей, які здобувають вищу освіту. Зате в Швейцарії (і не лише у ній) дуже якісна освіта для кваліфікованих робітників. Можливо, не треба видумувати все нові і нові методи діяльності вчених в Україні, а перейняти досвід передових країн світу? Чи треба говорити

про те, що наша вища технічна освіта готує та випускає зі своїх стін так багато фахівців, які не зможуть знайти застосування своїх знань в реальному житті українських виробництв або про те, що навіть середній рівень їхніх знань набагато нижчий від рівня знань своїх старших колег тридцятирічної давности.

Повертаючись до гірких слів Богдана Гаврилишина, сказаних за рік до смерті, що всі президенти України ігнорували поради вчених і його особисті

поради, бо „у них було мало нагромаджених знань, щоби їм можна було щось порадити“. І далі, незадовго до своєї смерті він написав гірку правду: „Патріотичних, компетентних і порядних людей в українській владі нема“.

Думаю, що треба змусити сучасну владу прислухатися і до думок вчених та реально оцінити катастрофічний стан суспільства. Бо наше новостворене вельможне панство само схаменутися не зможе.

*Роман ЯРЕМІЙЧУК*

## ЯК В УКРАЇНІ ЗАХИСТИТИ ЇЇ ЗАХИСНИКІВ?

Таке час від часу трапляється у різних областях України. В травні минулого року в Березанському районі Одеської області ветеранові, який зайшов до кав'ярні зі словами: „Слава Україні!“, присутні відповіли ... переломом щелепи. В серпні правоохоронці підбрали скинутого з поїзда бійця АТО Олександра Ковальова з Тернополя. Демобілізований боєць 30-ї бригади був непритомним, речі його залишилися у поїзді Запоріжжя-Маріуполь. Припустимо, в першому випадку все можна списати на „занадто радикальне“ гасло колишнього атошника. Може, й не варто так вітатися на Одещині, традиційно проросійському регіоні. Що відбулося в поїзді Запоріжжя-Маріуполь — теж точно не встановлено; принаймні, про це нема інформації в інтернеті. Зате в інших випадках ясності більше. Скажімо, ввечері 10 грудня 2016 року на трасі Мокква-Сімферополь п'яна компанія побила 53-річного ветерана АТО і його супутників. Би́ли так, що захисник України потрапив до реанімації. Що цікаво — з компанією був і працівник Мелітопольського відділу поліції. Вже цього факту достатньо для глибшого вивчення конфлікту журналістами. Тільки, звісно, не на мелітопольському рівні, а на всеукраїнському.

\* \* \*

Гаразд, припустимо, південь Запорізької області — це також сепаратистський регіон, як і Одещина. І тут захищати атошників не обов'язково. Але ж сепаратисти однаково добре почувуються і на Півдні, і в Центральній Україні!

Ось конкретний факт: Дмитро, боєць одного з підрозділів Збройних сил України, в ніч на 26 червня йшов вулицею свого міста Горішні Плавні — перейменованого нещодавно Комсомольська Полтавської області. Він проводжав сестру додому. Компанія з чотирьох чоловіків та п'ятох жінок розпочала з ним суперечку, яка переросла в бійку і після якої Дмитро потрапив до лікарні з важким струсом мозку. За словами волонтерки Ксенії Бикової, нападники були нетверезими, на відміну від Дмитра, який не п'є. І вони почали його лупцювати після того, як дізналися, що хлопець у складі ЗСУ брав участь у бойових діях на Донбасі. Після цього нашого захисника почали бити ногами, навіть душити... Волонтерка пояснила подібну жорстокість тим, що полтавські Горішні Плавні — також ... (увага!) сепаратистський регіон. І дехто з місцевих сподівається, що незабаром відбудеться зміна влади, повернуться ті, хто керував регіоном за Януковича. Ну, за такого ставлення до тих, хто, не шкодуючи свого життя, захищає всіх нас (у тому

числі й нинішню владу) від російських окупантів,— „колишні“ справді можуть повернутися. Та мовиться не про це. А відколи це Полтавщину почали зачислювати до „сепаратистських регіонів“? А де ж тоді в Україні регіони не сепаратистські?

\* \* \*

Як тут не згадати слова талановитого журналіста Ігоря Лосєва: „Де ще у світовій історії можна знайти країну, яка під час війни дозволяла б „п'ятій колонії“ ворога діяти так нахабно і безкарно?“ Справді, де? Сепаратисти ненавидять не лише бійців АТО, але й волонтерів. Так, у Василівці Запорізької області торік 19 серпня по-звірячому побили волонтерів із Львівщини, з-поміж яких був і капелан. Водій зняв на мобільний телефон бійку. Бандити були озброєні ножами і ... міліцейськими палицями. Почалося все з того, що волонтери зробили зауваження місцевому сепаратистові, який роз'їжджав із російським триколором. Той викликав підмогу і ... Поліція відкрила карну справу за ч. 1 ст. 125 Карного кодексу України „Навмисні легкі тілесні ушкодження“. Може, я чогось не розумію, але мені здається, що доцільнішою була б стаття за сепаратизм. Тут варто вживати дієвих заходів. Або конфіскація майна, або позбавлення громадянства, або (якщо злочинець розкався) взяття на утримання двох—трьох біженців із Донбасу. Або надання їм безкоштовного житла. Або обмін з ними квартирами і виїзд на територію, вільну від „укропів“, тобто — в ЛНР-ДНР. Тоді покарання можна суттєво пом'якшити, а в перспективі реабілітувати. Але якщо суспільство й надалі не буде реагувати на прояви сепаратизму, то як тоді в майбутньому проводити чергову мобілізацію? В 1941 р. до Червоної армії масово записувалася молодь і в Москві, і в Ленінграді, і в Києві... Але хіба можна собі уявити, щоб у ті часи червоноармійців на вулицях безкарно били бандити, або ті, хто з нетерпінням чекав приходу Гітлера? Ні, влада завжди оперативно реагувала. Чому ж у нас не так? Ігор Лосєв правильно каже: „Ми можемо розраховувати лише на власні сили. Що самі зробимо, те й буде наше...“ Тому й кажу, що Україні тепер дуже потрібен ситуативний союз всюдисущих журналістів, невтомних волонтерів і патріотично налаштованих працівників військкоматів. Бо якби під час розслідування автоматично вручалася повістка синові чи братові сепаратистки, яка готова бити ногами та душити захисника України, то подібних випадків було б набагато менше. І план із мобілізації виконувався б легше.

*Сергій ЛАЩЕНКО*

## З ПОТОЧНОГО ЖИТТЯ НТШ

ЗАГАЛЬНІ ЗВІТНІ ЗБОРИ  
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ

(3 грудня 2016 року)

3 грудня 2016 р. в актовій залі НУ „Львівська політехніка“ відбулися Загальні звітні збори Наукового товариства ім. Шевченка.

її підсумкового пленарного засідання 26 березня 2016 р.; про підготовку до проведення Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від народження Михайла Грушевського; про результати науково-організаційної, видавничої та виробничої роботи НТШ; про участь членів НТШ у заходах, які присвячені пам'яті Михайла Грушевського та Івана Франка. Окремо на Президії було розглянуто питання підготовки „Вісника НТШ“.

Для загального ознайомлення з поточними справами НТШ широкою наукової громадськості та подальшої спільної праці протягом 2016 року відбулися три засідання Ради Товариства. Крім обговорення поточних проблем, виголошено наукові доповіді: Євген Нахлік „Франкознавча проблематика в Інституті Івана Франка НАН України“; Мирон Капраль „Про підготовку до видання 50-томного зібрання творів Михайла Грушевського“; Ярослав Притула „Про математичні праці у виданнях НТШ до 1939 р.“

Важливим заходом, проведеним 26 квітня 2016 року спільно з Радою НТШ та колективом Львівської комерційної академії, стало засідання на тему „Суворі уроки Чорнобиля“ (до 30-річчя Чорнобильської трагедії), у якому доповідачами були Борис Білинський, Ярослав Тарас, Петро Шкраб'юк та Степан Рутар.

Упродовж звітного періоду НТШ було організатором, співорганізатором і учасником кількох конференцій та ювілейних академій, зокрема в



Президія Загальних звітних зборів Наукового товариства ім. Шевченка.  
Зліва направо: Юрій Бобало (ректор НУ „Львівська політехніка“),  
Василь Лизанчук, Роман Кушнір (голова Товариства відкриває збори),  
Валентин Максимчук, Леонід Зашкільняк, Віталій Тельвак

У першій частині засідання заслухано чотири доповіді: Віталія Тельвака „Постать Михайла Грушевського у гумористичній культурі його часу“; Леоніда Зашкільняка „Михайло Драгоманов і польський соціалістичний рух“; Василя Лизанчука „Українська мова — основа безпеки нації і держави“; Валентина Максимчука „Двадцять років України в Антарктиці: основні досягнення та перспективи“. В обговоренні доповідей взяли участь Роксолана Зорівчак, Ігор Завалій, Андрій Гречило.

Після перерви звітну доповідь виголосив голова НТШ Роман Кушнір. Він, зокрема, зазначив, що за звітний період відбулося п'ять засідань Президії Товариства, під час яких було розглянуто стан виконання заходів „Плану роботи Президії НТШ“ на поточний 2016 р., уточнено план видавничої діяльності НТШ у 2016 р. А також на засіданнях мовилося про організацію проведення наукової (березневої) сесії НТШ та

Віталій  
ТельвакЛеонід  
ЗашкільнякВасиль  
ЛизанчукВалентин  
Максимчук

межах XXVII Наукової сесії НТШ, а також Міжнародного наукового конгресу „Іван Франко: „Я єсть пролог...“ (до 160-річчя від народження Івана

Франка (22—24 вересня 2016 р.); Міжнародної наукової конференції „Михайло Грушевський: учений, політик, державний діяч“ (до 150-річчя від народження)“ (25—26 жовтня 2016 р.), Всеукраїнської наукової конференції „Благословенний заступок нашого краю“: II франкознавчий пленер. Гуцульщина (4—6 червня 2016 р.) та ін.

14 травня ц. р. відбулося спільне засідання Лікарської та Музикознавчої комісії за участі членів Президії НТШ. Гостем засідання, що пройшло в залі для урочистостей Інституту народознавства НАН України, став класик української музики, Герой України, лауреат премії ім. Т. Г. Шевченка Мирослав Скорик. Зустріч, присвячена відзначенню 160-річчя від народження Івана Франка, відбулася завдяки значним організаційним зусиллям голови Лікарської комісії Оксани Заячківської.

1 червня 2016 р. в актовій залі Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України відбулося урочисте спільне засідання Відділення фізико-технічних і математичних наук Західного наукового центру НАН України і МОН України та НТШ, присвячене вшануванню Світлої пам'яті Івана Франка. Промотором цього засідання став дійсний член НТШ Богдан Пташник.

У своєму звіті голова НТШ звернув увагу на діяльність 17 осередків Товариства у 2016 р. Р. Кушнір наголосив, що досі надзвичайно складна ситуація з осередками НТШ на тимчасово окупованій Росією території України — Донецьким,

Кримським, Луганським і Слобожанським. Вагомих здобутків у звітному році досягли члени Донецького відділення НТШ, Дніпровського, Івано-Франківського, Київського, Рівненського, Сумського, Тернопільського, Черкаського, Косівського і Дрогобицького осередків.

Звіти про роботу секцій Товариства виголосили Степан Гелей, Росколана Зорівчак, Юрій Диба, Роман Кирчів, Ігор Стасюк, Ростислав Стойка, Олег Шаблій. Звіт Ревізійної комісії зачитав її голова Борис Білинський.

Борис Білинський проаналізував господарську та фінансову діяльність НТШ. Зауважив, що фінансовий стан Товариства дещо поліпшився, однак й досі є проблеми з поповненням обігових коштів. Тому від імени Ревізійної комісії побажав за змогою допомагати НТШ добровічними внесками.

Збори ухвалили вважати задовільною працю комісій та осередків НТШ у звітному році та затвердили звіт Ревізійної комісії.

У зв'язку із Законом України „Про громадські об'єднання“ від 22. 06. 2012 р., згідно з його розділом II „Утворення та реєстрація громадського об'єднання“, ст. 7, з'явилася потреба внести зміни до Статуту Наукового товариства ім. Шевченка. Про характер цих змін доповів Роман Пляцко. В обговоренні взяли участь Степан Гелей, Лідія Бойчишин, Росколана Зорівчак, Дмитро Федасюк, Петро Білоніжка та Анатолій Карась. Збори ухвалили запропоновані зміни до Статуту Наукового товариства ім. Шевченка.

*Роман ПЛЯЦКО*



У залі засідань

## ЗАСІДАННЯ РАДИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

(27 січня 2017 року)

27 січня 2017 року в Залі засідань Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету відбулося засідання Ради Наукового товариства ім. Шевченка. Засідання відкрив голова НТШ, член-кореспондент НАН України, професор Роман Кушнір.

На засіданні були заслухані такі доповіді: „Чинники високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах глобальної економіки“ (доповідь — проф. кафедри маркетингу Львівського

торговельно-економічного університету Богдан Семак);

„Природоохоронні аспекти застосування ціолітів українського Закарпаття“ (доповідач — проф. кафедри природничих наук та захисту навколишнього середовища Львівського торговельно-економічного університету та провідний науковий співробітник кафедри аналітичної хемії Львівського національного університету ім. І. Франка Володимир Василечко); „Про основні напрямки робо-

ти НТШ у 2017 р.“ (доповідач — Роман Кушнір); „Про заходи щодо відзначення 100-річчя Української національної революції“ (доповідач — Степан Гелей).



Президія засідання Ради НТШ.  
Зліва направо: Богдан Семак (доповідає), Степан Гелей,  
Роман Кушнір, Володимир Василечко

Богдан Семак, зокрема, наголосив на тому, що кооперативні організації у різних країнах світу функціонують здебільшого в умовах агресивного конкурентного середовища, що стало наслідком загострення глобальної конкуренції та посилення позицій транснаціональних корпорацій в економіці більшої частини країн. Доповідач також зазначив, що, незважаючи на несприятливе зовнішнє середовище, кооперативні організації є визнаними світовими лідерами бізнесу і реалізують свої товари та послуги для близько половини населення планети. Головні чинники високої конкурентоспроможності кооперативів у сучасному світі такі: глибока інтеграція сільськогосподарських, виробничих та інших видів кооперативів із кооперативними структурами банківсько-кредитної сфери; ефективне застосування кооперативами стратегії захоплення окремих ринкових ніш; посилення тенденцій міжнародної кооперації та інтеграції; широке запровадження кооперативними організаціями інновацій та нарощування господарського обігу; реалізація на практиці моделі кооперативного бізнесу, що сприяє високій віддачі та мотивації працівників; високий рівень підтримки кооперативного руху у розвинутих країнах. Підсумовуючи свою доповідь, Б. Семак наголосив на потребі застосування позитивного досвіду діяльності кооперативів у різних країнах світу в умовах вітчизняної системи споживчої кооперації, підприємства якої змушені конкурувати зі структурами приватного бізнесу, значна частина яких працює у тіньовому секторі економіки.

Володимир Василечко у своїй доповіді аргументовано висвітлив різноманітні сфери застосування закарпатських цеолітів в охороні довкілля. Зокрема, ці природні наноматеріали використовують під час аналізу природних вод на вміст токсичних важких металів та хлорорганічних речовин. Методи апробовано на численних прикладах аналізу природних, питних та стічних вод Західного регіону України. Закарпатські цеоліти пропонують для очищення вод та технологічних розчинів від різноманітних токсичних речовин. Композиції на основі закарпатських цеолітів

можуть бути використані як фільтри для одночасного очищення вод від токсичних речовин та патогенних мікроорганізмів. Розроблені методики на основі цеолітів можна використати для вилучення дорогоцінних і рідкісних металів зі стічних вод та технологічних розчинів із подальшою регенерацією металів. Запропоновано використання закарпатських цеолітів як сорбційно-фільтраційних інженерно-геохемічних бар'єрів для очищення інфільтратів, зокрема грибовицького сміттєзвалища.



Під час засідання Ради НТШ

Роман Кушнір у своїй доповіді акцентував на підготовці сесії НТШ, яка відбудеться 25 березня 2017 р., на опрацюванні наукових проєктів (конкурсів, грантів), на оновленні сайтів НТШ. Голова Товариства виголосив основні завдання Президії, Ради НТШ: видання 3-го тому Енциклопедії НТШ, чергового випуску „Хроніки НТШ“, підготовлених до друку монографій, „Записок НТШ“. Він також піддав критиці роботу деяких комісій НТШ, вказав на брак творчої результативної праці осередків НТШ у Чернівцях на Закарпатті.

Степан Гелей проаналізував роботу Історично-філософської секції НТШ за 2016 рік, високо оцінив результати роботи низки дійсних членів НТШ, результати проведення Міжнародних наукових конференцій, присвячених 160-й річниці від народження Івана Франка та 150-річчю від народження Михайла Грушевського. Йшлося також про підготовку і проведення низки заходів, присвячених 100-річчю Української національної революції.

Галина ВУСИК



Після завершення Ради традиційно — „НТШівська коляда“

## СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

## „...НЕМА НА СВІТІ ІНШИХ БАТЬКІВЩИН ПОНАД ОДНУ...”

### З ЕПІСТОЛЯРІЮ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА ДО ОКСАНИ СЕМБАЙ-ГАЛИЦЬКОЇ

(До 120-річчя від народження Євгена Маланюка)

Вірний побратим і вдумливий цінувальник творчості Євгена Маланюка Леонід Лиман у спогадах „Про щирого друга“ серед багатьох інших спотував вельми цікаве для літературознавців спостереження: „Про тих авторів, які вже в Америці почали писати українською мовою вірші за новою модою, Маланюк сказав: „Замахнулися, але не вдарили“<sup>1</sup>. Без сумніву, тут ідеться про поетів Нью-Йоркської групи, які „будучи невдоволені нібито низьким рівнем біжучої літератури, уперто запевняли, що вони шукають нового вияву, нових шляхів у літературі“<sup>2</sup>. Талановита, українського походження молодь, „дуже обдаровані й симпатичні люди“ (оцінка Емми Андієвської) відмежовувалась від української художньої практики „старого зразка“, пропонуючи „нову“ віршову стилістику, зокрема білий вірш. Але на думку Є. Маланюка, — „вони більше пропонували, ніж досягли“, а точніше „нічого не досягли“.

До речі, Маланюк — знавець поезії і поет-практик, ніколи не заперечував художньої вартости білого вірша. Його теоретичне трактування білого вірша ніяк не ламало хрестоматійних поглядів на нього. Він вважав: якщо білий вірш цурається класичних норм римування, то все у ньому мусить мати самодостатні художні замітники. „Я був здивований, — згадував Л. Лиман, — влучним зауваженням Маланюка про те, що коли хто пише вірші не за ustalеними класичними нормами (рими, ритм, пуанти і таке інше), то тоді треба б компенсувати виразною і глибокою думкою. Якщо білий вірш, по суті проза у формі вірша, тоді основою має бути сяюча сяюча думка“<sup>3</sup>.

Усвідомлюючи свою роль і місію письменника та знаючи ціну власній творчості, як і творчості старшої плеяди літераторів, котрі, як і він, опинились поза Батьківщиною, Маланюк тривожився, щоб молодше за них покоління не втратило іманентного зв'язку з національною праосновою

художнього слова. Природа його таланту більше допускала експерименти, ніж консервативну стабільність, він найбільше боявся космополітичного шаблону та легковажного наслідування. Упереджене ставлення до поетів Нью-Йоркської групи переважно звучало як засторога, але й часто як гірка пілюля. „Увесь тягар справи, — писав він 10 січня 1955 р. Оксані Сембай-Галицькій\*, — знову лягає на стару еміграцію, навіть і в області мистецтва. Тому то, я намагаюся щось робити, хоч праця (фахова) майже не залишає енергії“<sup>4</sup>.

За Маланюковими листами впадає у вічі майже миттєва зміна його настроїв, внутрішня суперечка між оптимізмом та песимізмом чи навпаки. Усе це залежало не тільки від побутових еміграційних умов, але й великою мірою від суспільної гризні української громади, що розігруючи, сказати б, „патріотичні спектаклі“, безнастанно конфліктувала між собою. Щойно, як бачимо, письменник інформував, що „намагається щось робити“, тобто працювати творчо, а тут раптом зневіра, розчарування. 25 жовтня 1956 р. цій же О. Сембай-Галицькій Маланюк сповідається: „Праця (фахова!) забирає увесь час і сливе — всі сили. На літературі — треба ставити хрест. Земляки не потребують думок, ані думання — отже і публіцистика моя нікому не потрібна. Але йдуть великі події, здається аж страшно повірити — що терміни наближаються. Усе може статися“<sup>5</sup>.

Саме тоді письменник працював „у поті чола“: писав знамениті трактати „До проблем большевизму“, „Малоросійство“ та інші науково-публіцистичні речі, зокрема блискучу працю „Нариси з історії нашої культури“, у якій апелював до героїчних фактів нашої історії, до наших трагічних помилок у кульмінаційних моментах боротьби за державність. Таким чином, наче будив українську націю до „великих подій“, до пам'яті про них. Адже Москва розпалювала нову світову війну.

<sup>1</sup> Лиман Л. Про щирого друга // Маланюк Є. Земна Мадонна. Вибране.— Братислава, 1991.— С. 383.

<sup>2</sup> Там само.

<sup>3</sup> Там само.

\* О. Сембай-Галицька народилася в Тернополі в інтелігентній просвітницькій сім'ї. Родина по матері — чисто-кровна українська, в якій високо культивувалась освіта, патріотизм. Батько матері Оксанин „дідунь“ (так вона його називала) дав синам вищі школи. Два із них загинули як Січові стрільці. Він побудував у селі „простору салю читальні „Просвіти“. Прізвище Сембай, що успадковане від батька, має турецьке походження. Видатний археолог професор Пастернак тлумачив, що слово „Бей“ означає „пан“, „шляхтич“. Отже, „Сам пан“, що артикулювалось на Сембай. З родиною Сембай-Галицьких Маланюк познайомився 1936 р. в Карпатах (Яремче), де відпочивав серед галицької інтелігенції. Товариську дружбу між Оксаною і Євгеном Маланюком розірвали воєнні лихоліття. У 1953 р. вона відновила і вилилась у розлогий між ними епістолярій.

<sup>4</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки.— Детройт; Мічиган, 1997.— С. 45.

<sup>5</sup> Там само.— С. 52.

Згадаймо хоч би радянсько-кубинські події у Карибському морі. „Сатанинська доба, в якій нам судилося жити, — читаємо у листі від 21 жовтня 1959 р. до Оксани Сембай-Галицької,— вимагає міцних нервів на кожному кроці і в кожну хвилину. А ми — нашим вихованням, вдачею і „старомодною“ етикою та „етикетою“ — мало до цієї доби надаємося. Ми — майже безборонні“<sup>6</sup>.

Смію казати, що й при депресивних станах Маланюк намагався вселяти віру у самотність української нації, її непереможність, наполягав позбуватися комплексу „старомодної етикетки“ та „безборонності“. „Ми морально й расово один з найвартісніших народів світа — мусимо існувати в такій ролі, що „фелахи“, парії щасливіші від нас“, „як пророчо бачила Леся Українка“<sup>7</sup>, писала поетові Оксана Сембай-Галицька (лист від 4 липня 1957 р.), що протягом багатьох років вміла щиросердно гоїти рани поетової душі своїми дуже часто „багатокартковими“ листами. Маланюк із великою прихильністю друга сім'ї щоразу відповідав. Жоден Оксанин лист від 1953 до 1968 р. не обривав їхнього діалогу.

Майже всі вони були про болісні літературні справи в діяспорі та про громадсько-суспільну „поведінку“ окремих осіб, що дуже часто руйнували національний портрет української спільноти або домальовували його не кращими характеристиками. У цьому сенсі Маланюка не можна ставити в жодні „рамки“. Отже, як би не ділити поезію на „програмовану“ і „непрограмовану“ (Ю. Шерех), поезію ідеологічну і поезію „чисту“ (ту, що називають поезією „для мистецтва“), така естетична „дипломатія“ стосовно постаті Маланюка мало що означає. Історична епоха обрала та уповноважила його бути поетом-поводирем, трибуном. „Як в нації вождя нема — тоді вожді її поети...“ Безперечно, що в інших історичних умовах природа могутнього його таланту сформувала б Маланюка іншого. Богдан Бойчук, який знав Маланюка зблизька, переконує, що він у приватному житті був далекий „від трибунності, героїчності“, що „чужими йому були волонтаризм і суворість“<sup>8</sup>.

Маланюк теж не випускав із свого поля зору Богдана Бойчука, як і інших „нью-йоркців“. 14 квітня 1963 р. веде розмову із Сембай-Галицькою про іншого Богдана, себто про Богдана Рубчака: „Що до „молодого поета“\* (зрештою, то вже й не така молодість!), то Ви, очевидно, не помилилися: його зарозумілість (+ рго̀знос̀) — то відворотний бік його особистості й, навіть, обда-

рвання. Пам'ятайте: чим людина талановитіша, тим більш знає *граници своїх можливостей*, і тому вона завжди скромна, хоч без ніяковости чи там червоніння. Може бути певна себе, але ніколи не задивлена у власний „ререк“,\*\*\* бо то *finis* і — жадних (більших) перспектив. *Визначний* поет з нього вже не буде. Коли позбудеться отої загипнотизованости власного величчю та ще — снобізму, з нього мавби бути культурний письменник середнього рівня. Ну, але це хай між нами, щоб його не знеохочувати (Тут і далі курсив наш.— С. Т.). Ми такі бідні на культурних людей, що в кожному натяку хотів би бачити вже здійснення [...] хоч і попікся на цьому не раз“<sup>9</sup>.

А майже через півроку Маланюк у листі від 8 вересня 1963 р. пише: „Що до Р.,\*\*\*\* то думаю, що то найфатальніша риса суч[асних] поетів, що вони якось „потрапляють улаштуватися“, а то зле відбивається на їх творчості (бо — або одне, або друге...). Ну, але хай йому й далі все щастить у всьому“<sup>10</sup>. Важко заперечити, що інколи старше покоління „шукає“ конфлікту із молодшим, але при цьому доброзичливо. При Маланюковій, сказати б, навіть органічній богемотності — це майже закономірно. Вирозуміла і шляхетна молодь поради і критику творчих авторитетів сприймає як застереження та нелукаві уроки. „Вірші пишуть,— казав Л. Первомайський,— буду вчитись у вас, але й вчитиму вас“. Це сприймалося усіма. Але з лазаро-смульсонівсько-сановських і їм подібних повчань усі великодушно сміялись та критично іронізували. Так було на материковій Україні, так було і в еміграції.

Маланюкова принципова вимогливість до інших, особливо до молодих письменників, сказати б,— похідна від творчої самовимогливості до свого пера, від безпощадного самоцензурування, від самотнього досвіду та енциклопедичної ерудиції, а головне — від прекрасного художньо-естетичного смаку. „Князь української поезії“ умів собі сказати гірку правду, навіть таку, що в чомусь була перебільшеною до його власної персони: „Тепер, коли старієш, бачиш як багато було егоїзму, егоцентризму, себелюбства, а як мало було віддавання себе цілком“<sup>11</sup>. Він вимогливо ставився тільки до тих, кого вважав наступним літературним поколінням. Ідеться про членів Нью-Йоркської групи. „Так,— читаємо листа від 2 лютого 1958 року,— полетиш собі до Торонто (там живе родина по Юрієві Клену) або до Чикаго, де є чудова *наша* *молод*, ц. т. „молодь“



Євген Маланюк. 20-ті роки ХХ ст.

<sup>6</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки.— С. 92.

<sup>7</sup> Там само.— С. 63.

<sup>8</sup> Бойчук Б. Відбронзований портрет Євгена Маланюка. Євген Маланюк. Земна Мадонна.— Братислава, 1991.— С. 389.

<sup>9</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки.— С. 126.

\* Проф. Богдан Рубчак.

\*\* Порожнеча.

\*\*\* Пуп.

<sup>10</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки.— С. 133.

\*\*\*\* Проф. Богдан Рубчак.

<sup>11</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки.— С. 80.

наступного покоління, бо вже має +, - 30 літ)<sup>12</sup>.

Та сама „чудова молодь“ до Є. Маланюка ставилась по-своєму (точніше всіяко),— називала його „забронзованим“ (але без іронії) та аргументованістю своїх поглядів визнавала, що поетичний стиль Євгена Маланюка „не впливається і не йде паралельно ні з традиційним, ні з модерністичним“ (Б. Бойчук), і далеко від них не відходить. Він часто то до одного, то до другого наближається, навіть „перетинається з ними“ (Б. Бойчук), аби потім знайти власну дорогу, виразитись по-своєму. І все ж Маланюка справедливо вважають традиційником, який коли йому це треба, вміє ламати „старі“ норми, і таким чином, творити власну маланюківську стилістику, в якій, як висловився Б. Бойчук,— „закумуляовано потрібні ритмічні вольтажі, доведені до розряджень, щоб витворити ефект катаклізму, трагедії, болю“<sup>13</sup>.

Маланюків художній ефект модерного, наче не властивого йому характеру, яскраво проглядається, наприклад, у поетичній присвяті під криптонімом „А. К.“, який легко у вірші розкодовується (Андрій Крижанівський)\*.

#### А. К.

*Ніч була душна, дрімуча, липнева.  
Їхали довго трамвай на Східний Двірець.  
Розмова — шифрована спільним єдиним шифром —  
Нагадувала репліки радіограм.  
Було дивно, що Ви, смаглявий від власного полум'я,  
Безперечно подібний до Тугай-Бєя,  
Носите таке несподівано-крижане ім'я.  
Любите чарлстон і американський фільм.  
Та студіюєте римське право.  
  
Довго їхав трамвай. Над рікою грали сузір'я.  
Місто за мостом, віддаляючись гуло.  
Але в наших очах степова голубіла Савояйя  
І тремтів полтавський Прованс.  
...І ввижався Чічіков і Довгочхун.  
Прослизнув Хлестаков. Пропливла за ним  
Мар'я Антоновна.  
Підхіхкінув Москаль Чарівник над роззявленим ротом Хохла.  
Вії, Відьми, Бурсак і, нарешті, куркуль Собакевич,  
Це єдина реальність в реальній фантазії Гоголя.  
Ще й єдиний — в майбутнє трамплін...  
Вже — дверець.  
На промовлену голосно формулу: тільки Варяги  
Металево-розжеврене: Так!<sup>14</sup>*

Наприклад, Ніна Бічуя так тлумачила герметичний сюжет цього вірша: „Та ніч,— писала вона в анотації при його передруку в „Просвіті“,— котра душна, дрімуча, липнева — минула у Вар-

шаві, уже в еміграції, уже в-не-поверненні, уже — назавжди. Східний двірець. Ріка, над якою грали сузір'я (ясна річ — Вісла). Трамвай, що їхав так довго (куди? у безвість? у нікуди? за межі слави й батьківщини?). Все перекреслювала єдина реальність — фантазії Гоголя, сиріч туга за Україною; пошук трампліна в майбутнє — теж поза Україною... Отже, Євген Маланюк Андрієві Крижанівському. Зосередимось на рядках — „носите таке несподівано крижане ім'я“<sup>15</sup>.

Зумисне апелюю до цього верлібрового твору (з ознаками білого вірша), написаного 1929 р. (в період творення літ. групи „Танк“), аби засвідчити, що втеча авторів Нью-Йоркської групи у неримовану поезію наприкінці 1950-х — на початку 1960-х рр. аж ніяк не була для Маланюка чимсь оригінально-пошуковим чи радикальним. Він скільки вважав за доцільне, стільки й писав верлібром — верлібром художньо-довершеним.

Окрім розмов на теми літературного та громадського життя української еміграції, у Маланюкових листах до Оксани Сембай-Галицької багато такого болю душі, про який він, крім неї, нікому не розповідає. Це переважно його особиста сімейна драма. З першою дружиною Зосєю Равич — нещасливий шлюб. Після другого одруження із Богумілою Савицькою сім'я вимушено розділилась. Шпигунське „полювання“ за Маланюком, організоване Москвою, зумовило його чергову (третю) еміграцію — втечу з Європи в Америку — так „розчахнулось дерево життя“. Навіть аж 1960 р. із дружиною та сином Богданом Маланюк змушений був зустрітися у Варшаві тільки інкогніто. Перед майже таємною подорожжю в Європу у листі від 21 жовтня 1959 р. до Оксани Сембай-Галицької звучить поетова неприхована тривога, передчуття того, що насправді станеться: „...часом наше (а моє зокрема) життя висить на волосинці **МОЛИТВИ** лише. Бо більш нічого не залишилося. Сили Зла проникають крізь кожну щілину і стараються нас залляти... Де б людина не була, вона несе з собою своє серце, свій біль і свою долю. І той тягар ніхто не скине, хіба смерть... я сам, старість іде... Живу надією, що побачу рідних — і це моя молитва“<sup>16</sup>.

О. Сембай-Галицька найчастіше оповідала про свій побут, про трьох своїх синів, яких він знав, про чоловіка-лікаря, великого Маланюкового друга. Вона — мати, раділа, що ростуть-виростають її діти. На що поет відповідав: „Тішуся (й заздрю): у мене ці радощі минули, як рожевий сон,— лише сниться мені часом мій Богданчик, саме завжди малий,— або немовлям, або в 5—6 літ. Щось знову не маю вістки. Він саме тепер „у війську“ — щоб Мати Божа над ним мала свій Покров... Бо з таким прізвиськом та ще „у війську“ — річ не дуже приємна. Тішуся — ануж 1960 р. побачимось“ (2 січня 1960 р.)<sup>17</sup>.

Маланюкове батьківство — зболене серце драмою сімейної розлуки: „...мої болі і негоди в тому,

<sup>12</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки.— С. 71.

<sup>13</sup> Бойчук Б. Слово про поета. Євген Маланюк.— Земна Мадонна.— Братислава, 1991.— С. 411.

\* Крижанівський Андрій (1907—1950?) — прозаїк, „Вісниківець“, співробітник літературного журналу „Ми“ у Варшаві (1933—1938). Автор роману „Сонце в пісках“, новел „Історія одного вагону“, „Очі в труні“, „Новели про мене, Ірен і залізну людину“ та інших творів.

<sup>14</sup> „Ми“. Літературний журнал.— Варшава, 1933.— Кн. 1.— Бібліотека університету (Цит. за: Липа-Гумецька М. Відродження творчої енергії // Просвіта (Львів).— 1997.— 4 січ.— Ч. 1 (191).

<sup>15</sup> Там само.

<sup>16</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки.— С. 92.

<sup>17</sup> Там само.



що десь там залишилася родина, і я сам, то болію одною великою раною, що правда, такою великою, як майже ціле моє серце“ (лист від 29 квітня 1953 р.). Або: „Мій Богдан вже інженер і вже(!) одружився — і плакати, і сміятися“ (лист від 5 серпня 1959 р.). Географічна відстань між сином і батьком не роз'єднувала їх, а навпаки наближала один до одного. Родина, рід, сім'я — це Маланюків морально-духовний культ, голос рідної землі і голос предків, клич крові, генетична тяглість історичного буття. Ментальна закоріненість як пра... пра... правнука своїх предків і як предка грядущих пра... пра... правнуків — яскрава Маланюкова історіософема національно-родинного центризму, природної расовоси та іманентної громадянської „общини“. Наприклад, образ діда Василя колоритно постає з поезії та спогадів Є. Маланюка і, як висловився Леонід Куценко, „уособлює незнищенність українського народу... Могутньо-національне коріння діда Василя не понижили ні чужинецькі зайди, ні Польща, ні колонізаційна вавилонізація українського степу, ні Росія, ні власне „рабство мертве“. Можливо, свідомість того давала поетові сил вистояти й творити в чужому світі в ім'я України“<sup>18</sup>.

На жаль, Леонід Куценко як маланюкознавець недооцінений. Він передчасно і загадково пішов із життя. Кажуть, що „його пішли“, вчинивши автомобільну аварію на пішохідному переході... Це відомий прийом... Та слід наголосити, що ніхто більше за нього не зробив, щоб повернути ім'я Маланюка в Україну. Він дружив із Богданом (сином Маланюка), який довірив йому батьків архів. Завдяки Л. Куценкові маємо „розкодовані“ Маланюкові нотатники від 1936 включно до 1968 р., зокрема, де є запис про діда Василя, який улюбленому внукові „розказував значно цікавіше про „Вечори на хуторі“ за Гоголя“:

...Любий Діду,  
Незамолимий маю гріх:  
Жива історія, скарбниця  
Оповідань, байок, бувальщин, —  
Та так я вірив в вічність Вашу,  
Що нічого не записав.  
Не записав тих слів коштовних,  
Що Ви точили вечорами,  
Коли соломкою палили  
Лежанку Вашу, і в вікно  
Дивилась ніч, як казка синя...

Слід беззастережно говорити, що Маланюків національно-патріотичний дух — плоть од плоті від діда Василя, від його унікального характерництва, закумуляованого голосами нашої великої історії, голосами землі, що не могла вбити чи понівечити жодна ворожа потуга: яничарство, навіть диявольська сила імперської зросійщеності та хулійство „рідних“ перекінчиків, послужливих чужинцям запроданців.

Тож добре знав мій Дід Росію,  
Її тупу державну дибку!  
Але й фальшивих сентиментів  
Не мав до своїх земляків.  
І то було не хуторянство,  
Чи запорозька дута пиха, —  
Звичайно, степові варяги,  
Були йому рідня й рівня.

Херсонських прерій піонери  
Були йому, напевно, ближчі,  
Ніж тогочасні „малороси“,  
Чи сьогочасні „польщаки“,  
Але боліла в серці цілість  
Свого народу і отчизни —  
За всю непіміщену цю землю,  
За всі ці чини і часи  
Скребли покора і ледарство,  
Пекли каліцтво й рабство мертве,  
І раєм страченим минуле  
Вставало в присмерку століть...

Із „присмерку століть“ завдяки дідові було світло минулого, осявало вразливу дитячу душу героїкою Диких Піль, плекало божественно-зрадливу закоханість в Україну і зневагу та осуд до безсоромної „бранки степової“, рабині татар, поляків і росіян. Це згодом стане потужним струмом його історіософських візій. Глибина віків озиватиметься насущним відлунням у трагічному часі визвольних змагань.

На західній окраїні Диких Піль  
Там, де Чорний Шлях перетнула Синюха,  
Вартував мій суворий прадід степи  
Та дудоні ординської наслухував.

„Боянові Степової Еллади“ цих і багатьох співзвучних ім рядків довелося не тільки „вартувати“ прадідівські степи, але в часи Визвольних змагань (1917—1920) відроджувати українську державність і переносити біль за трагедію втрати державницьких надій. Втрата української держави — це Маланюкова незагоєна рана на все життя. Рівно за рік до смерті 22 січня 1967 р., мабуть, найтрагічніший у його „Нотатниках“ запис:

„Не могу бути ані святочним, ані — навіть — об'єктивним. В очах стоїть Київ [року] [Божого] 1918. Спочатку історичні дати: IV Універ[сал] — 22. 01. Крути — 29. 01. Ще 4 лютого 1918 в поїзді під Сарнами М. Грушевський — мимо всього — підсумовував: „Історія 2-х „братніх народів“ вступила в стадію, про яку видає біблійна історія перших братів: „І спитав Бог: Каїне, де твій брат Авель?“<sup>19</sup>

Ось Вам і образ Росії в „субстанції незримій“. Звідси безпощадно суворі його поетичні інвективи першого періоду творчості, звідси його філософія для співвітчизників — стати нацією, збагнути себе, усвідомити місію своєї самобутності. У всій його творчості наявні такі домінанти, як рід, сім'я, родина й особне „я“ цього роду. Скажімо, його щемкий спогад: „Богинею дому і родини“ у хаті над Синюхою була бабуся Євдокія“. Дідова і бабина половина хати „була уособленням і хранительською мудрості віків“, захованих у традиціях моралі, етиці. Образ матері також наскрізний у ностальгійній поезії Є. Маланюка. Це один із найунікальніших, найщемкіших і найпрекрасніших портретів матері, думаю, не тільки у нашій поезії.

...Як рідна хата — з-понад стріхи —  
Очима дивиться вікон —  
— І крик той — „сину мій! приїхав!“  
І ранній день, і ранній сон...

Або:

Вона була свідомо, що кінець  
Вже на порозі, що сини і тато,

<sup>18</sup> Куценко Л. Dominus Маланюк: Гло і постать.— К., 2002.— С. 37.

<sup>19</sup> Маланюк Є. Нотатники (1936—1968).— К., 2008.— С. 217.

*І дім цей щедрий, і город розлогий —  
Ціле родинне затишне гніздо —  
Осиротіють: стануть безборонні  
Й беззахисні на сили Зла.*

*А Зло*

*Вже гуртувалось хмарою довкола  
І ждало тільки знаку, щоб заллять  
Наш тихий рай...*

*Так умирала мати*

*І вольга кричала за вікном...*

Чи, наприклад, самодокір: „Любий батьку,— ти не вмістився в мої бідні „вірші“. Проте батько на все життя „вмістився“ в його душі, якого він називав інтелігентом, що „всупереч всім обставинам і спокусам залишався національним до кінця, не зрадивши ні свого роду, ні своєї раси“<sup>20</sup>. Усе це, тобто „жива історія“ зі „скарбниці дідових оповідань, байок, бувальщин“, батькова шляхетність, культ і дух віків виявились ментальними генами Євгена Маланюка. Вже Богданові (синові Є. Маланюка), на жаль, не довелось відчувати подібної ідилії. Причиною цьому стала вимушена „розлука“ батьків. Але це була тільки фізична, а не духовна між ними відстань. На передчасному схилі життя поет буквально відважився на подорож в Європу, щоб зустрітися із дружиною та сином. 7 жовтня 1960 р. він повідомляє свою вірну адресатку: „...тільки ласка Божа й молитви близьких — а Ваші — в першу чергу — врятували мене в нерозважній моїй подорожі. Тепер вже можу (але лише Вам) сказати, що мене мали схопити і вивезти... туди, де... лише заступництво святих (особливо апостола Тадея — Юди\*), брата Христового, що до Нього скерували мене близькі приятелі у Варшаві) зробило так, що я уникнув... Одне можу сказати: навіть останній драб, коли він католик, все ж може підвестися над рівнем звірини і бути людиною. Якби то була країна не — католицька (напр. Ч. С. Р.), — я б не повернувся“<sup>21</sup>.

Після цієї подорожі в Європу Є. Маланюк ще довго виходив із психічного стресу. Через майже піврічний час (3 лютого 1961 р.) він знову загадує, що 1960 р. у Варшаві „йшов по самім скраю небезпеки фізичної й моральної смерті, але, завдяки молитвам (Сембай-Галицької.— Т. С.) уникнув нещастя“<sup>22</sup>.

Побачення із сім'єю та після цього налагоджені розмаїті із нею контакти, зрозуміло, не могло не ставити питання про об'єднання двох шлюбних половин, що накладало багато нових клопотів непрактичному у побуті Євгенові Маланюкові. Одне слово, „...згода у сімействі... мир і тишина“ протікали на двох протилежних і „блаженних сторонах“ світу. Та раптом як грім із ясного неба — 6 листопада 1963 р. лист до О. Сембай-Галицької: „...прошу Вас замовити Службу Божу за спокій душі раби Божої Богуміли, яка залишила мене й сина увечері 4. 10. 63 р. Це моя єдина, незаступна, найдорожча Дружина. Стан мій такий, що писати про нього не варто. Мушу пережити і яюсь далі жити, але сенсу життя вже майже немає...“

Повідомляю про це тільки Вас. Це можуть знати мої учні, але всіх інших — не повідомляйте і до газети — не давайте“.

Розпуку за Дружиною\*\* виливав у поетичних присвятах. Поезію „Ave Caesar, сліпучий серпне“ поет створив 9 жовтня 1959 р. і вважав її найкращим своїм твором. Через чотири роки (4 листопада 1963 р.) над віршем „вкарбував слова: „Пам'яті дружини моєї Богуміли з Савицьких“. До року по смерті дружини з'являється його шедевр „Парастас“ (19 лютого 1964 р.) — нова присвята-триптих („Проростає коріння труну“; „А тепер сніг спадає посмертним квіттям“ та „Я зраджую самого себе для Тебе“). Тридцятип'ятиліттю шлюбу із Богумілою Савицькою Євген Маланюк приурочив вірш „Тридцять п'ять літ“:

*Якась невиразна імла на небі.*

*І холод. І сонце. І буде дощ.*

*Така ця порожня весна без Тебе,*

*Така безпритульна у черзі.*

*Що було? Зупинки якись, полустанки,*

*Клушки і валізи. Чекання: коли*

*Десь вникне потяг з безсонного ранку,*

*З безсонячної чужинецької мли.*

*І знов повезе. Заговорять колеса*

*Знайомою мовою — в римі і в лад.*

*...Десь Вісла, Синюха, і скелі, і плеса,*

*Та пізно, о пізно вертатись назад.*

В останній збірці „Перстень і посох“ (1972), що була підготовлена до друку ще за поетового життя, вміщено присвяту пам'яті його дружини Б. Савицької під назвою „Квітень“:

*Neplačte za mnou*

*Ja byla jesem jen pisen...*

*Ja byla jesem vánek, co*

*hladit ti vlasy.*

*(Вірші сина на 4.11.1963)*

*Сніг скроплюється рясними сльозами*

*— моїми! моїми! —*

*Над могилою Твоєю, єдина,*

*Ти чуєш, Ти знаєш, надходить*

*посмертна весна.*

*Соки кружляють у вітах.*

*Кругліють бруньки,*

*Щоб вибухнуть квітами*

*Над могилою Твоєю, єдина.*

*Вже квітень.*

*Соки кружляють у вітах,*

*Волога просочує ґрунт,*

*Торішні пружаються трави*

*І, напевно, воскреснуть у травні.*

*Христос Воскрес —*

*із мертвих,*

*Смертю смерть подолав*

*І тих, що в гробі,*

*Єднає з космічним життям.*

*І внучок прийшов на дрібних, ще*

*невірних ніжках,*

*І поклав червону вербичку з бруньками*

*— На могилу Твою, єдина.*

*Я бачу, як ти усміхнулась*

*крізь мертвий сон,*

*І усміх той розтопив останні клапті снігу.*

<sup>20</sup> Маланюк Є. Уривок з життєпису // Українська літературна газета (Мюнхен).— 1957.— Ч. 2.— С. 3.

\* „До нього звертаються у момент повної безнадії і певної заглиди. Я допіру тепер приходжу до себе, бо мало бракувало до психози“. (Див.: Маланюк Є. Уривок з життєпису.— С. 96).

<sup>21</sup> Там само.

<sup>22</sup> Там само.— С. 102.

\*\* Це слово, коли йшлося про Богумілу Савицьку, Маланюк писав із великої літери.

І прилетів вітер з-за Атлантику  
— моє зітхання,  
В яким жаль і свідомість гріха,  
І тайна радість — зіллялись в одно.  
Горовий вітер, що перелетів Влтаву  
Єдиним порухом крил.  
І буде червень,  
І буде липень-червенець.  
А потім — буде чи ні?

Вірш без зазначеної дати написання. Епіграф до нього Маланюк подає як синові рядки. Леонід Куценко встановив час народження присвяти — 2 квітня 1964 р., а також від Богдана довідався, що він ніколи віршів не творив. „І все ж, — зазначив Леонід Куценко, — певна причетність поетового сина до появи поезії „Відхід“, очевидно, була. Ймовірно, твір написано відразу ж після синового дзвінка („Vukřikl telefon...“) до Нью-Йорка з повідомленням про смерть пані Богумілі. Після розмови із сином чеською мовою поет записав цей єдиний чеськомовний твір, що так і залишився на сторінках записників. Поряд із текстом є ще приписка: „Druhý den rano zřítíl se vesmír...“ („Другого дня вранці провалився всесвіт...“)<sup>23</sup>. Ось він, цей твір за назвою „Відхід“: „Не плачте за мною / Я була лиш пісню! / Простою, як вівці в лісі, / Я була вітерцем, що гладив / тобі волосся. // Задзвонив телефон — небеса впали / Буденний і повільний трамвай / Глибоке напруження тихої домівки / Поцілунок на волосся. // Вічна й ласкава усмішка / З домішкою не йдеться про нас / Закрили обриси нашої надії / Було сонце, що спить за горою. // Не плачте за мною / Я є лиш пісня / Проста, як вівці в лісі, / Я лише вітерець, що гладив тобі / волосся“.

До речі, наприкінці життя Є. Маланюка переслідував ймовірний здогад, що „Мілочці“ (Богумілі) „допомогли умерти“. Богдан Маланюк potwierджував: „Після зустрічі з батьком у Варшаві 1960 року Богумілу з Варшави до Праги супроводжували чеські спецслужби, а увесь наступний рік чи не кожного місяця її запрошували для розмов“<sup>24</sup>.

Та все це лише зовнішня поверхня Маланюкового неспокоїного життя. Глибше і справжніше його життєва і творча постать може відкритися тільки після наукового психоаналізу творчості. Те вістря історії, по якому він пройшов як Поет і Воїн зі „стилосом“ і „стилетом“, зумовило тематику його поетичних книг та унікальні спостереження над складними подіями ХХ століття, літературознавчі та культурологічні роздуми, іншими словами, явили духовну поставу його як Особистості. Зрозуміло, що Маланюків суворий об'єктивізм, виваженість оцінок, безпощадна категоричність багатьом не те, що не імпонувала, відверто не любила, але й часто-густо була батою по їхній еміграційній поведінці.

Висловлюючи негативні оцінки „любезним землякам“, „Залізних імператор строф“ остерігавсь, щоб не було у них, як він казав, — „егоїстичних міркувань“, проте й не допускав жодної поблагі. „Вони невиховані... Один наш „вчений“\*, — розпо-

відав у листі до О. Сембай-Галицької поет, — давав реферат у Польським Науковим Товаристві на вечорі Франка в капелюсі: то було щось фантастично-потворне, аж досі здригаюся... від сорому... Коли вже дійшло до академії (ювілею), то треба заховуватися, як люди... елементарно цивілізовані... Цього, на жаль, „любезні земляки“ не вмюють і навіть не знають, що то є“<sup>25</sup>.

Хочу закцентувати увагу на Маланюковій засторозі від „егоїстичних міркувань“. Але для цього потрібний екскурс в його епістолярій до інших осіб, зокрема до Ю. Шевельова (Юрія Шереха). Листування між ними було нетривалим. Та, як зазначав Ю. Шевельов, воно пригодилося йому для спогадів, у яких він оригінально, виразно по своєму, по-шевельовському інтерпретує поставу Є. Маланюка. Оригінальність ця полягає у тому, що він свої скупі позитивні про нього міркування намагався втопити у своїх же карикатурних пасажах та характеристиках якнайнегативніших, а часом й у брутальних наклепах, які легко спростовуються Маланюковою творчістю та його нотатниками. До речі, у Маланюкових записниках нема жодного ідкого слова на адресу Ю. Шевельова (Юрія Шереха). А оце ось деякі штрихи до „портрета“ Є. Маланюка під „живописним“ пером Ю. Шевельова: „Він не любив, щоб його називали по батькові, а звертались тільки на ім'я: „пане Євгене“. Я з трудом довідався, що його батько був Филімон. Таких імен серед аристократів не було, від нього пахло чорноземом і гноєм, а щонайменше хутором“.

Хоч-не-хоч, але після такого „змалювання“ відразу насторожуєшся і з'являється запитання: чий це портрет: генетичного аристократа Шевельова чи спадкового „хуторянина Маланюка із запахом чорнозему та гною“? Адже шляхетна людина ніколи не дозволить собі таких характеристик. Отже, „...він був високим і ставним з легким нахилом до огрядности [...] моє враження від нього, яке лишилося назавжди — плюшовий ведмедик; ... викликали у нього підозру „советчики“, яких він називав „чорні сили“, хоч аж ніяк він не ворогував з Баркою, з Костецьким, з Петровим, зі мною [...]; [...] у нього були завжди щільно затиснені вуста, ніби у боязкої дівки на виданні [...]; [...] його кумедне вбрання, бриджового типу, як на мене, не становило нічого надзвичайного в міжвоєнній Польщі; він не був звичайним „імператором залізних строф“; він був захланим на гроші; Він не любив оповідати про конкретні обставини свого дитинства... У ті роки часом з харчами було сутужно, хоч ніхто не голодував. Упадало в око, як багато ів Маланюк; [...] Маланюк був суцільна гра. Він грав пана, він грав розбещене, безпорадне дитинча, він грав салонового балакуна... грав поета трибуна, нового Шевченка, автора другого „Послання“. Він був самозакоханий, він хотів мати якщо не рабів, то джур. Він не дуже любив галичан [...] За штучною позою й бляшаним патосом, мабуть, таки була жива душа, власний стиль і біль. Усе справжнє“<sup>26</sup>.

<sup>23</sup> Куценко Л. Примітки // Маланюк Є. Нотатники... — С. 310.

<sup>24</sup> Там само. — С. 311.

\* Грановський (Неприцький-Грановський) Олександр (1887 — ?). Родом із Волині. Емігрував в Америку 1913 р. Професор ентомології. Автор віршів. Громадський діяч. Дійсний член НТШ.

<sup>25</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки. — С. 111.

<sup>26</sup> Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я — мене — мені... (і докруги). Спогади — 2 в Європі. — Харків; Нью-Йорк, 2001. — С. 101—110.

Листування між Ю. Шерехом та Є. Маланюком, як зізнався Шерех, „відбиває чужість, відстань, короткі дні відносного наближення і нове розходження... За три роки таких листів „було 35 (десь по сімнадцять з кожного боку“). Листи були такі, як і наші зустрічі. Усе це було на мотив — ти не такий, як я, чи можу я довірити тобі?.. Так дві собаки, що зустрілися на вулиці, спершу обнюхують одна одну: вкусить чи дружньо оближе“<sup>27</sup>. Знову запитання: „Котрий „собака обнюхував“, а котрий „кусав“?

Для глибшого й повнішого пізнання художника-портретописця Ю. Шевельова (Юрія Шереха), наприклад, ще такі його „шедеври“:

**Олесь Бабій:** „Заплилий товщем [...] розтовстілий черевань. Він справляв враження повного отупіння [...] Брудний [...] напуває мене якоюсь кавою сумнівної чистоти в консервній бляшанці [...] Він дорікає, що нема правописного словника, тому не знає, як правильно писати рудила чи родъла. Він прожив ще з тридцять років і помер непомітно. Ледве чи хто знає його писання“<sup>28</sup>.

**Остап Грицай:** „Був це місцевий варіант Квазімодо, але не трагічного, а комічно жалісливого [...] Обличчя й голова його виглядали так, наче при пологах на них натиснули й викривили в різних напрямках, порушивши будь-яку симетрію. Очі неначе дивились у різних напрямках [...] Маленький вусик, тільки під носом, зголений по боках, був, звичайно, посередині, але коли він говорив, здавалося, що він десь приліпився трохи збоку“<sup>29</sup>.

**Юрій Клен:** „Я запам'ятав його пожмаканий костюм неозначеного сірого кольору, колісь він був оксамитовий; на костюмі ватянка, що зав'язується шнурочками; на голові — сірий капелюх теж пожмаканий, аж нагадує триріжок“<sup>30</sup>.

Як бачимо, в усьому цьому шерехівському портретописі одверте цинічне насміхання з авторів українського письменства. Скажімо, якщо Олесь Бабій зі своєю еміграційною долею чи, правильніше, недолею, став аж таким, як його змальовує Ю. Шевельов, при тому, на його думку, що „ледве чи хтось знає його писання“, то хіба личить із цього (якби в наших часах новітній цинік сказав: „бомжабезхатка“) насміхатися?! Мабуть, це не з правил доброго тону аристократичної поведінки. А втім, Олесь Бабій українцям відомий як автор популярної свого часу поеми „Гуцульський курінь“ та поетичних збірок „Ненависть і любов“, „Перехрестя“, „За щастя оманю“, „Пожнив'я“ — зокрема, „Ненависть і любов“, мабуть, має якийсь „стосунок“ до Павличкового „Любов і ненависть“. О. Бабій — автор оповідань і повістей: „Гнів“, „Дві сестри“, „Останні“, книжки нарисів „Шукаю людини“. Його повість „Перші стежі“, як кажуть, „зачитували до дірок“. Крім того, Олесь Бабій — критик-літературознавець. Його перу належать літературознавчі есе та статті про М. Пашкевича, О.-Ю. Федьковича, Б.-І. Антонича, М. Федюшку-Євшана, О. Ольжича, О. Телігу, Ніцше, Шеллі, Шекспіра та інших. До того ж він був у перших рядах Січового Стрілецтва, в армії якого „генералами були поети“.

Та вернімося до часів Маланюкового післявізиту у Варшаву, тобто на початок 1960-х років, зокрема в тему землячків-малоросів, яка для нього ніколи не переставала бути актуальною. „Любов“ до „землячків“ в українському здоровому національно-кровоносному просторі має свої глибокі бурлескні та саркастично-інвективні традиції їхнього осуду. Національну свідомість, вважав Маланюк, можна „обудити“, але ніколи не вдасться її „прищепити“ чи „вмовити“. Тому типів без „пульсації національної крові“ ганьбив, гатив по їх душах найідкішими докорами. Малоросійство для Маланюка — тема безперестанного болю і національної образи. Здавалось би, написавши під таким титулом окреме дослідження „Малоросійство“ (1959), до якого збирав матеріал протягом багатьох літ, можна було ставити крапку, як на проблемі вичерпаній. Та ні! Малоросійство — наша історична хвороба — „хвороба бездержавности“ (В. Липинський) у кожній іншій часовій ситуації розпускає нові метастази. Отже, Маланюк завжди мав на чому зосереджувати свій погляд. Його нотатники рясніють новими і новими спостереженнями.

Після подорожі з Америки в Європу поет мав психічний стрес. Він і сам казав: „Я допіру тепер потроху приходжу до себе — бо мало бракувало до психози“. З лютого 1961 р. писав О. Сембай-Галицькій: „Всі ми мусимо нести якийсь хрест. Весна і молодість вічно тривати не можуть [...] Хіба в душі і серці [...] Спасибі Вам, а за молитви передовсім, бо це Вашим (і Ваших дітей) молитвам завдячую дві події минулого року, коли йшов був по самім скраю небезпеки фізичної й моральної (W)\* смерті, але, завдяки тим молитвам — уникнув нещастя, і от — ще існую [...] А вже про милих землячків бракує слів: від балю до балю — самі „імпрези“ з бенькетами та ідженням курей. Не думає ніхто...“<sup>31</sup>

Ні, йому аж ніяк не бракувало слів для „атестування“ „милих землячків“. Обурення, зневагу, презирство для „правнуків поганих“ — „славних прадідів великих“ Маланюк брав із Шевченкового художньо-бичувального ресурсу. „А на Україну не поїду, кур їй, там сама Малоросія“, — пам'ятається Шевченкова погорда. „Так Шевченко, — каже Маланюк, — поставив діагноз і сформулював національне каліцтво, якому пізніше Іван Франко дав максимально згущений властивий вираз у „На ріках вавилонських“:

*„І душу манить часом волі приваб,  
Але кров моя — раб! Але мозок мій — раб.*

Ця формула — належить підкреслити: всеукраїнська і соборна“<sup>32</sup>.

Вся його інтелектуальна проза — прекрасний і багатющий матеріал для вивчення нашого національного характеру, національної психіки, для „студій малоросійського гниття“. Нинішньому українському суспільству він потрібен, неначе кисень для життя. Маланюк, як „розум-бистроум“ (Іван Франко), будучи безпосереднім учасником

<sup>27</sup> Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я — мене — мені... — С. 101—102.

<sup>28</sup> Там само. — С. 120.

<sup>29</sup> Там само. — С. 121.

<sup>30</sup> Там само. — С. 111.

<sup>31</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки. — С. 102.

\* W — Варшава.

<sup>32</sup> Маланюк Є. Малоросійство // Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. Том другий. — Торонто, 1966. — С. 243.

національно-визвольних змагань, воїном армії УНР та інтернованим емігрантом, який усе життя жив Україною і для України, є унікальним історичним досвідом. „Малоросійство“, — якщо хочете, — пророчо висловився Маланюк понад півстоліття тому, — *це та проблема, що першою встане перед державними мужами вже Державної України. І це довго в часі тривання й стабілізації державности, ця проблема стоятиме першопляновим завданням, а для самої держави грізним мemento*“<sup>33</sup>. Ця Маланюкова гіпотеза стала аксіомою для нашого часу. Отже, висновки мусять робити сьогодні державники та імітовані „державники“ — себто гравці в український патріотизм із браслетами на руках — фальшивою гарантією про невтечу з пограбованої ними ж України.

Маланюк дотримувався погляду і в цьому переконував українську еміграційну громаду, що в здоровій неаморальній, незмалоросійщеній психіці кожної одиниці народу інстинктивно існують і логічно діють „рефлекси“ розмежувань: „чорного і білого“, „доброго і злого“, „божественного і диявольського“ і т. ін. У малоросійському „тілі“ ці рефлекси „зникають, пригасають і слабнуть“ — інколи аж до повного омертвіння. Малоросійство, щоразу шукав для нього нової лаконічної дефініції невтомний його борець, — це „затмарення і ослаблення і — часом — заник пам'яті“. Звідси в малоросів глупота і нерозсудливість, чим успішно послуговуються наші споконвічні вороги. У листі від 20 січня 1965 р. до О. Сембай-Галицької ступенює ментальні вади, вражені хворобою малоросійства:

1. „Ворог думає — і дуже хитро: він добре [Тут і далі підкреслення автора] знає всі особливості нашого нац. характеру.

2. Наша нездібність до ієрархії, а тим самим — до дисципліни — проходить червоною ниткою — через цілу нашу історію.

3. На жаль, а) заздрість і б) хамство — основні складники „масової“ психіки нашого „громадянства“.

То є постійні елементи. З ними потрібна постійна боротьба і лікування“.

Звичайно, „національний глупоті“ серед еміграції, що „ширилась, як епідемія“, Маланюк протиставляв здорову українську енергію, до якої вони, на жаль, були байдужі. „Есть люде на еміграції, що колись чули Зерова-лектора. Але їм в голову не прийде записати хоч начерк про це, нашікувати його постать, розголос, зір, усмішку... Скорше з приводу Зерова розмалює свій непотрібний авторитет“ (з листа до О. Сембай-Галицької від 15 липня 1964 р.)<sup>35</sup>.

Отже, еміграція, був переконаний Євген Маланюк, — не є тілом, а збіговиськом втікачів, що не перестають між собою конфліктувати. Аналіз цих конфліктів він майстерно і переконливо аргументував найрізноманітнішими фактами: суперечками між собою громадських та партійних організацій, міжособовою гризнею побутового і всілякого іншого характеру, скажімо, „східняків“ і „західняків“, бандерівців і небандерівців, аген-

турними підозрами московським спецслужбам (такого шпигунства було чимало). Особливо спалахували політичні пристрасі після нової хвилі емігрантів під час Другої світової війни. Новоприбульці „стара еміграція“ сприймала з підозрою, будучи впевненою, що Москва не могла не „підкинути“ хрунів-малоросів, що служиво перед нею „шпанувались“ і „лізли з себе“, аби „відпрацювати п'ятака“, за який ганебно продались. Та це аж ніяк не свідчить, що всі вони „одним кропилом кроплені“. Більшість із них — абсолютна більшість — це українські патріоти, які втікали від „советского сапога“, що чавив „всіх і вся“ на своїм шляху.

Українські емігранти, котрі були інтерновані раніше, тобто в час, коли на державницькій скрипці кожен по-своєму грали П. Скоропадський, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та інші історичні постаті, а також ті, що встигли втекти від радянської сваволі на початках СРСРівської розбудови, добре знали „по чому локоть кваші“ під кремлівськими зорями і знали, як може діяти кацапсько-більшовицька отрута на психіку людини. Жити бодай якийсь час в умовах радянщини не можна не бути „інфікованим“ нею. Принаймні, так вважала дорадянська еміграція. З цього приводу Є. Маланюк У. Самчукові писав: „...є це екстракт з яду і жовчі, що має кріпость 25 літ режиму, єдино-го в світі [...] Люди, що дихали й жили там чверть століття атмосферою гною й крові, не можуть бути в нормальних обставинах нормальними. Принаймні — певен час [...] За наївний контакт з продуктами власне такого стану Лена (Теліга) затратила життя. Сов'яд з цих людей буде виходити довгими роками“<sup>36</sup>.

Навіть Ю. Шевельов визнавав, що Є. Маланюк у цьому випадку говорив „святую правду“, бо із нього (з Шевельова) „отруєння радянськими випарами виходили не один рік. Дарма, що політично я був (Шевельов.— Т. С.) цілком протирадянський“<sup>37</sup>. Є. Маланюк не прожив „під советами“ — в „есе-сері“ жодного дня, однак політичні шантажисти та дурненькі малороси називали його „москалем“. Такі та подібні наклепи йому клеїли в розпал політичних дискусій між емігрованими українцями, що дуже часто їх розпалювала якась „третя сила“. Скажімо, щось подібне відбувалося у період творення МУРу, в 1946—1947 роки, коли гостро стояло питання: „хто є хто?“ Відповідь на нього найбільше хотів мати саме Юрій Шевельов — один із найактивніших організаторів Мистецького українського руху. Це можна зрозуміти, якщо брати до уваги потребу монолітної літературної організації. Нема сумніву, що Шевельов цього хотів, але саме тоді сприймав Маланюка як „людину двоїстої поведінки“. Маланюк це інтуїтивно відчував. Тому й у квітні 1946 р. занотував: „Коли Хвильового, Донцова й мене називають землячки (енки) „москалями“ (чи „поляками“), то, певно, в цім таїться якась правда в тім страшнім значенні, що ми — називаємо себе синами Нації, а землячки — елементами етнографічно відмінними. З цього висновок і ще раз, що нації ще немає...“<sup>38</sup>

<sup>33</sup> Маланюк Є. Малоросійство...— С. 232.

<sup>34</sup> Сембай-Галицька О. Весна на віки.— С. 158.

<sup>35</sup> Там само.— С. 146.

<sup>36</sup> З листа Є. Маланюка до У. Самчука. Цит. за: Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я — мене — мені...— С. 106.

<sup>37</sup> Там само.

<sup>38</sup> Маланюк Є. Нотатники (1936—1968).— К. 2008.— С. 83.

Боліло Маланюка не тільки еміграційне малоросійство, а й — всеукраїнське. Він тлумачив його, так би мовити, з усіх боків, вважаючи малоросійство яскравим проявом паралічу політичної волі та думки поза межами політики — взагалі. Діячі Центральної ради, переконував Маланюк-політолог, — „малоросами не були. Їх здебільше окреслюється виразом „свідомі українці“ (1918 р. досить двозначно казали „переконаний українець“). Але майбутній історик не зможе політику Центральної Ради пояснити інакше, як присутністю в ній політичного малоросійства, яким були люди того покоління отруєні: брак найелементарнішого національного інстинкту і параліч політичної волі“<sup>39</sup>. Національний інстинкт і політична воля були спаралізовані, витлумлені, змасаковані, сплюндровані червоними та білогвардійськими голодоморами. Є. Маланюка ніколи не переставали карати його ж Слова, мовлені за молодих літ:

*А треба було вдряпатись кігтями  
Заклякших рук в той кривно рідний ґрунт,  
Зерном лишитись — хай би в вовчій ямі,—  
Щоб вирости з землі і гнів, і бунт.*

Листування Євгена Маланюка до багатьох особистостей його доби доволі рясне не лише кількістю епістол, але й зафіксованим у них історично-важливим фактажем, історіософічним, політичним, естетичним та всіляко іншими погля-

дами. Його листи суттєво вписуються у його два великі енциклопедичні томи науково-публіцистичної та есеїстичної прози під титулом „Книга спостережень“ (1962, 1966), що стали фоліантами української націонал-культурницької історіографії. Маланюків епістолярій із Оксаною Сембай-Галицькою — особлива і вельми промовиста сторінка життєтворчої біографії письменника. Свідчення цього — його вірш-присвята — теплий спогад давньоминулих літ:

*Даль карпатськими млами повита  
Й, хоч потік булькотить, як Прут,  
Феєрія індійського літа  
Нагадала: не там, а тут  
Ти стрічаєш ці скелі і води,  
І лісів неозорий пожеар —  
Передсмертний спалах природи,  
Що палає у заграві барв.  
І здається, і майже сниться:  
Ось зійти лиш і — з'явиться враз  
Камінь Довбуша, дім Олесницьких  
І Оксана на ганку.*

І час

*Буде знов переможений вічним,  
Невмирущим, істотним, як спів,  
Що вертається в циклі ритмічним  
І триває над дійсністю днів.*

Тарас САЛИГА

## МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ, СОЦІАЛІЗМ І ПОЛЬСЬКИЙ ТА РОСІЙСЬКИЙ СОЦІАЛІСТИЧНІ РУХИ

Михайло Петрович Драгоманов (або Драгоманів, 18 вересня 1841, м. Гадяч на Полтавщині — 20 червня 1895, Софія) (використовував псевдоніми *Толмачев, Українець, М. Кузьмичевський, П. Кузьмичевський, Кирило Василенко, Волинець, М. Галицький, М. Гордієнко, П. Петрик, Чудак, М. Т-ов* та ін.) — український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових. Один із організаторів „Старої громади“ у Києві. Доцент Київського університету (1864—1875). Після звільнення за політичну неблагонадійність емігрував у Женеву, де очолював осередок української політичної еміграції (1876—1889). Професор Вищої школи у Софії (1889—1895). Брат письменниці та громадської діячки Олени Пчілки, дядько Лесі Українки й Оксани Драгоманової. Вважається визначним ідеологом українців-автономістів, вплив якого позначився на ідейній еволюції української суспільно-політичної думки не тільки XIX, а й значної частини XX ст.

Біографія і життєвий шлях українського мислителя добре представлені в сучасній науковій літературі і публіцистиці. Інтелектуальний простір творчості українського мислителя, що діяв у другій половині XIX ст., був наповнений багатьма модерними ідеями та ідеологіями, які потребували „примірки“ на тогочасні українські реалії. Серед

цих ідей особливо перспективними вважались соціалістичні візії перевлаштування суспільства. У поневоленому розлогими імперіями регіоні Центрально-Східної Європи вони сприймалися як певні надія та інструмент забезпечення вільного існування великих спільнот людей — націй. Проте вони певною мірою відволікали і ставили під сумнів інше важливе завдання — забезпечення збереження і вільного розвитку цих спільнот. Погляди Драгоманова на співвідношення національного і соціального у визначенні перспектив майбутнього розвитку народів регіону з позицій тих часів і знань становлять важливий пізнавальний інтерес, а також не позбавлені сучасної актуальності.

Питання взаємин Михайла Драгоманова з діячами польського соціалістичного руху в другій половині XIX ст., а також ставлення видатного українського мислителя до ідейного розвитку цього руху широко висвітлено у сучасній українській і польській історіографії. Цих питань побижно торкались майже усі дослідники життя і творчої спадщини М. Драгоманова. Вже сучасники вченого — українці І. Франко, М. Грушевський, М. Павлик, поляки В. Фельдман, Ф. Перль, Л. Кульчицький і Л. Василевський писали на ці теми. Перелік прізвищ і назв праць дослідників фігурує також у ґрунтовному дослідженні сучасного українського історика А. Круглашова<sup>1</sup>.

<sup>39</sup> Маланюк Є. Книга спостережень... — С. 233.

<sup>1</sup> Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. — Чернівці, 2000. — С. 16—72.

Особа М. Драгоманова приваблювала дослідників у зв'язку зі з'ясуванням його позицій у тривахлих і напружених дискусіях політиків та ідеологів з Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій, які розгорнулись у 70—90-х роках XIX ст. щодо поєднання національних програм із демократичними перетвореннями і забезпеченням соціальних прав більшості населення. Це був час пошуку шляхів модернізації суспільств та устроїв Центрально-Східної та Східної Європи, які б дали змогу одночасно розв'язати політичні, національні та соціальні проблеми. Для двох сусідніх народів — українського і польського, — позбавлених державності, ці ідейні пошуки ускладнювались драматичними нашаруваннями взаємних конфліктів і претензій, особливо на терені Галичини. У цій провінції Австро-Угорщини молодий український національний і соціальний рухи, які виходили на історичну арену в другій половині XIX ст., натрапили на сильну протидію з боку польських консервативних, ліберальних й радикальних політичних угруповань. Усі вони легковажно ставились до українців, не бачачи у них розвиненої політичної та ідейної зрілості, достатньої для серйозних претензій на самостійне місце в європейському „політичному хорі“. Вони вважали, що українська нація ще не сформувалась, а її провідники не виробили чітких соціальних і національних орієнтирів, і тому повинна йти у фарватері польського політичного руху, основним завданням якого була відбудова федеративної Польської державності з включенням до її складу земель колишньої Речі Посполитої — Литви, Білоруси й України. Польський соціалістичний рух, який тоді переживав період кристалізації ідейних позицій, перейняв із минулого чимало політичних стереотипів, які були властиві попередній шляхетській національній програмі. М. Драгоманов був свідком дискусій, що відбувалися серед перших польських соціалістів, брав у них участь, зокрема у Женеві, писав спеціальні праці, присвячені ідеології польських соціалістів.

Насамперед слід торкнутися питання про погляди М. Драгоманова на соціалізм. У численній літературі щодо цього питання є великі розбіжності. Його зачисляють і до радикальних демократів, і до лібералів, і до народників-федералістів, і навіть до національних демократів. На наш погляд, ближчим до істини є спроби розглядати його погляди в процесі еволюції, зокрема від анархо-федералізму і радикального соціалізму до ліберальної демократії і соціального демократизму<sup>2</sup>. Таким чином, соціалізм як ідеологія соціального перевлаштування суспільства був притаманний мислителю на всіх етапах його життя і творчості. М. Грушевський вважав, що „нахил до соціалізму“ у Драгоманова проявився від часу перебування у Цюриху 1873 р.<sup>3</sup> Будь-який соціальний прогрес учений пов'язував

з розширенням демократичних прав людини. Свої погляди на соціалізм він виклав у багатьох працях. Зокрема, не раз зазначав, що соціалізм є загальним напрямом розвитку людської цивілізації і не означає нічого іншого, крім поступу суспільства. У праці „Шевченко, українофіли й соціалізм“ Драгоманов підкреслював, що соціалізм — це „незупинний поступ громадський наперед — прогрес — поступ у господарстві, в громадських порядках, у науках і знаннях“. А у цьому прогресі головне — людина<sup>4</sup>.

Вчений був добре обізнаний з різними соціалістичними теоріями, але не віддавав переваги жодній, вважаючи, що всі вони схильні до схематизму і доктринерства. В „Автобіографії“ він характеризував себе так: „Будучи соціалістом за своїм ідеалом, я переконаний, що здійснення цього ідеалу можливе лише у звісній поступовості і при високому розвитку мас, а тому й досяжимо більше при допомозі розумової пропаганди, аніж кривавих повстань“<sup>5</sup>. Сам вчений називав течію, до якої себе зараховував, „громадівським соціалізмом“. Зауважимо, що він підкреслював принципову неможливість для тогочасних народів Східної Європи сповідувати „західний соціалізм“ у зв'язку з поважним відставанням їх в економічному, політичному, соціальному і культурному розвитку, переважанням селянства у соціальній структурі населення. Слід погодитись з І. Лисяком-Рудницьким, що при усій синкретичності поглядів вченого на суспільство і його еволюцію визначальним фактором його політичного мислення була ліберальна ідея<sup>6</sup>. Незадовго перед смертю у листі до Івана Франка (від 29 вересня



Михайло Драгоманов

1894 р.) М. Драгоманов укотре з певним роздратуванням писав про себе: „Нарешті мушу сказати, що я кілька раз заявляв, що я зовсім не українофіл, а лишень українець, котрий має претензію бути на українському ґрунті європейським лібералом і соціалістом, вроді радикалів і соціалістів англійських“<sup>7</sup>.

Інтерес М. Драгоманова до формування російського і польського соціалістичних рухів, який проявився під час еміграції (1876—1895), зумовлювався прагненням відстояти право українців на власний національний розвиток у рамках європейської цивілізації. У другій половині 70-х — на початку 80-х років XIX ст. у Женеві зібралися представники польської, російської й української політичної еміграції, відбувалися дискусії щодо шляхів і засобів соціальної перебудови трьох європейських імперій на засадах демократії і соціалізму, піднесення поневолених народів і верств. У них український вчений брав участь і здобув поважний авторитет, про що свідчила „традиція“ усіх політичних емігрантів із Росії обов'язково робити візит до М. Драгоманова. Російська соціалістка В. Засулич, яка приїхала до Женеві влітку 1878 р., застала українського вче-

<sup>2</sup> Круглашов А. Драма інтелектуала...— С. 466.

<sup>3</sup> Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток.— Відень, 1922.— С. 26.

<sup>4</sup> Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т.— К., 1970.— Т. 2.— С. 67, 74.

<sup>5</sup> Там само.— Т. 1.— С. 66—67.

<sup>6</sup> Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе.— К., 1994.— Т. 1.— С. 301.

<sup>7</sup> Листування І. Франка і М. Драгоманова.— К., 1928.— С. 478.

ного „у центрі еміграції“; „кожного емігранта спочатку вели до нього, а по неділях у нього збиралась мало не вся емігрантська колонія“<sup>8</sup>.

Спочатку стосунки Драгоманова й української громади в Женеві з польськими та російськими соціалістами склалися добре. Український вчений допоміг польським соціалістам, що прибули у Женеву пізніше, налагодити видання польської газети „Роботнік“ у друкарні української „Громади“. 1877 р. він допоміг польським соціалістам із Росії встановити контакти з українською і польською радикальною молоддю у Галичині. Завдяки Драгоманову українським і польським соціалістам у Галичині вдалось налагодити співпрацю, котра вилілась у спільну розробку і публікацію на початку 80-х років „Програми галицьких соціалістів“ (1880) і „Програми галицької робітничої партії“ (1881), на яких позначився великий вплив М. Драгоманова<sup>9</sup>. Вченому насамперед ішлося про подолання небезпечної тенденції, яка простежувалась у молодих соціалістів майже всієї Європи — прагнення ігнорувати права „недержавних націй“ у планах соціального переустрою суспільства. На його думку, суспільний поступ у напрямку соціалізму не міг не супроводжуватись реалізацією демократичних прав націй. Тривалий час, осмислюючи шляхи безболісного поєднання державних, національних і соціальних інтересів у Центральній та Східній Європі, він дійшов висновку про потребу запровадження федеративно-громадських засад політичного устрою, які повинні були стати серйозним заборолом як для бюрократичних зловживань з боку держави (національної чи інтернаціональної), так і для поширення великодержавних національних ідей, в яких не залишалось місця для менш розвинутих народів. Тому й для соціалістичного руху вважав також найбільш доцільним принцип федералізму<sup>10</sup>. Російський соціаліст Л. Дейч, який теж тоді опинився у Женеві, згадував, що соціалізм цікавив Драгоманова як „віддалений ідеал“, а у тогочасній дійсності — насамперед політична організація. „Він — федераліст, гострий противник усякого централізму, — писав Л. Дейч, — але й анархістом він не був. Він вимагав самостійності для кожної народності...“<sup>11</sup>

У Женеві Драгоманов багато уваги присвятив роздумам над значенням соціалістичних ідей для тогочасного розвитку поневолених народів Східної Європи. Свої думки з цього приводу він виклав у праці „Шевченко, українофіли і соціалізм“ (1879). У ній він визначив „кредо“ свого розуміння соціалістичної ідеї як „незупинного громадського поступу наперед“, поступу, пов'язаного з освітою населення і новими суспільними здобутками у науці, господарстві, комунікації тощо<sup>12</sup>. Водночас рішуче виступив проти російських соціалістів-народників, котрі намагались „європейський соціалізм“ „одягнути в народну одежу“, досягти негайних успіхів, не зрозуміли змісту соціалізму через „наслідки богословського й метафізичного погляду на історію“. Подібною, на його думку, була й небезпека „українського соціалізму“, який міг спертись на селянство

й старі „бунтівні“ традиції як на підстави соціалізму. Але такий підхід нічого спільного із соціалізмом не мав, оскільки звертав погляди у минуле, а не майбутнє, орієнтувався на старі ідеали й не бачив нових суспільних процесів у Європі, котрі, власне, й народили соціалізм. Тому Драгоманов і його прихильники 1878 р. підготували й видрукували у Женеві програму української соціалістичної громади — програму „Громади“. У ній було наголошено на освіті і розвиткові „громадівського“ чуття в українського населення, котре є переважно селянським („мужицьким“). Програма містила гостру критику польських і російських соціалістів, які не дбали про створення політичних умов для розвитку культури народів, а намагались захопити державну владу і нівелювати народи в межах російської або польської держав<sup>13</sup>.

Поява 1878 р. програмних документів українського соціалістичного руху, котрі були надруковані у перших книгах альманаху „Громада“, викликала гостру реакцію у польських та російських соціалістів. Наполягання українського діяча на самостійності українського соціалістичного руху, що покликаний відбити соціальні й національні стремління українців, викликали у поляків і росіян звинувачення у розколі єдиного соціалістичного табору, „сепаратизмі“ і „націоналізмі“. Соціалістичні ідеї сприймали польські (та російські) соціалісти як засіб справедливого демократичного перевлаштування суспільства. Однак польські соціалісти вважали, що традиції боротьби проти деспотизму і самодержавства виводять поляків на чолі визвольних змагань східноєвропейських народів і дають право об'єднувати їх навколо Польської державності. Російські соціалісти своєю чергою дотримувались погляду, що для знищення російського самодержавства кінцею потрібна єдність усіх соціалістичних сил народів імперії. За таких обставин спроби формування окремої української соціалістичної програми сприймали обидва сусідні рухи як послаблення єдиних демократичних сил і прояв „сепаратизму“. М. Драгоманову доводилось докласти багато сил, щоб переконати своїх опонентів у неприйнятності великодержавності, яка не сприяє, а заперечує демократію.

Тривоги українського діяча набули реального візерунку, коли у Женеві з'явилися польські соціалісти з Королівства Польського, сповнені намірів перевести соціалізм у практичну площину політичної боротьби. М. Драгоманов спочатку доброзичливо поставився до ініціатив польських соціалістів, уміщав у їхніх часописах свої статті, вітаючи увагу соціалістів до нової верстви — робітництва. Проте український емігрант звернув увагу на працю одного з провідних ідеологів польського соціалізму Б. Лімановського „Соціалізм як закономірний прояв історичного розвитку“ (1879), в якій автор безапеляційно включав Україну-Русь у польські землі. Український вчений опублікував кілька полемічних статей в часописі „Рувносьць“ і „Громада“, в яких піддав критиці погляди Лімановського на українське питання, показав їхній шляхетський

<sup>8</sup> Засулич В. Воспоминания.— М., 1931.— С. 106.

<sup>9</sup> Грушевський М. З починів...— С. 74—75; Hornowa E. Ukraiński obóz postępowy...— S. 32—37; Buszko J. Narodziny ruchu socjalistycznego...— S. 123—124.

<sup>10</sup> Див.: Грицак Я. Драгоманов, Франко і дилема українського соціалізму // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова.— К., 1991.— С. 79—80.

<sup>11</sup> Дейч Л. Драгоманов в изгнании // Вестник Европы.— 1913.— № 10.— С. 212.

<sup>12</sup> Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці.— Т. 2.— С. 67 та ін.

<sup>13</sup> Громада. Українська збірка.— Женева, 1878.— Ч. 1.— С. 8—96.



родовід. Його польський опонент скерував до „Громади“ відкритого листа, в якому стверджував, що соціалізм не визнає гегемонії одного народу над іншим, наполягав на відновленні „демократичної Польщі“ в кордонах 1772 р., котра будуватиметься на „самоврядуванні всіх народів“. Драгоманов відкинув цю аргументацію і наголосив на тому, що демократія і соціалізм потребують забуття усіх „старих уній і державних границь“, котрі б могли лише поділяти, а не єднати народи; тож полякам треба дбати про „демократичний соціалізм“ у Польщі, а українцям — у своєму домі, інакше годі говорити про демократію і поступ<sup>14</sup>.

Однак „патріотичний“ напрям раннього польського соціалізму поступово здобував міцні позиції серед польських емігрантів і 1881 р. зорганізувався у товариство „Люд Польський“, яке дало початок „національному соціалізму“ на польських землях. Програмні документи товариства проводили ідею, що соціалізм дасть змогу об'єднати всі верстви польського суспільства в боротьбі проти національного і соціального поневолення, створення незалежної держави „у кордонах добровільного тяжіння“, яка нав'язувала до „історичної Польщі“<sup>15</sup>. Головний ідеолог програми Б. Лімановський пізніше згадував, що вчений заперечував проти назви організації („польський народ“), оскільки відбудова демократичної Польщі, на його думку, передбачала також втягнення у боротьбу за неї інших народів колишньої Речі Посполитої<sup>16</sup>.

На злам 1879—1880 рр. Драгоманов і Лімановський, після гострих дискусій з приводу прочитаних поляком лекцій про польський національний рух 1861—1864 рр. (виданих згодом у 2-томнику „Historia ruchu narodowego od 1861 do 1864 roku“). Lwów, 1882), розірвали стосунки. У них польський діяч намагався довести загальноєвропейське значення польських національних змагань і право на „очолення“ національних та соціальних рухів інших, „відсталих“ народів Східної Європи. Майже з таких самих позицій підходили до українського руху й російські соціалісти, котрі, однак, послали на потребу спільних дій проти царату<sup>17</sup>.

Навесні 1880 р. з метою продовження співпраці й чіткого окреслення позицій сторін М. Драгоманов запропонував утворити східноєвропейську соціалістичну організацію на основі врахування не державних кордонів, а „етнічних, географічних, економічних“ регіонів. Проте опоненти на це не погодились, приховуючи за фразами про демократію і соціалізм традиції великодержавності<sup>18</sup>.

Крайнього напруження досягли дискусії між українськими громадівцями і польськими та російськими соціалістами у Женеві під час обговорення влітку 1880 р. доповіді громадівця Михайла Павлика про соціалістичний рух у Галичині. Доповідач зазначив, що поляки ставляться до столиці Галичини Львова як до польського міста, тоді як історично й етнографічно воно лежить у межах розселення українського етносу. Це викликало різкі нападки на драгоманівців з обох боків — поляків і

росіян, й призвело до поступового затухання ідеологічних суперечок у Женеві і розходження між українськими та польськими соціалістами. У серпні 1880 р. Драгоманов опублікував у органі французьких соціалістів часописі „Ля Ревю Соціаліст“ статтю „Нації Східної Європи та інтернаціональний соціалізм“. У ній ішлося про помилковість поширеного в Європі погляду на „недержавні народи“, котрі нібито повинні йти у фарватері „державних“, а не виставляти окремі національні й державні вимоги, оскільки це підважує загальноєвропейський демократичний рух і поступ. Учений закликав польських і російських соціалістів покінути з „централізаторськими“ тенденціями і внести потрібні зміни у програми й назви майбутніх соціалістичних партій, щоб вони відбивали рівноправну участь усіх народів у політичній боротьбі. Він попереджав, що орієнтація на відбудову „історичної Польщі“ в кордонах 1772 р. викличе заперечення непольських народів і послабить польську соціалістичну партію<sup>19</sup>.

Водночас Драгоманов підготував велику полемічну працю „Історична Польща і великоруська демократія“, яка вийшла друком у Женеві 1881 р. і була присвячена обговоренню дискусійних питань взаємин українців, поляків та росіян у світлі майбутніх демократичних перетворень у Східній Європі. Він досить влучно продемонстрував джерела ідейних схилень польських та російських соціалістів, котрі здебільшого мали схематичне, соціологізоване уявлення про сутність демократії й про суспільні процеси загалом.

Намагаючись знайти „ліки“ від такої однобічності, котра завжди змушувала національних ідеологів швидко „долати“ етап патріотизму й опинитися у тенетах націоналізму, великодержавності і шовінізму, вчений багато років присвятив теоретичному опрацюванню проблем громадського устрою, федералізму, які, на його думку, повинні були послабити небезпеку „захопитись“ державництвом і бюрократією, що є її неодмінним супутником. У праці „Історична Польща...“ Драгоманов зробив перші кроки до обґрунтування ідеї „вільного союзу“ або одного із зразків (сьогодні сказали б „моделі“) демократичної перебудови Російської імперії на засадах федеративно-громадського устрою. Навіть найбільш послідовні соціалісти-„інтернаціоналісти“ не мислили майбутніх перетворень без традиційних держав. „Дивні ці інтернаціоналісти не хочуть зауважувати,— писав Драгоманов,— що замість людства, до того ж соціалістичного, вони підсовують нам державу аристократичну, буржуазну і бюрократичну і, при цьому ж, неминуче національну...“<sup>20</sup> У розумінні держави і громадянства Драгоманов був значно ближче до сучасних політологічних тлумачень ролі і значення громадянського суспільства як єдиного соціального заборона для стримування тоталітарних замахів державної влади.

М. Драгоманов мав надії на успішний розвиток взаємин українських і польських соціалістів у Галичині, де за його посередництва виникли таємні

<sup>14</sup> Драгоманов М. Українські громадівці...— С. 232—237, 240—241.

<sup>15</sup> Polskie programy socjalistyczne. 1878—1918.— S. 138—144.

<sup>16</sup> Limanowski B. Pamiętniki (1870—1907).— Warszawa, 1958.— S. 268.

<sup>17</sup> Hornowa E. Problemy polskie w twórczości Michała Dragomanowa.— S. 149.

<sup>18</sup> Грушевський М. З починів...— С. 86—93; Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (друга половина XIX ст.).— К., 1971.— С. 118—125; Hornowa E. Problemy polskie w twórczości Michała Dragomanowa.— S. 148—150.

<sup>19</sup> Драгоманов М. Нації Східної Європи та інтернаціональний соціалізм; Hornowa E. Problemy polskie w twórczości Michała Dragomanowa.— S. 142; Грушевський М. З починів...— С. 173—193.

<sup>20</sup> Драгоманов М. Историческая Польша...— С. 273.

спільні українсько-польські соціалістичні гуртки. Від 1878 р. при редакції робітничої газети „Праца“ („Praca“) у Львові діяв українсько-польський комітет, який намагався поширити соціалістичні ідеї у краї. Молоді українські і польські соціалісти підтримували зв'язки з женецькими емігрантами, зокрема М. Драгомановим, С. Мендельсоном, К. Длуським, Б. Лімановським та ін. Наприкінці 1880 р., за дорученням українсько-польського комітету, — Іван Франко, Болеслав Червеньський і Людвик Інлендер підготували проект „Програми польських і русинських соціалістів Східної Галичини“, взявши за підставу програму драгоманівської „Громади“. Проект вони вислали до Женеві Б. Лімановському. Під час підготовки її до друку останній випустив слово „русинських“, а пізніше, після протестів українців, опублікував під назвою „Програма галицьких соціалістів“. Як зазначав І. Франко у листі до М. Драгоманова, Б. Лімановський зробив це зумисне, „щоб тільки не друкувати ненависного „ruskich“<sup>21</sup>. У документі послідовно проводились ідеї необхідності завоювання демократичних свобод, громадянства, „самостійного національного буття“ поляків і українців, натомість нічого не мовилось про незалежну Польщу. Такий розвиток подій не влаштував польських соціалістів у Женеві. У 1881 р. Б. Лімановський здобув впливи серед польських соціалістів Галичини, після чого співпраця з українцями пішла на спад.

У 1882—1884 рр. М. Драгоманов виступив ще з кількома працями, в яких укотре піддав критиці „фатальну спадковість“ польських і російських соціалістів у підході до національного питання. Серед праць була брошура „Великоруський інтернаціонал і польсько-українське питання“ (1882), в якій учений вкотре піддав критиці методологічні прораханки польських і російських соціалістів у розробці політичних програм нового руху. Зокрема, він зазначав, що соціалізм як ідеологія прогресивного перевлаштування суспільства немислима без розширення прав і свобод людей, в тому числі й національних. Для завоювання їх потрібно об'єднувати зусилля соціалістів різних націй, але при цьому поважати права цих націй, перейматися їх піднесенням до політичних свобод. „Стирання національності — не ідеал соціалізму“, — писав вчений<sup>22</sup>.

Український вчений зробив значний внесок у поширення у тогочасному соціалістичному русі федеративної ідеї, котра, на його думку, найбільше відповідала завданням боротьби за демократію і соціалізм у центрально-європейському регіоні, де більша частина націй розвивалась у складі багатонаціональних імперій. Не випадково у своїх публікаціях того часу він підкреслював, що ідея федерації особливо важлива для українців, які натрапляють на легковажне ставлення як поляків, так і росіян, котрі вважають себе „державними“ націями. 1884 р. після тривалих роздумів він підготував нову програму українських соціалістів, котра, на його думку, повинна була служити справі об'єднання соціалістичних сил усіх народів у центрі і на сході Європи. Це була широко знана програма „Вольний союз — вільна спілка“, яка спричинила шквал критики на адресу її автора як з боку соціалістів, так і лібералів різних народів. У поясню-

вальній записці до програми М. Драгоманов багато уваги приділив українсько-польським відносинам, прагнучи пояснити свої позиції. Він писав, що нагальною потребою є об'єднання усіх невдоволених, усіх поступових рухів Росії в єдину течію. Ця течія повинна будуватися на федеративних засадах, щоб не ущемляти інтересів жодного народу. Приєднання поляків до загальноросійського руху значно „збільшило б силу визвольного руху в Росії“<sup>23</sup>.

Соціалістична програма М. Драгоманова мала передусім демократичне спрямування, але саме це не влаштувало польських соціалістів, котрі хотіли негайних результатів у вигляді незалежності „історичної Польщі“ й справедливого соціального устрою. Цього разу українського вченого зовсім не зрозуміли і не сприйняли, вважаючи, що він зрадив ідею соціалізму і перейшов у табір лібералів, тобто „ворогів“. Від того часу Драгоманов поступово обмежує свої контакти з соціалістами, намагаючись знайти інших союзників для справи соціального й демократичного перетворення суспільства.

Коло нерозуміння навколо українського вченого від середини 80-х років стає все тіснішим. Не оправдалися його надії на „підштотхування“ російських лібералів (земців) до дій в інтересах демократизації, а його співпрацю з ними під час редагування їхнього друкованого органу „Вольное слово“ завершилось невдачею. У автобіографії, датованій 1883 р., Драгоманов скаржився на те, що його не розуміють і доводиться постійно polemизувати з різними партіями — московськими, німецькими, польськими та іншими, які представляють найрізноманітніші політичні напрями. А в додатках до автобіографії (1889) він скаржився, що після публікації програми „Вільної спілки“ його не розуміли майже всі — і революціонери, і ліберали, і українофіли<sup>24</sup>.

Тверезо оцінюючи стан польського соціалістичного руху в середині 80-х років, М. Драгоманов намагався зберегти вплив на українських соціалістів у Галичині — І. Франка, М. Павлика та інших, котрі шукали тут соціальну базу для українського соціалістичного руху за драгоманівським зразком. Відтоді національні моменти у їхньому загально-демократичному, а не радикально-соціальному значенні займали все більше місця у роздумах М. Драгоманова.

Національний аспект людського поступу емігрант пов'язував не з владою і державою, а з культурними явищами, котрі повинні у підсумку допровадити до інтегрування української спільноти у гроно розвинутих європейських народів. Його непокоїли радикальні владно-політичні нотки, що подекуди почали з'являтися у писаннях молодого покоління українських патріотів. Наприкінці своєї книжки (вірніше збірки статей) „Чудацькі думки про українську національну справу“ (1891) вчений писав: „В нашій справі, коли ми поставимо думку, що національність є перше, головне діло, то ми або станемо слугами того, що всилюється (намагається.— Л. З.) спинити поступ людський, і поставимо на риск, коли не на згубу й саму нашу національність. Коли ж ми станемо при думці, що головне діло поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки

<sup>21</sup> Листування І. Франка і М. Драгоманова.— С. 30; Орехов А. М. Становление польского социалистического движения.— М., 1979.— С. 118—119.

<sup>22</sup> Драгоманов М. П. Великорусский интернационал и польско-украинский вопрос.— Казань, 1907.— С. 20.

<sup>23</sup> Вольный Союз — Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы. Свод и объяснения М. Драгоманова.— Женева, 1884.— С. 3—8, 41—42.

<sup>24</sup> Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці.— Т. 1.— С. 67—68, 73.

грунт, форма та спосіб, тоді ми певні, що послужимо добробуту й просвіті нашого народу, а вкупі з тим і його національності: охороні й зростові того, що в ній є доброго”<sup>25</sup>. А в іншій праці з цієї тематики — „Листи на Наддніпрянську Україну” (1893), полемізуючи з елементами радикального націоналізму, які зароджувались тоді в українському середовищі, Драгоманов застерігав від фетишизації ідеї самостійної державности, підкреслював, що „національна незалежність — без освіти, лібералізму, демократії нічого не дасть українцям”. І далі він писав: „Ми не можемо шукати собі провідних думок (тут і далі курсив Драгоманова.— Л. З.) для громадської праці, культурної, політичної і соціальної, в почуттях і інтересах національних... Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок в наукових виводах і інтересах інтернаціональних, вселюдських. Через те, кажучи коротко, ми відкидаємо не національності, а націоналізм, а надто такий, котрий себе сам виразно протиставляє людськості...”<sup>26</sup>

У поглядах польських соціалістів М. Драгоманов також констатував чимало залишків тих ідей, котрі не сприяли культурницькому поступові поляків, а навпаки привертала увагу до віджилих доктрин на зразок „історичної Польщі”. Даючи 1885 р. рекомендації І. Франку щодо видання нової української газети у Галичині, вчений просив звернути увагу майбутнього редактора на потребу ширення демократичних ідей також і серед поляків. „Поки в поляків немає практично-демократичної партії (їх соціалістичний рух на 1/2 язикомельство, а на 2/2 доктринерство), то русинська демократія мусить виступати й за поляків”<sup>27</sup>. Як засвідчили подальші події, шлях до усвідомлення значення демократії був надзвичайно тяжким для польських соціалістів. Традиційні історичні державницькі стереотипи, поширені у польській громаді назагал, тривалий час залишалися неподоланною перешкодою у формуванні їхніх політичних програм й діяльності.

Виклавши свої погляди на польський соціалістичний рух під час його становлення, М. Драгоманов пізніше вже не повертався публічно до цих питань і не вступав у полеміку з ними, хоча останні не раз використовували ім'я українського вченого для численних критичних звинувачень у „лібералізмі”, „доктринерстві” тощо.

Для характеристики поглядів М. Драгоманова й оцінки взаємин із польськими соціалістами важливе значення мав епізод його контактів із польським соціалістом і політиком Леоном Василевським (1870—1936). Останній від юнацьких років, які минули у Петербурзі, виявив інтерес до постаті і поглядів Драгоманова. У спогадах він писав, що майже вся українська молодь у Петербурзі належала до послідовників Драгоманова. Це змусило його пильніше придивитись до українського руху, познайомитись з ідейними течіями у ньому<sup>28</sup>. У 1893—1894 рр. Василевський спеціально приїхав до Львова і записався на філософський факультет Львівського університету, щоб познайомитись

з українським питанням, налагодити контакти з українськими діячами. Тут він поряд з іншими відвідував курс „руська література”, семінар „руська філологія”, які провадив відомий український філолог О. Огоновський<sup>29</sup>. Він встановив контакти з українськими діячами у Галичині, дописував до органу Русько-української радикальної партії газети „Народ”, налагодив листування з М. Драгомановим, який тоді перебував у Софії, а 1894 р. зустрівся з ним під час подорожі Європою. У багатьох листах до Драгоманова польський соціаліст проводив думки про відставання українського соціального руху від польського у постановці політичних завдань, організаційному згуртуванні.

У своїх листах-відповідях Драгоманов висловив низку важливих думок, які відображали його розуміння українсько-польських стосунків і завдань соціалістичного руху. Він укотре застерігав польського „українофіла” і соціаліста Василевського від постановки завдань відбудови „історичної Польщі”, наголошував на тому, що Василевський традиційно налаштований на „зверхне” ставлення до українського руху, схиляється до традиційних „вищости” і „патронату” поляків над українцями на землях, де переважає українське населення. Гуманістична місія поляків полягає не у „пробудженні” українського населення і водночас будуванні власних планів щодо цих земель, а у роботі і житті разом із цим населенням. „Всяка праця над тим, щоб задержати у поляків на Русі національне почуття,— писав Драгоманов незадовго до смерті,— єсть власне праця аристократична, котра на ділі доводить до того, що і „мазур” на Волині, нічим не вищий від поміщика, каже: „*tu z delikatniejszych*” („ми з особливих”— Л. З.). Тому слід зрозуміти одну просту істину, стверджує Драгоманов,— „серед якого народу живеш, того національність приймай і інтересам служи”<sup>30</sup>.

У підсумку можна констатувати, що М. Драгоманов виявив значний інтерес до соціалістичних ідей, трактуючи їх як загальнолюдський поступ до встановлення гуманістичних взаємин у суспільстві, заснованих на демократичних засадах і високій культурі громадян. Він став першим ідеологом модерної демократичної програми українського національного руху. Доля звела його в еміграції з адептами польського соціалістичного руху у той час, коли вони розробляли його ідейні засади і програму дій. Він застерігав своїх польських колег від некритичного сприйняття історичних традицій польської політичної думки, не придатних для розв'язання соціальних проблем у нових умовах, що склались на континенті наприкінці XIX ст., наголошував на згубності великодержавних ілюзій, які вступали у суперечність з демократичним перевлаштуванням суспільства. Такі ж застереження стосувалися і російських соціалістів та демократів. Ані польські, ані російські, ані соціалісти інших народів не врахували тоді гуманістичних рекомендацій українського вченого, але самі ці рекомендації, як видається, актуальні і на початку ХХІ ст.

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

<sup>25</sup> Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. 3-е вид.— К., 1913.— С. 154.

<sup>26</sup> Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну.— К., 1915.— С. 15, 38.

<sup>27</sup> Листування І. Франка і М. Драгоманова.— С. 107.

<sup>28</sup> Василевський Л. Спогади // Праці Українського наукового Інституту.— Варшава, 1932.— Т. VIII. Серія мемуарів, кн. 2.— С. 10—11.

<sup>29</sup> Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 15, спр. 590, арк. 32 зв.

<sup>30</sup> Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 663, оп. 2, спр. 53, арк. 15.

# ЛЬВІВСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ ІЛЛІ КОКОРУДЗА

(До 160-річчя від народження)

Народився Ілля Кокорудз 31 липня 1857 р. в м-ку Яворові на Львівщині в родині ремісника. Батько не мав освіти, однак був активним членом руської гвардії 1848 р., церковним провізором, згодом міським радником. Він розумів, як важлива для людини освіта, і те, що сам не міг досягнути, старався дати синові.

Катехити о. Роман Пасічник і о. Степан Мареник зауважили здібності Іллі в початковій школі і рекомендували батькові віддати сина до гімназії. Однак Ілля був хворобливим і навчатися почав лише у дев'ятирічному віці. Батько у той час не мав можливості утримувати сина поза домом у Львові. Ані в Народному домі, ані в Ставропільському інституті, які давали притулок учням, не було вже місця для Іллі. Батько навчав сина господарювати. А через рік Ілля випросив у матері кілька золотих і з товаришем І. Маковеем подався до Львова, де його прийняли до свого помешкання свояки, а за мамині гроші знайомий крамар записав Іллю до гімназії. За спогадами І. Кокорудза, через тиждень до Львова приїхав батько, який погодився з вибором сина. Здібності Іллі проявлялися і в тому, що умів добре пояснювати матеріал шкільної програми, тому вже у жовтні читав лекції молодшим учням. З допомогою батьків і за оплату лекцій закінчив нижчу гімназію, а згодом — вищу, вже власним коштом. Крім того, надсилав гроші батькам.

У 5-му класі найкращі учні гімназії організували гуртки, на яких зачитували реферати, власні вірші, декламували поезії українських поетів. У 6-му класі Ілля став керівником такого гуртка. 1877 р. надійшов донос про „соціалістичний ухил“ діяльності учнів. Поліція здійснила обшук, забрала багато українських книжок київського видавництва, а Іллю Кокорудза „запросила до протоколу“. За словами самого І. Кокорудза, „тодішній гурток — це був найкращий вислів гарних ідей національних змагань молоді“<sup>1</sup>.

1879 р. Ілля Кокорудз успішно склав іспити в Українській гімназії і за порадою директора гімназії о. Василя Ільницького написав листа до цесаря Франца-Йосипа, в якому просив недавно створену „стипендію в золоті“. Разом із заявою вислав всі свої свідоцтва, у тому числі й

матуральне (атестат зрілості). У той час хлопці мали служити три роки у війську, тому 1 вересня 1879 р. І. Кокорудз зголосився до чинної військової служби. А невдовзі до Яворова прийшов лист із Відня, в якому повідомлялося, що цесар надав йому стипендію. „Таким робом,— пише Ілля Кокорудз,— такі важливі дві речі в своєму житті завдячую тільки цесарській ласці“, перша річ — стипендія, друга — „право однорічного охотника“, що означало лише рік військової служби<sup>2</sup>.



Ілля Кокорудз за робочим столом

Ілля Кокорудз записався на філологічний відділ Львівського університету. Чотири роки слухав лекції професора Омеляна Огоновського з української мови і літератури. Класичну філологію викладали професори Венцлевський та Цвіклінський, славистику — доцент Брікнер, стародавню історію — професор Ліске, педагогіку — професор Черкавський, психологію — доцент Охорович, німецьку літературу — професор Завара, польську літературу — Р. Пілята. На другому курсі одночасно відбув військову службу і після іспиту був іменований поручником у резерві.

Під час навчання в університеті Ілля Кокорудз був виділовим (керівником) академічного товариства „Дружній лихвар“. 1879 р. як делегат товариства підтримав заснування часопису „Діло“, працював у науково-літературному гуртку. 1882 р. разом з іншими організував класично-філологічний гурток. 1883 р., на пропозицію о. В. Ільницького, став „провізоричним помічником заступника вчителя Української гімназії“. Крім педагогічної роботи, віддано працював на народній ниві, а саме здійснював відчити в сільських читальнях, які у Львівському повіті організував о. Чернецький. 1884 р. Іллю Кокорудза звільнено від шкільних обов'язків у зв'язку з підготовкою до вчительського іспиту з української мови та літератури як головного предмета та класичної філології як додаткового для гімназії з викладанням українською, польською та німецькою мовами. У жовтні 1885 р. після іспиту він обійняв посаду заступника вчителя в німецькій гімназії у м. Бродах. 1890 р. Міністерство освіти надало Іллі Кокорудзу звання „дійсного учителя гімназії“ в Станиславо-ві (нині — м. Івано-Франківськ), де він одержав титул професора.

<sup>1</sup> Возняк М. Ілля Кокорудз про своє життя до 1897 р. // Рідна школа.— 1938.— Ч. 13/14.— С. 219—220.

<sup>2</sup> Там само.

Впродовж усього часу І. Кокорудз був активним громадським діячем: належав до засновників „Шкільної помочі“, працював у Товаристві вчителів вищих шкіл, пропагував українську літературу (письменство) серед поляків.

З ініціативи І. Кокорудза молодь вперше почала влаштовувати вечорниці в честь ювілею Тараса Шевченка<sup>3</sup>. В „Руській бесіді“ як голова (віділовий) він влаштовував святкування роковин Шевченка та інших відомих українців. А також очолював філію Товариства „Просвіта“ і виступав із доповідями.

Від 1890 р. І. Кокорудз був секретарем Товариства руських женщин, крім того, — секретарем Руського клубу, засновником і віділовим „Банку зв'язкового“ (згодом став його директором)<sup>4</sup>.

1892 р. одружився з Іванною Чачковською, донькою директора місцевої реальної школи. М. Струтинський писав: „Ідеально підібрана пара: він — людина зрівноважена, що знає собі ціну, що ніколи не шукає у нікого ласки, що все в своєму житті здобував власним трудом і хистом, і пані Іванна, донька одного з найповажніших педагогів старшої генерації“<sup>5</sup>. 1894 р. Іванну Чачковську (Кокорудз) обрали головою Товариства руських женщин. Її стараннями вперше організовано вечорниці для дітей у день св. Миколая, що сприяло згуртуванню української інтелігенції в Станиславові. Діти ставили оперетку М. Лисенка „Коза-Дерева“. Тоді ж організували збір грошей на відкриття інституту українських дівчат, які були учнями публічних шкіл у Станиславові.

1895 р. на пропозицію шкільної влади подружжя Кокорудзів переїхало до Львова, де Ілля обійняв посаду українста в Академічній гімназії, став членом Наукового товариства ім. Шевченка, Руського педагогічного товариства. Від 1909 до 1927 р. очолював Академічну гімназію.

З переїздом до Львова в Іллі Кокорудза з'явилося багато нових обов'язків. В НТШ активно працював як організатор і науковець. Друкував свої статті, рецензії та огляди у „Записках Наукового товариства ім. Шевченка“<sup>6</sup>. У часописі „Діло“ вміщено його виступ на зборах Товариства „Просвіта“ під назвою „Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка 1896—1897“<sup>7</sup>. 1 червня 1890 р. І. Кокорудза разом з І. Франком, М. Грушевським, В. Гнатюком та Є. Тимченком обрано дійсним чле-

ном НТШ<sup>8</sup>. Крім того, Ілля Кокорудз став членом Філологічної секції Язикової комісії, а згодом головою Комісії класичної філології. На засіданнях Філологічної секції виступав із доповідями<sup>9</sup>.

На засіданні Філологічної секції 9 жовтня 1902 р. Іллю Кокорудза, М. Пачковського і В. Кочовського просили виготовити і подати до кінця року підручник правопису та короткий словничок, в якому слід вказати на всі відхилення правопису. Визначений термін був дуже обмежений, до кінця 1902 р.<sup>10</sup> 18 березня 1904 р. Ілля Кокорудз представив проект підручника для шкільного використання. Його було розглянуто і схвалено на засіданні Філологічної секції. І знову нова пропозиція, яка, за словами Івана Франка, звучала так: „Щоб для найширших кругів зробити доступними найкращі Федьковичеві твори, постановив виділ Наукового товариства ім. Шевченка на основі цього повного видання зробити менше видання вибраних творів Федьковича для ужитку молодіжі і менше можних читачів. Редакцією сього скороченого видання з поручення виділу [...] займається професор Ілля Кокорудз“<sup>11</sup>. То була велика робота, яку Ілля Кокорудз виконав дуже фахово і сумлінно, і вже 1906 р. накладом НТШ вийшла книжка „Поезії Осипа Юрія Федьковича. Вибір з першого повного видання для ужитку молодіжжі. Зладив Ілля Кокорудз у Львові 1906“<sup>12</sup>.

1 квітня 1904 р. І. Кокорудз написав реферат про працю доктора І. Колача „Критичний аналіз т. зв. Тукидиної археології“, а 16 червня 1902 р. — Ф. Колесси „Про автентичність Анабази Ксенофонта“<sup>13</sup>. Коли відзначали 25-річну літературну діяльність Івана Франка, голова НТШ Михайло Грушевський і секретар Ілля Кокорудз приготували вітання Каменяреві<sup>14</sup>.

1904 р. головою НТШ був Іван Франко, Ілля Кокорудз став заступником. А коли Іван Франко занедужав, Ілля Кокорудз виконував роботу і голови, і секретаря — писав листи, запрошення на засідання Філологічної секції. Яка це кропітка робота, свідчить кількість листів, що збереглися в архіві: до І. Франка — шість, до В. Гнатюка — шість, до К. Студинського — один, до М. Возняка — два, до І. Белея — одинадцять<sup>15</sup>, до В. Барвінського — 29<sup>16</sup>. І на все це вченому ставало часу.

Зовсім несподівано знаходимо відомості, що Ілля Кокорудз був членом, а згодом і головою

<sup>3</sup> Терещук О. Українська журналістика в іменах. — Львів, 2001. — Вип. 8. — С. 135—137.

<sup>4</sup> На найважливішій позиції // Рідна школа. — 1932. — Ч. 1. — С. 7.

<sup>5</sup> Там само. — 1933. — Ч. 12. — С. 199.

<sup>6</sup> Див., зокрема: Кокорудз І. Професор д-р Омелян Огоновский. Огляд его житея і наукової та літературної діяльності // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1895. — Т. V, кн. 1. — С. 1—34; його ж. Секретарське справоздане з діяльності виділу Наукового Товариства імени Шевченка за рік 1897 // Там само. — 1898. — Т. XXI, кн. I. — С. 3—7; його ж. [Рец. на:] Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. — К., 1897. — 85 с. // Там само. — Т. XXV, кн. V. — С. 32—36; його ж. Причинок до пізнання розвитку народньої мови в письменстві у Галицьких Русинів // Там само. — 1900. — Т. XXXV—XXXVI, кн. III—IV. — С. 7—8.

<sup>7</sup> Кокорудз І. Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка 1896—1897 // Діло (Львів). — 1898. — Ч. 19.

<sup>8</sup> Пеленський Є. Ю. Сучасне українське середнє і високе шкільництво в Галичині й на Волині // Двадцятип'ятиліття товариства „Учительська громада“. Ювілейний науковий збірник Львівського товариства „Учительська громада“. — Львів, 1935. — С. 167—179.

<sup>9</sup> Хроніка НТШ. — Львів, 1902. — Ч. 12. — С. 13.

<sup>10</sup> Там само.

<sup>11</sup> Франко І. Збір. тв.: У 50 т. — К., 1985. — Т. 33. — С. 387.

<sup>12</sup> Зозуляк К. Справжній лицар обов'язку // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. — Львів, 2001. — Вип. 2. — С. 91.

<sup>13</sup> Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка. Фонди, № 387 мем.

<sup>14</sup> Зозуляк К. Справжній лицар обов'язку. — С. 92.

<sup>15</sup> Інститут літератури ім. Шевченка НАН України. Відділ рукоп., ф. 3, № 1615, арк. 165—166.

<sup>16</sup> Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника України. Відділ рукоп., ф. 11 (Барвінські), оп. 1, спр. 1416.

Артистичної комісії з нагляду руського народного театру. Ця робота також потребувала багато уваги і часу, особливо в конкурсній комісії краєвого виділу, яка оцінювала драматичні твори.

А крім НТШ, було ще багато інших справ, Ілля Кокорудз часто заміняв директора гімназії — радника Едварда Харкевича, був членом, про що вже мовилось, „Руської бесіди“, Руського педагогічного товариства, працював у товаристві „Руслан“, яке допомагало бідним учням, завідував українською бібліотекою для учнів, допомагав дружині Іванні в діяльності Товариства руських жінок, працював над „Словарцем для русинів“.

І така багатогранна особистість могла бути стертою з пам'яті нащадків, бо про Кокорудза зовсім не згадували у радянський час. Слід також зазначити, що він разом із дружиною за зароблені кошти спорудив будинок у Львові (вул. Монджевської, 9), придбав земельну ділянку, закупив

устаткування і подарував „Рідній школі“ для того, щоб українські дівчата мали свою гімназію і були освіченими жінками. Цю гімназію після 1939 р. було переіменовано на середню школу № 5, а згодом вона стала російською школою<sup>17</sup>. Упродовж

1939—1991 рр. про великих меценатів Кокорудзів, щедрих фундаторів ніхто ніколи не згадував. Для радянської влади була неприпустимою думка про те, що українська інтелігенція дбала про національне виховання майбутнього покоління, була жертвовною і добродійною. Стерти з пам'яті українських меценатів не вдалося.

2 червня 1933 року Ілля Кокорудз відійшов у засвіти<sup>18</sup>. У червні 1933 р. у газеті „Діло“ було написано: „Відійшов від нас громадянин, що все своє життя віддав щоденній муравлиній, невдячній праці для загалу“<sup>19</sup>.

Олександра ГРУШИНСЬКА,  
Зиновія СЛУЖИНСЬКА



Барельєф, присвячений фундаторам жіночої гімназії (тепер — Львівська спеціалізована середня загальноосвітня школа I—III ступенів № 5 ім. Кокорудзів)

## УКРАЇНСЬКА КОНСЕРВАТИВНА ПОЛІТИЧНА ДУМКА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В РОКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917—1918)

Побудова Української незалежної держави — головна тема теоретичних праць українських консервативних істориків та політологів В'ячеслава Липинського, Василя Кучабського, Степана Томашицького. Розуміючи самостійність як перманентну та абсолютну вартість, а побудову Української держави як найважливішу політичну проблему, В. Липинський писав: „Я хочу, щоб була Україна, щоб був український державний лад на моїй рідній землі, і знаю, що як не буде України, як не буде нашої Української Держави, то я і нащадки мої не зможемо на своїй землі по людськи жити“<sup>1</sup>.

Відмова від боротьби за національно-політичну незалежність завжди призводила, на його думку, до національної руїни, занепаду національної культури та деморалізації найактивніших політичних верств українського народу. Не чекав він жодної користі від млявого українофільства, від усяких „малоросов“, „хохлов“, русофілів, „порядних русинів“, полонофілів і австрофілів, які поширювали в Україні найрізноманітніші державні „орієнтації“, крім української. А без боротьби

за суверенітет на своїй землі народ стає народом ілотів, здатним взаємно винищувати себе в ім'я чужих національно-державних інтересів. Саме тому боротьбу за державний суверенітет українського народу В. Липинський вважав найголовнішою у своїй політичній програмі<sup>2</sup>.

В. Кучабський, будучи активним учасником національно-визвольної боротьби, пізніше проявився найбільш яскравим її дослідником. Аналізуючи українські державницькі традиції, зокрема традиції національної революції 1917—1921 рр., В. Кучабський у листі до Івана Крип'якевича від 26 лютого 1929 р. з жалем констатував, що ми не змогли себе перескочити, що повторився зловіщий дух усєї нашої історії. Правда, такий важкий і тернистий шлях, який проходили українці, пройшли й інші державні народи. Інша річ, чи набутий досвід під час революції буде використано для блага нації. „Я не питаю сьогодні, чи українці „переконані, що їм треба державности,— писав В. Кучабський,— лиш я питаю, чи це, що на Україні діється, дає вигляди, що там у якійсь

<sup>17</sup> Служинська З., Боровець Л. Спогади і розповіді про середню школу № 5 імені Ілли та Іванни Кокорудзів у Львові.— Львів: Галицька видавничча спілка, 2015.— 255 с.

<sup>18</sup> Рідна школа (Львів).— 1933.— Ч. 2.— С. 198.

<sup>19</sup> Діло (Львів).— 1933.— 4 черв.

<sup>1</sup> Липинський В. Релігія і церква в історії України.— Львів, 1933.— С. 9.

<sup>2</sup> Див.: Липинський В. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.— Київ; Філадельфія, 1994.— Т. 1.— С. 255—256.

будучині повстане держава. Діється щось такого, є там державна тенденція, то будь нині українці в своїх „переконаннях“ поголовно полонофілами й русофілами, якщо тільки та тенденція достаточо скріпиться, аби державу створити — всі вони раптово перестануть бути „філами“ і захотять теж по свідомим переконанням не бути „філами“, а лиш мати свою власну державу“<sup>3</sup>.

Рівень розвитку української політичної думки напередодні Української революції 1917—1921 рр. був невисоким, він сягав лише вимог державної автономії. Ця лоялістична позиція проявилася, зокрема, у політиці Західної України у відносинах щодо Австро-Угорщини. Наддніпрянщина свій лоялізм пов'язувала не з царським режимом, а з майбутнім, як вона вважала, демократичним Петроградом. І хоч ідею російської державности було замінено ідеєю „всеросійської революційної

редумову, без якої не можна стати справжньою нацією. Якщо вірити Д. Донцову, то ця ідея — це „відвічна і безупинна, всіма можливими способами ведена і всякою ціною оплачувана боротьба з Московщиною“. Для багатьох політичних письменників із Галичини одна правдива національна ідея — невгамовна боротьба з Польщею. Професор М. Грушевський мету національної ідеї бачить в боротьбі проти всіх і вся, поки в полум'ї соціалістичної революції не пропаде останній слід капіталізму. То котра ж все таки з цих ідей правдива, дійсно національна?“ — запитував учений<sup>4</sup>.

На думку С. Томашівського, лише Галичина зберегла український дух завдяки своїй близькості до Заходу та підтримці церкви. „Галичині, — зазначав він, — припала роля (не перший раз в історії) бути розсадником політичної думки і національної свідомости серед одного з найбільших народів Європи, — ідей, які самі собою мусять вести за собою політичний і господарський зріст цілої України“<sup>5</sup>.

За переконанням С. Томашівського, українські політики не розуміли, що таке державність. Бо якби у них було таке саме розуміння держави, як у світі, то не сталося б того, коли наприкінці 1918 р. „соборна Україна з реготом безумного розтрупувала свою правдиву, велику й засібну державу; у моменті, коли у всіх тьмуцях Українців повинна була бути тільки одна думка, одна ціль, один ідеал: захистити існуючу державність“<sup>6</sup>. З тим, що українська спільнота не була підготовленою до самостійного державницького життя, погоджувався і В. Кучабський. На його думку, замість державницьких устремлінь політики відчували потребу у мобілізації



Члени Генерального секретаріату Української Центральної Ради.  
Зліва направо сидять: І. Стешенко, Х. Барановський, В. Винниченко,  
С. Єфремов, С. Петлюра; стоять: П. Христюк, М. Стасюк, П. Маргос.  
Червень, 1917 р.

демократії“, що надавало українській політичній думці Наддніпрянщини деякого революційного забарвлення, проте з українською державністю вона не мала нічого спільного.

Майбутня українська держава повинна формуватися на основі автономії українських земель, яка матиме власне законодавство, адміністрацію, освіту, армію — писав Степан Томашівський. Автономія спиратиметься на монархічні традиції Галицько-Волинського князівства та Австро-Угорської монархії й польського республіканського правління. Виходячи з того, що в Україні немає української національної ідеї для всіх, він відкидав соборність, обґрунтовував ідею кінечности окремого процесу державотворення для Галичини і Наддніпрянської України. „Чи ми українці маємо одну спільну національну ідею, цю необхідну пе-

всіх сил для того, щоб заявити про себе перед світом. Стихійна „українізація“ України, створення українських комітетів і товариств, українізація частин російської армії — все вказувало на те, що українці хочуть жити вільним життям. І зрозуміло, що це життя повинен хтось влаштувати. Потрібні були лідери, якими могли стати тоді вже відомі українські діячі. На жаль, Центральна Рада, організована саме такими діячами в березні 1917 р., не доросла до вирішення самостійних політичних завдань. „Вона складалася з партій, які вміли робити „принципальну опозицію“ проти всякого, хто на чолі держави, але ж самі не здатні були що-небудь творити. Здатні лише до промов, вони теж і в думці не мали брати керму на Україні в свої руки“<sup>7</sup>. Діячі Центральної Ради поклали надії здебільшого на розвиток всеросійської

<sup>3</sup> Лист В. Кучабського до І. Крип'якевича. — Берлін, 1929. — 26 лютого // Особистий архів родини Крип'якевичів у Львові.

<sup>4</sup> Томашівський С. Чи є українська національна ідея // Під колесами історії: нариси і статті. — Берлін, 1922. — С. 6—7.

<sup>5</sup> Томашівський С. Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни. 2-ге вид. — [Б. м.], 1915. — С. 6.

<sup>6</sup> Там само.

<sup>7</sup> Кучабський В. Січові Стрільці: воєнно-історичний нарис // Історія Січових Стрільців: воєнно-історичний нарис. — К., 1992. — С. 31.

революції, вважали, що Петроград, будуючи нову Росію, не забуде в ній і про Україну. Українській державній владі залишиться тільки стежити, щоби старший брат не кривдив України. Лише під впливом певних історичних подій Центральна Рада поступово ставила перед російським урядом більш серйозні вимоги. Якщо у березні 1917 р. Україна домоглася національно-культурної, у квітні — національно-територіальної автономії, то уже в червні у Першому універсалі Центральної Рада рішуче заявила, що Україна бореться за автономний статус у складі демократичної Росії. Слова універсалу „від нині самі будемо творити наше життя“ не відповідали, на думку В. Кучабського, реальним можливостям українства. Вони радше означали гучне гасло, незвичайний порив ентузіазму української громадськості, яка спочатку беззастережно визнавала Центральну Раду національним урядом. Творити своє життя власними силами, спираючись не лише на моральний авторитет, сформований мітинговими настроями, а й на авторитет державної влади, — це був єдино правильний шлях для Центральної Ради. Проте вона ним не пішла.

Для перемоги Української революції насамперед треба створити власну армію, міцний державний апарат, зупинити процес соціальної революції та зберегти весь догочасний соціально-політичний уклад. Лише згодом, після зміцнення української державності, можна розпочинати проведення земельної та інших реформ<sup>8</sup>.

Прихильником утворення сильної армії й флоту, збудованих на демократичних засадах, виступав і В. Липинський<sup>9</sup>. Він вважав армію спинним хребтом кожної державної організації, що твориться не виборами, не демократичною політикою, а силою, зверху вниз, а не знизу вверх. „І наша Народня Республіка могла б армію сотворити тільки в такому разі, коли б у самім початку російської революції найшовся був український диктатор. Подібно як Хмельницький зумів сполучити українську „чернь“ з українською шляхтою — так він мусівби сполучити соціальний селянський фермент з творчим українським аристократичним елементом у одній понадкласовій всенародній армії...“<sup>10</sup> Цю армію потрібно було, на думку В. Липинського, скерувати на війну з Тимчасовим урядом О. Керенського і тоді Центральну Раду підтримали б вся „більшовицька“ Україна, хліборобські й монархічні кола, що ненавиділи російських кадетів і тоді б „перейславська умова й злука Московщини з Україною перестала існувати“.

На жаль, голова Центральної Ради М. Грушевський вважав утримання постійної армії як „мар-

нування часу“, як явище тимчасове і перехідне до міліцейської системи. Здійснювати підготовку військових кадрів він рекомендував з допомогою навчальних зборів, які, до того ж, не повинні були відтягати „живі сили краю від продуктивної праці“<sup>11</sup>.

Керуючись саме такими міркуваннями, а також враховуючи фактор соціального походження, Центральна Рада змусила Павла Скоропадського залишити командування українізованим 34-м корпусом, а В. Липинському відмовила в праві формувати кавалерійський полк за власні кошти. Все це не могло не спричинити розколу українського національного руху на соціалістичний та консервативний табори, що мало фатальні наслідки для подальшого процесу державного будівництва.

В. Кучабський зауважив, що навіть тоді, коли московські військові частини, надіслані Тимчасовим урядом, з'явилися в Києві, Центральна Рада не спромоглася ні нащо більше, крім „нейтралітету“. „Тут ще раз — і в останнє, — писав учений, — українська національна стихія доказала, що якщо взагалі можна було втримати її в руках, то не соціальними гаслами, а національними й державними вартостями. Після розгрому війська Тимчасового уряду 12 листопада переможні зукраїнізовані полки прийшли перед Центральну Раду й віддали реальну державну владу, якої вона ще після I універсалу не зуміла була взяти й зорганізувати сама. Був це останній зрив української стихії, що відбувся не лише без проводу, але навіть



В'ячеслав Липинський

без участі Центральної Ради. На могилі Тимчасового уряду й на руїнах єдиної Росії Центральна Рада в останнє отримала змогу самостійно будувати українську державність“<sup>12</sup>.

Центральна Рада рішуче відмовилася від пропозиції Галицько-Буковинського комітету створити окрему військову галицьку частину для своєї охорони, оскільки боялася викликати незадоволення Тимчасового уряду. Щоб виявити свою лояльність до Росії, військовий секретаріат Центральної Ради заборонив навіть у вересні 1917 р. українізованим полкам приймати поповнення з колишніх полонених галичан. Лише після повалення більшовиками Тимчасового уряду в середині листопада галичанам було дозволено сформувати військову частину.

Проти утворення якщо не національного війська, то хоч би українського полку виступав Володимир Винниченко. У статті „Український мілітаризм“ він застеріг від небезпеки протиставлення своїх багнетів чужим<sup>13</sup>. А в той час ситуація потребувала від Центральної Ради рішучих дій,

<sup>8</sup> Кучабський В. Січові Стрільці...— С. 32.

<sup>9</sup> Липинський В. Матеріали до програми Української демократичної хліборобської партії.— Лубни, 1917.— С. 17.

<sup>10</sup> Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму.— Київ; Філадельфія, 1995.— С. 39.

<sup>11</sup> Грушевський М. Підстави Великої України // На порозі нової України: статті і джерельні матеріали.— Нью-Йорк, 1992.— С. 39—57.

<sup>12</sup> Кучабський В. Січові Стрільці...— С. 34.

<sup>13</sup> Див.: Винниченко В. Український мілітаризм // Робітничая газета.— 1917.— 12 квіт.



щоб не втратити в умовах хаосу й анархії молоді Української Народної Республіки. Замість того Центральна Рада „пішла назустріч” більшовикам. „Пішовши по лінії „мирного перекоування” більшовиків,— писав В. Кучабський,— Центральна Рада рівночасно начебто вирішила знищити рештки своєї зукраїнізованої армії. Вона й тепер не об'єднала зукраїнізованих частин, розкинутих по всій Україні, розумним своїм фахово-військовим знанням, дорослим до завдання, українським національно-військовим головним командуванням”<sup>14</sup>. Навіть у самому Києві численні українізовані полки, що прибули в листопаді 1917 р. на підтримку Центральної Ради, не були об'єднані під єдиним центральним командуванням. Деморалізовані бійці українського війська переважно мітингували, а згодом, зневірившись у можливості розв'язання національно-державницької справи, розходилися по домівках, розчаровані із ненавистю до Центральної Ради.

В грудні 1917 р., коли українізовані військові частини розбіглися і навіть у столиці України, Києві, не було кому охороняти найважливіші об'єкти, у тому числі й промислові та продовольчі магазини, врятувати Центральну Раду було вже неможливо.

22 січня 1918 р. Центральна Рада видала Четвертий універсал, яким проголосила незалежність Української Народної Республіки. Але нічого не зробила для того, щоби захистити державну самостійність. В. Кучабський згадував той час, коли в Україні було стільки військового знаряддя, що ним можна було оснастити численні армії. І озброювався кожний, хто лиш хотів, але від цієї потужної фізичної сили Україна спалахнула і в згарищах згасла. Трагедія полягала в тому, що не було тієї вищої ідеї, того вищого закону, не було нації української, яка б могла постояти за себе<sup>15</sup>. Іншими словами, „політичний сепаратизм неможливий там, де немає для нього масово-психологічних підстав протистояння свого, рідного національного — чужинецькому й займанщицькому”<sup>16</sup>.

Все це призвело до трагічних наслідків, коли внаслідок запеклих боїв під Крутами українці змушені були відступати, залишивши в оточенні декілька сотень київських студентів та гімназистів. За словами В. Кучабського, „була це сотня квіту української молоді — найідейнішого українського студентства в Києві, цілком немущтрованих юнаків, що, бачучи руїну України, з власного почину, лише декілька днів тому, почали були формуватися для збройної оборони української землі в т. зв. „студентському полку січових стрільців”. Кинено цю сотню на фронт, хоч при розумній організації в самому лише Києві можна було набрати не менше колишніх вояків українців, аніж було всієї більшовицької „армії”, що наступала на

Київ, і сформувати їх у більш-менш міцно дисципліновану частину за один-два тижні”<sup>17</sup>.

Справедливо зазначити, що й сам М. Грушевський добре розумів, які масштабні завдання треба вирішувати на шляху української державности. На жаль, ні часу, ні ресурсів, ні досвіду, ні відповідних кадрів для цієї складної роботи не виявилось. А тому в розпачі він зазначав, що „як легко у нас зібрати великий і гарно зоспіваний хор, і як — виявилось — трудно зладити добрий дисциплінований курінь на оборону українських вільностей. Скільки у нас цілком порядних, або й добрих поетів, белетристів, публіцистів — і як трудно знайти порядного комісара. Скільки нарешті чудесних, принципіальних людей, які страшенно осуджували стару правительственну систему, але охоче брали платню з державних грошей, зібраних із народного п'янства, з виколочуваних „поронцями” податків, і тепер заявляють повну готовність брати платню від українського правительства, полишаючи йому збирати за них гроші всякими способами, хоч би й розстрілом, але по-пілатівськи умивають ручки від всякої солідарності з ним в тяжкий момент і охотненько тісняться на бік, поки переїздить по груді й болоту теперішній обоз української державности”<sup>18</sup>.



Степан Томашівський

Причину такої катастрофічної ситуації В. Липинський вбачав у тому, що з ідеєю України пов'язували себе лише дві категорії людей. Перша — це всілякі пани, поповичі, які усвідомили своє скривдене становище в Україні й бажали спокутувати гріхи перед народом. Правда, вони боялися народу, а тому трималися особно

від нього. Друга категорія „свідомих українців” — вихідці з самого народу. Українство в них — ознака вроджена. До того ж „національно свідому” і демократичну ідеологію сприймали лише ті з них, хто не мав сили пробитися до панівних верств, до тих класів, від яких відірвалися представники першої категорії. У плаксивій, романтичній і переповненій ненавистю до грішних панів ідеології, створеній „каючимися панами”, представники другої категорії знаходили втіху й виправдання для своєї злоби, заздрости й незадоволення. Як наслідок така „свідома” інтелігенція добиралася в умовах недержавности за ознаками чутливості, озлобленості й пасивности. У сформованому нею „свідомому демократичному українстві” задихалися активні елементи як зверху, так і знизу: зверху „пани”, що хотіли України, але без каяття, без боягузливого самоприниження, без самодекласування, без ренегатства щодо свого класу і купівлі собі цією ненавистю „народної любові”, знизу ті, хто відчував у собі достатньо сил, щоб вибитися наверх. Трагедією України було те, що ця найслабша і найбільш уражена хворобою недержавности група суспільства — українська інтелігенція — не тільки репрезентувала, а й монополізувала для себе Україну.

<sup>14</sup> Кучабський В. Січові Стрільці...— С. 41.

<sup>15</sup> Див.: Кучабський В. Большевизм і сучасне завдання українського Заходу: національно-політичні замітки.— Львів, 1925.— С. 18—19.

<sup>16</sup> Там само.— С. 95—96.

<sup>17</sup> Кучабський В. Січові Стрільці...— С. 54—55.

<sup>18</sup> Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії.— К., 1918.— С. 26.

Інтелігенцію В. Липинський поділив на дві категорії. До першої, що живе з власної фахової служби на користь громаді, він відносив священників, письменників, журналістів, науковців, учителів, суддів, адвокатів, лікарів; до другої — тих, хто використовує свої знання в політиці й тягнуться до влади. Навколо цієї інтелігенції, за переконанням ученого, ніколи не об'єднається нація, оскільки вона сама не буде ніколи об'єднана. Для цього їй бракує спільного інтересу, щоби бути політично об'єднаною супроти ринку, на який вона випускає свою умовну продукцію, супроти інших груп, що мають інші інтереси. Тільки роз'єднання, тільки боротьба поміж собою, тільки політична конкуренція дає змогу такій інтелігенції вибитись політично, забезпечити кращі умови свого матеріального існування. Чим більше політично розбита нація, тим більше завзяту боротьбу вона веде сама зі собою, тим більше в ній політичних партій, лідерів, усяких політичних посад для інтелігенції<sup>19</sup>.

Коментуючи заяву М. Грушевського про те, що українські партії соціал-революціонерів і соціал-демократів вирішили проголосити незалежність України, „щоб відпали всякі підозріння чи надії на те, що самостійність України буде формою української реакції, чи української національної виключності“, В. Липинський зауважив: така заява означала не що інше, як монополізацію українськими соціалістичними партіями ідеї самостійності винятково для себе.

Видатний український історик, активний учасник національної революції 1917—1921 рр. Дмитро Дорошенко згадував: коли М. Грушевський повернувся із заслання до Києва, то стара гвардія українських політичних діячів зі здивуванням зауважила, що серед інших він надавав перевагу товариству молодих есерів (соціалістів-революціонерів). На запитання старших українських діячів, які мали раніше близькі стосунки з М. Грушевським, „чому він так поводитьсь?“ той відповідав, що реальна сила за цими „молодиками“, що за ними незабаром підуть маси, тому їх треба своєчасно очолити, аби не допустити великих помилок<sup>20</sup>.

В. Липинський критикував інтелігенцію за боротьбу між собою, за інфантильність, пацифізм, боягузтво, зрадницьку байдужість і політичні спекуляції. Така соціальна верства не могла бути самостійною політичною силою, бо її „самостійність“ завжди закінчувалася зрадою, бо вона краще сприймала О. Керенського, ніж українського хлібороба. „Тільки великим хрестовим походом Духа на українське пекло тілесних пристрастей і хаосу, матерії, можна сотворити Україну. Чи здатні Ви, інтелігенти українські, що майже всі сьогодні соціалістами або націоналістами есте, такий хресто-

вий похід Духа розпочати?“ — запитував учений<sup>21</sup>. Він радив справу самостійної України пов'язати з реальними інтересами хліборобського класу, що становив основу української нації, і, ґрунтуючись на цих інтересах, повернути до української нації зросійщене і спольщене українське панство, культурно й економічно сильну верству.

Щодо диктатури пролетаріату, то її, на думку В. Липинського, створили люди, які самі не належали й не належать до працюючого пролетаріату. Вони лише намагалися встановити панування своєї касты, не займаючись виробництвом, а тільки розподілом товарів. Диктатура пролетаріату в такому варіанті була насправді диктатурою інтелігентних вождів пролетарських політичних партій<sup>22</sup>.

Проголосивши себе соціалістами, українська інтелігенція сподівалася повернути на свій бік народ із допомогою гасла „панська земелька!“ Але, як зазначав учений, увесь український рух, всемогутнє національне відродження, яке гідне було того, щоб захопити всі класи своєю величчю й красою, позбавлене загальнонаціонального духу і справжнього ідеалізму. Якщо відродження нації відбувається без національного ідеалізму, без любови до всієї нації, з усіма її класами і групами, то внаслідок цього із самого поняття нації випадає увесь його творчий зміст. Залишається тільки форма — мертва шкаралупина без зерна<sup>23</sup>.

В. Липинський гостро критикував українських демократів за те, що своїми вони визнавали лише декласовані елементи суспільства,

які жили не з продуктивної матеріальної праці, а з експлуатації української національної ідеї і з „любоби до українського народу“. „Тоді це ще не було для мене так ясно..— писав він,— звідкіль узялись у Центральній Раді сильніші від неї самої „національні меншости“, й чому нас, українських національно свідомих хліборобів, туди, для збільшення хоча б сили національної, не пускають“<sup>24</sup>.

Соціально-психологічну атмосферу, що склалася в тогочасному українському суспільстві, В. Липинський охарактеризував так: „Соціальна пролетарська революція для збудування нового соціального ладу, або всенационально-всекласова революція для збудування спільної й усім класам потрібної держави й нації.— Все, що посередині це політично й економічно: грабіж, а ідеологічно: фарисейство й деморалізація. Тільки на ідейно й морально чистих підставах може народитись нова творча українська віра“<sup>25</sup>.

В. Липинський мав на увазі і той факт, що за початковим задумом, права участі у виборах до Трудового конгресу України були позбавлені навіть викладачі вищих навчальних закладів. Лише



Василь Кучабський

<sup>19</sup> Див.: Липинський В. Листи до братів-хліборобів...— С. 70.

<sup>20</sup> Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1918). Частина перша // Український історичний журнал.— 1992.— Ч. 6.— С. 136.

<sup>21</sup> Липинський В. Листи до братів-хліборобів...— С. XIV.

<sup>22</sup> Там само.— С. 158.

<sup>23</sup> Там само.— С. 15—16.

<sup>24</sup> Там само.— С. 26.

<sup>25</sup> Там само.— С. 17.

фельдшерів та шкільних учителів вважали „трудовою інтелігенцією“. Як зауважив із цього приводу М. Попович, соціал-демократи В. Винниченко і С. Петлюра, есери М. Грушевський і М. Шаповал були людьми інтелігентними, але потреби політичної демагогії змушували їх займати антиелітарну, псевдонародну позицію<sup>26</sup>.

На думку дослідника Я. Дашкевича, звинувачення В. Липинським російської та української соціалістичної інтелігенції в слабкій організації революції достатньо обгрунтоване. Адже очевидно, „що скільки тисяч тієї інтелігенції не було б (він писав про 6 тисяч передплатників українських газет і журналів, протиставляючи нібито пасивних, а може, й ворожих їм, 40 мільйонів решти), вона не здатна була сколихнути народ... на утворення такого революційного хаосу, який запанував в Україні“<sup>27</sup>.

Цікавими були погляди В. Липинського на демократію: „...політична власть на Україні повинна належати в першій мірі представникам українського селянства, і город не повинен диктувати свою волю українському селу. Україна — край хліборобів — і українська держава мусить стати державою хліборобів“<sup>28</sup>.

Детальний аналіз Української національної революції 1917—1921 рр. дав підстави В. Липинському зробити висновок про абсолютну нездатність соціалістичної демократії розв'язати найскладніші проблеми державотворення: організувати армію, державно-адміністративний апарат, тримати під контролем народні маси, вирішувати соціально-економічні питання суспільства. А тому він відмовився від демократії як від шкідливої форми будівництва Української держави. „Не демократ я тому,— писав В. Липинський у вступі до праці „Релігія і церква в історії України“,— бо не визнаю за народом нічим не обмежених, самодержавних, суверенних прав так само, як не визнаю і нічим не обмеженої, самодержавної монархічної влади. І думаю, що влада народу мусить бути обмежена точно означеними правами монарха, персоніфікуючого собою цілу націю і цілу Державу,— так само, як влада монарха мусить бути обмежена точно означеними політичними правами народу. Я не демократ тому, що люблю народ, але не живу з „народної любові“. І не вірю в те, щоб правда і добро ісходили від розпалених агітаторами хвилевих пристрастей випадкової арифметичної більшості, а навпаки — вірою в досвід історії людства, який вчить, що всі громадські цінності були завжди створені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю“<sup>29</sup>. Цей його крок М. Попович назвав слабким місцем консервативної традиції<sup>30</sup>.

Важко не погодитися і з тими дослідниками, які стверджують, що українські соціалісти, зокрема

М. Грушевський, перебували у полоні марксистських уявлень про державу як інструмент класового поневолення, а не як найважливіший засіб самозахисту нації. „Провина“ Грушевського була в одному,— зазначав Д. Мейс,— він надто серйозно поставився до ідеї української держави в рамках федеративної Росії, щиро вірив в інтернаціоналізм російських політиків, вирізнявся від більшовицьких лідерів надто гуманістичними поглядами на роль і місце держави, іншими словами, він занадто серйозно поставився до ідей соціалістичного інтернаціоналізму“<sup>31</sup>.

Отже, представники консервативної течії в українській політології — В. Липинський і В. Кучабський — бачили дві політичні сили, які могли відіграти позитивну роль у державотворчому процесі: це українська аристократія (поміщики, фабриканти, колишні державні службовці, військові) й народна інтелігенція. Іншими словами, вони відстоювали союз консервативних і національно-демократичних сил. Правда, у реальному політичному процесі українська аристократія, що хотіла незалежності, боялася широких народних мас і, до того ж, не могла подолати синдром проросійської й пропольської орієнтації. Народна ж інтелігенція, яка ненавиділа українську аристократію і хотіла монополізувати право на репрезентацію національної ідеї, у зв'язку зі своєю соціалістичною й автономістською заангажованістю, браком управлінського досвіду, була не готова вирішувати адекватні часові державотворчі завдання. Проаналізувавши державотворчий досвід Української Центральної Ради, українські консерватори визначили такі основні причини поразки Української національної революції:

— низький рівень політичної свідомості суспільства і насамперед політичної еліти;

— лоялістична позиція українських політичних партій щодо Австро-Угорської та Російської імперій;

— нерозвиненість української політичної думки, що в питаннях державности сягала лише вимог автономії;

— брак спільної національної ідеї для Галицької й Наддніпрянської України;

— невміння організувати армію, державний апарат, подолати анархію, вирішити соціальні проблеми.

На жаль, і сьогодні історичні традиції української державности 1917—1921 рр. значною мірою не засвоєні. Набутий досвід не увійшов до скарбниці політичних надбань українського народу, а без нього неможливо сформулювати національну політичну культуру на рівні розвинених європейських народів.

Степан ГЕЛЕЙ

<sup>26</sup> Див.: Попович М. В'ячеслав Липинський і український консерватизм // В'ячеслав Липинський...— Т. 1.— С. 49—50.

<sup>27</sup> Дашкевич Я. Липинський і українська революція // Український час.— 1994.— Ч. 1 (13).— С. 52.

<sup>28</sup> Липинський В. Нарис програми...— С. 257.

<sup>29</sup> Липинський В. Релігія і церква...— С. 8.

<sup>30</sup> Попович М. В'ячеслав Липинський...— С. 49.

<sup>31</sup> Мейс Д. Михайло Грушевський: якої України хочемо // Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз.— К., 1996.— С. 24—25.

# ВНЕСОК ФЕДОРА ВОВКА В УКРАЇНСЬКУ АНТРОПОЛОГІЮ

(До 170-річчя від народження Ф. Вовка)

Федір Кіндратович Вовк народився 17 березня 1847 року у с. Крячківці (нині — Пирятинського р-ну Полтавської обл.). Під час служби у війську його записали як „Волков“ і тому в працях з'являються два варіанти, а в словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона зазначено подвійне прізвище „Волков“ і „Вовк Ф. К.“<sup>1</sup>. 1865 р. навчався у Ніжинській гімназії і ліцеї. Вищу освіту здобував у Новоросійському (1865—1866) та Київському (1866—1871) університетах.

Через політичні переслідування Ф. Вовк був змушений емігрувати за кордон. Якийсь час проживав у Швейцарії, Румунії та Франції.

Федір Вовк був доктором природничих наук Паризького університету (1905), доктором „honoris causea“ Канського (1897) і Петроградського (1917) університетів, а також лауреатом премії Годара (1901) та академіка К. Бера (1906). Він також — кавалер бронзових медалей П. Брока та Паризької виставки (1900) і кавалер золотої медалі ім. П. Семенова-Тянь-Шанського (1916). Крім того, вченого відзначено найвищою нагородою Франції — Орденем почесного легіону (1916).

У 1911—1918 рр. Ф. Вовк очолював Антропологічне товариство при Петербурзькому університеті, був головою (1905—1909) і заступником (1911—1915) Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, заступником директора Історично-філологічної секції НТШ (1904—1909), членом Товариства народних переказів, анатомічного Товариства розтинів, Антропологічного та Доісторичного товариств у Франції, Географічного та Археологічного імператорських товариств в Росії, заступником голови Товариства землеробства, членом Українського наукового товариства у Києві, Наукового товариства у Празі, польського Етнографічного товариства. Очолював „Общество им. Т. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам южной России, учащимся в высших учебных заведениях С. Петербурга“, членом місцевого осередку Громади в Києві, а з переїздом до Петербурга організував Український політичний клуб.

„В столиці Російської Імперії створює українознавчий центр і виховує наукову школу однодум-

ців та послідовників в антропології, етнографії, археології, музеєзнавстві. Сучасні вчені відлік розвитку палеонтології на європейському рівні починають з Ф. Вовка (Волкова)... Його школа утвердилася на ціле ХХ століття“<sup>2</sup>.

Контакти Ф. Вовка із вченими Наукового товариства ім. Шевченка у Львові орієнтують його у напрямку видання першої української енциклопедії. 1915 року, після заснування Українського політичного клубу, спрямовує свою діяльність на видання „Украинского вестника“ та московської газети „Украинская жизнь“. Про його патріотизм і відданість Батьківщині свідчить тестамент, написаний 1915 року, в якому Федір Вовк заповів усю свою наукову спадщину майбутній Академії наук України<sup>3</sup>.

Як і більшість сьогоднішніх дослідників, ще понад 100 років тому на основі власних антропологічних та етнографічних досліджень Ф. Вовк висунув концепцію про окремішність українського народу, його матеріальної і духовної культури, особливості якої притаманні окремому давньому слов'янському народові.

Під час наукових обстежень морфологічних параметрів *Homo sapiens* антропологія ще не виокремилася як дисципліна в університетах Європи. Не було уніфікованих методик вимірів людського тіла. 1907 р. в Монако та 1912 р. в Женеві було затверджено міжнародні стандарти вимірювань людини. Федір Вовк відіграв вагому роль у розвитку методів, бо розумів, наскільки важливою є уніфікація методики для порівняння різних рас. Його внесок стосувався вимірювання ноги і був затверджений як стандарт для досліджень. Для порівняння представників різних народів було прийнято єдину шкалу вимірів — це перша умова до вимірів людського тіла. Друга — виміри проводилися інструментами, виробленими в лабораторії Брока і виготовленими найліпшими фірмами. Найновіші французькі прилади для вимірювань також були схвалені і прийняті на конференціях. Федір Вовк редагував переклад всіх вимог з французької на російську, опублікував їх в четвертому томі „Ежегодник Русского антропологического общества при Петербургском университете“<sup>4</sup> в статті „Международные соглашения для объединения антропологических измерений“.



Федір Вовк

<sup>1</sup> Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.— СПб., 1892.— Т. VI.— С. 451.

<sup>2</sup> Франко О. Федір Вовк — вчений і громадський діяч.— К., 2000.— С. 6.

<sup>3</sup> Див.: Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки Нової України // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеевої.— К., 1994.— Т. 1.— С. 173—191; Раковський І. Погляди Хведора Вовка на расовість українського народу // Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ.— Львів, 1925.— Т. XXIII—XXIV.— С. 183—200; Ювілейний збірник НТШ в 50-ліття основання, 1873—1923.— Львів, 1923.

<sup>4</sup> Франко О. Федір Вовк...— С. 508, 511.

Третя умова для здійснення антропологічних досліджень в Україні — це підготовка спеціалістів.

Оскільки у Львівському університеті Олександрові Барвінському не вдалося відкрити кафедри антропології, то Ф. Вовк не переїхав працювати до Львова, хоча тісно співпрацював із Науковим товариством ім. Шевченка. Антропологічні дослідження вчений проводив лише влітку, коли не було викладів для студентів. Ф. Вовк створив школу антропологів, з якими працював. Це була група дуже відповідальних дослідників — М. Кос, Л. Гарматій, М. Русов, І. Раковський. Учений усіх „озброїв“ вимірювальними приладами і вони щорічно влітку обстежували мешканців Галичини, Закарпаття, Буковини. Ф. Вовк також залучав для допомоги священників (І. Попеля), лікарів (Филиповича). Виміри проводили у здорових осіб — чоловіків від 18 і жінок від 16 років, хворих і старих не враховували. Зберігали всі формальності. Від намісника Галичини мали посвідчення про дозвіл на право обмірів та фотографування в Перемишльському, Косівському, Коломийському та Сяноцькому повітах. Була домовленість, що негативи фотографій будуть зберігатися у Санкт-Петербурзі і в НТШ у Львові і що НТШ має право на першу публікацію.

Влітку 1904 р. експедиція тривала понад місяць — від 18 серпня до 24 вересня, продовжилася ще до листопада. Вона охоплювала Мшанець — Тухольку — Лавочне — Славське — Синеvidне (Бойківщина); на Гуцульщині; Довгополь — Жаб'є, на Буковині — околиці Чернівців. Виготовлено 800 фотографій. 1905 року здійснено виміри у Східній Галичині та Угорщині (Бойки). За ці два роки Ф. Вовк двічі звітував перед Антропологічним товариством у Парижі<sup>5</sup>, про гуцулів і бойків доповідав у Російському імператорському географічному товаристві у Петербурзі<sup>6</sup>. Влітку 1906 р. працювали лише на Лемківщині.

Впродовж чотирьох літніх періодів досліджено 726 осіб, сфотографовано 1500 осіб, зібрано колекцію волосся, обстежено населення Галичини, Буковини, Закарпаття і Лемківщини. Вимірювали зріст, висоту ноги до коліна, висоту кісточки, об'єм шиї, висоту обличчя, голови, розмір вух, забарвлення очей, волосся, косозубість. Результати було опубліковано в „Матеріалах до українсько-руської етнології“ (т. X), вийшли окремим відбитком на 40 сторінках<sup>7</sup>, містили 12 таблиць типів українців із додатком карт. Найбільше уваги приділяли гуцулам, яких на той час вчені не вважали слов'янами.

Підсумовуючи численні дослідження етнографічної групи українців — гуцулів, Федір Вовк дійшов висновку: „Нічого особливого, виключного у порівнянні з іншими українцями гуцули не

мають, бодай у таких основних мірах, як головний показник — зріст, барви волосся. Таким чином знищується усяка можливість думати, що вони не належать антропологічно до української групи. Навпаки, ми вбачаємо в усіх помірах надзвичайну одноманітність, яка вказує на суцільність етнічного типу; дуже незначні расові домішки“<sup>8</sup>. Цей висновок збігається з думкою французького дослідника Й. Денікера, який створив першу расову класифікацію людства і вказував, що українці, в тому числі і гуцули, належать до великої південної групи високорослих і темних брахоцефалів, яка антропологічно належить до слов'ян<sup>9</sup>. З цим погоджувалися російські дослідники В. Бунак, М. Чебоксаров і навіть В. Дяченко, який стосовно інших проблем не погоджувався з Ф. Вовком, визнавав антропологічну близькість українців з Карпат і Прикарпаття з південнослов'янськими народами.

Дослідження етнографічних груп бойків та лемків увійшли до підсумкової роботи „Антропологічні особливості українського народу“<sup>10</sup>, яку Федір Вовк написав наприкінці життя і зробив висновок, що соматичні ознаки передаються спадково (будова скелету, зріст, пропорції тіла, барва зверхнього тілесного вкриття, волосся, очей) і не змінюються впродовж тисячоліть, тому й можуть бути певними расовими ознаками<sup>11</sup>.

Федір Вовк був першим ученим у Росії, який провадив свої дослідження за системою міжнародних стандартів. Для вимірів використовували найновіші французькі інструменти Брока. На висновки вченого покликалися найвідоміші антрополози, тим паче, що масштаби обстежень Ф. Вовка охоплювали значні території і співпрацівники були високофаховими науковцями<sup>12</sup>, кожний з них проводив багаторічні антропологічні виміри на певній території. С. Руденко обстежував Чернігівщину, О. Шульгин — Полтавщину і Херсонщину, В. Сахаров (разом із Ф. Вовком) — Волинь та Київщину, Б. Крижановський — Поділля, М. Кондрашенко — Катеринославщину, Л. Чикаленко (разом із Ф. Вовком) — Кубань, А. Сергійцевський — Холмщину, Прохоров — Воронежщину, І. Раковський — Галичину<sup>13</sup>.



Професор Хведір Вовк.  
Студії з української  
етнографії та антропології.  
К., 1995 р.

<sup>5</sup> Франко О. Федір Вовк...— С. 485.

<sup>6</sup> Там само.— С. 486.

<sup>7</sup> Там само.— С. 489.

<sup>8</sup> Вовк Ф. Антропометричні дослідні українського населення Галичини, Буковини й Угорщини і гуцули.— 1908.— Т. X.— С. 39.

<sup>9</sup> Франко О. Федір Вовк...— С. 490.

<sup>10</sup> Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу // Наука і суспільство.— 1990.— № 1.— С. 18—25; № 3.— С. 26—32. Див. також: Волков Ф. Антропология и ее усовершенствованное преподавание // Ежегодник Русского антропологического общества при императорском Петроградском университете.— Пг., 1915.— Т. V.— С. 99—107.

<sup>11</sup> Франко О. Федір Вовк...— С. 529.

<sup>12</sup> Див.: Рудинський М. Я. Матеріали до вивчення передмікенської культури на Україні (зауваження до статті Ф. Вовка).— К., 1931; Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій.— К., 1994.— С. 39, 169, 172; Качкан В. А. Українське народознавство в іменах.— К., 1995.— Ч. 11.— С. 72.

<sup>13</sup> Франко О. Федір Вовк...— С. 158.

Крім суто антропологічних вимірів, учні Ф. Вовка фіксували лінгвістичні та етнографічні особливості. Вони створювали особливі „карти діалектів“, які зіставляли з картами соматичних ознак. Було проведено величезну роботу, на основі якої група антропологів, що працювала на територіях проживання українців на чолі з видатним, неперевершеним у своїй працездатності Федором Вовком, внесла в українську антропологію параметри, що характеризують українців.

Ф. Вовк був послідовником прогресивної на свій час еволюційної західноєвропейської школи антропологічних наук та своїми дослідженнями зробив внесок у світову наукову думку. Доробок

ученого в царині етнографії, археології, музеєзнавства, педагогіки значний. З-поміж величезної новизни у цих галузях виділяється його суспільно-політична і громадська діяльність. Прикладом може бути його спілкування з І. Франком<sup>14</sup>, його праця в галузі шевченкознавства та ін.<sup>15</sup>

Федір Вовк — всебічнообізнана особистість, неперевершений фахівець у багатьох галузях гуманітарних наук. На жаль, про його дослідження міститься дуже мало інформації в шкільних та вишівських підручниках. Ми його не знаємо, не знає його і молодь. Пізнаймо геніїв!

Зиновія СЛУЖИНСЬКА,  
Олександра СЛУЖИНСЬКА

## ЧИ СЛІД ЛЮБИТИ ВОРОГІВ?

(Світлій пам'яті незабутнього товариша юних літ,  
вченого, публіциста, патріота, мандрівника, дійсного члена НТШ,  
професора Романа Макітри)

Ця стаття довго „визрівала“ на робочому столі мого комп'ютера. Так буває... Праця наче закінчена і все на місці, а проте — чогось не вистачає. Аж ось переді мною п'ятничний номер „Дня“ за 13—14 березня. Щось до болю знайоме з дитинства читаю в статті Валентина Торби „*Мета — міжнародний суд над Кремлем*“. Саме про такий суд я, десятирічний хлопець, ковтаючи сльози, думав в червні 1941 р. Читаю: „...бойовики просто кидали гранати в підвали з людьми“. [Тут і далі курсив наш.— О. К.]

А тоді, в 1941-му:

Якогось дня на початку липня 1941 року я, 10-річний школяр, стояв у гурті однокласників у сквері навпроти вулиці Лонцького. В повітрі висів задушливий сопух гниючої людської плоті. Якись люди зі зав'язаними хустками обличчями виносили з камер в'язниці понівечені людські тіла. Перед відступом зі Львова передовий загін Комуністичної партії розстріляв майже усіх в'язнів. Доки ще вистачало часу, нещасних „вишукано“ катували. Ми бачили дерев'яні кілки, забиті глибоко в очниці, великі „цальові“ цвяхи, що стирчали з черепа, жінок із відрізнаними грудьми... Священника, якому у розпоренний живіт поклали чинсь новонароджену дитину. В брезентових плахах виносили руки, ноги, голови. Коли вже бракувало часу на тортури і розстріли, *енкаведисти кидали у камери гранати і цілком зачиняли двері*.

Ті — кати з тюрми на Лонцького, можливо, були батьками чи дідами бойовиків із Дебальцево. Тоді, після подій 1941-го, багато хлопців пішло

до лісу — мстити за тих закатованих із розпореними животами, за розп'ятого священика і хлопців із кілками в орбітах. Більшість їх залишилася в безіменних могилах. Завершальним акордом стала смерть генерала Чупринки-Шухевича. Скільки ж це років минуло?!

Українці відучилися воювати, відучилися вбивати. Ми взагалі — мирний народ. Здатний вибачити. Навіть — любити своїх ворогів, шкодувати їх. Цю рису української вдачі підкреслив Валерій Шевчук<sup>1</sup>. Син березанського сотника, спудей Києво-Могилянської академії Ілля Турчиновський не хоче мстити тим, хто познущався над ним. І коли він, урешті, спостерігає справедливую кару, присуджену його кривдникам, дві супротивні думки нуртують в душі Іллі: одна з них вимагає справедливої покари, а друга — заперечує, мовляв, не можна карати зло ... злом. Книжку-триптих „Три листки за вікном“ написано у 1960—1980 рр., коли ще радянські письменники не могли покликатися на праці Отців Церкви, вчених-теологів. А проте вона живо перегукується з цими працями, бо ж дилема, що постала перед середньовічним героєм першої з трьох повістей триптиха, либонь, вічна.

Зрештою, така викривлена реакція на кривду властива не лише Україні, але й Західній Європі загалом — вважає Паскаль Брюкнер<sup>2</sup>. Комплекс провини, „ресентимент навпаки“, здатність бачити у своїй історії лише найгірші сторінки, це гіпертрофована критична настанова, яка призводить до самоненависти і самобичування. Європа, на думку П. Брюкнера, і досі не може пробачити собі колоні-

<sup>14</sup> Франко О. Федір Вовк...— С. 70.

<sup>15</sup> Там само.

<sup>1</sup> Шевчук В. Ілля Турчиновський. Сповідь за автобіографією // Три листки за вікном.— К., 2012.— С. 5—152.

<sup>2</sup> Брюкнер П. Тиранія каяття: все про західний мазохізм.— К., 2014.— 306 с. Паскаль Брюкнер — сучасний французький письменник, філософ, представник т. зв. нових філософів, журналіст. Народився 1948 р. у Парижі. Закінчив престижний паризький лицей, Університети Париж I та Париж VII, практичну школу вищих досліджень. Зростав і виховувався в Австрії, Швейцарії, Франції. Учень французького філософа-постструктураліста Ролана Барта. Викладає в Інституті політичних досліджень. Автор численних романів і повістей, есеїв, екранізацій. Нагороджений премією Французької академії наук 2001 р. 2012 р. вийшов український переклад його праці „Парадокс любові“. 2014 р. відвідав Україну, щоби висловити свою солідарність Майданові та репрезентувати український переклад книжки „Тиранія каяття“.

ялізм, злочини диктаторських режимів, Голокост тощо. Саме християнство, яке перебуває в осерді європейської культури, винайшло, як уважає французький письменник, феномен каяття в його сучасних формах. Карати чи прощати? Гти, мов та вівця, на заріз, чи взяти у руки зброю? І не лише взяти, а й належно використати її. Молоді хлопці, що нині боронять від проросійських терористів східні рубежі України, не одразу навчилися вбивати ворогів. Але, попри болісну психологічну „ломку”, таки навчилися.

„Непротівление злу насиліем“, що його проголосив класик російської літератури Лев Толстой, імперська нація охоче проповідує тим, кого хоче підкорити, поневолити. Але не собі. Проповідує і в наш час, вимагаючи припинення вогню, проте це припинення виявляється ... однобічним. Дуже своєчасною й актуальною є ґрунтовна стаття Тараса Чухліба „Між Європою та Московією“<sup>3</sup>. Автор відзначає, що ще у середині XIV ст. „найбільш полемічним аспектом політичної філософії було питання про те, чи мали право піддані чинити опір своїм правителям, або ж навпаки — чи повинні вони постійно виявляти покору, адже, з погляду християнської моралі, опір, в усіх випадках, вважається злом“.

Протестантські автори (на те вони й протестанти!) заперечували, аргументуючи це заперечення тим, що „...кожен християнин має обов'язок послуху насамперед Богу, а не королю, тим паче, якщо накази короля суперечать Божому Закону“. І хоча Іван Мазепа, Пилип Орлик та інші провідні козацькі старшини були правовірними християнами, вони мали у своїх книгозбірнях працю „Vindiciae contra Tyranos“ („Вимоги проти тиранів“)<sup>4</sup>, що її автор, замаскований псевдонімом Юніус Брут, вразно стверджував: опір королівській владі законний, якщо ця влада є тиранською.

Якось, багато років тому, ми розмовляли на цю тему з моїм, нині вже покійним, приятелем Романом Макітрою. Власне тоді Роман відшукав у своїй бібліотеці опубліковану 1927 р. статтю малінського (Бельгія) єпископа Кардинала Мерсьє „Про любов до ближнього“, передруковану українською мовою в „Літературно-науковому вістнику“<sup>5</sup>. У цій статті кардинал не раз покликається на праці св. Томи Аквінського, передусім на „Суму богослов'я“, що містить дефінітивні формулювання з питань богослов'я і філософії.

Отож кардинал твердить, що для скривдженої людини чи її захисника „...ira est appetitus

vindiciae“ („...гнів — прагнення помсти“). „Це прагнення, твердить св. Тома, може бути добрим, або злим, спричинювати вчинок честі або гріх, залежно від того, чи предмет, або мету бажання помсти можливо визнати справедливим [або ж] чи несправедливим“.

„Мати волю помстити зло, шануючи вимоги справедливості, значить звершити вчинок чесний. Хотіти, отже, направити моральне зло, не виходячи за межі права, це значить — обуритися проти зла, значить проявити завзяття в чиненні добра. Але прагнути безладної помсти, коли ця помста нехтує законом, або ж коли вона ставить на перше місце знищення винного, а усунення зла — на останнє, значить — поступати зле, бо в цьому випадку метою помсти стає страждання...“<sup>6</sup>

І далі: „Від часу, коли справедливість каруючого вчинку доведена, а етичність кари визнана, пристрасть гніву стає помічницею волі, додає актові здійснення кари потрібної сили і своєчасності“<sup>7</sup>. А ще Кардинал пише: „Певне, що любов до ближнього і ненависть виключають одна одну, як вода і вогонь, отже неможливе їх існування в одній душі“.

Але що ж означає ненавидіти? Це — „бажати комусь зла задля зла, бажати ближньому терпіння задля терпіння, зробити собі з його болю мету, до якої наша душа прагнула б з насолодою“.

Тож досягнення справедливості навіть способом завдання фізичного болю, якщо метою цього болю є навернення злочинця і за умови, що інші способи впливу не подіяли, є актом розумної любови.

Бельгійський єрарх написав ці слова одразу після закінчення Першої світової війни. Проте його слова так актуальні для сучасної України:

„Коли, не зважаючи на свої страхиття, війна — я хочу сказати справедлива війна — має стільки суворой краси, то це тому, що вона є безінтересовним поривом цілого народу, що дає, або готовий дати своє найцінніше — своє життя для оборони або відновлення того, чого не можна ні зважити, ні купити — Права, Честі, Миру, Свободи“<sup>8</sup>.

„Війни стали неминучими. І доки будуть на землі люди, у яких пристрасть бере гору над розумом, а розум — над Волею Божою, всесвітній паціфізм залишиться химерою“. Так писав бельгійський кардинал у зруйнованій війною Бельгії десь сто років тому. Як же актуальні його слова нині, на зруйнованому війною сході України, у тривожній Європі ХХІ століття!

<sup>3</sup> Чухліб Т. Між Європою та Московією: Ідейна війна гетьмана Мазепа проти тиранії Кремля... // День.— 2014.— Черв.— № 116—117.— С. 11.

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> Мерсьє Кардинал. Про любов до ближнього // Літературно-науковий вістник.— 1927.— Март.— С. 253—261. Мерсьє Дезіре Джозеф (1851—1926) — кардинал, єпископ Малійський, професор, філософ-неотоміст. Народився у замку Кастож'є, Бренл'Алле, Бельгія. Один із найяскравіших проповідників західноєвропейського католицизму, палкий прихильник Томи Аквінського, професор філософії Лувенського університету, патріот Бельгії. Під час окупації батьківщини наслідував виголошувати патріотичні проповіді, спрямовані проти окупантів-німців, протестував проти депортації бельгійців, допомагав біженцям із Росії. Прихильник об'єднання Католицької і Православної церков. Як священника-патріота його високо оцінив Дмитро Донцов (Там само.— 1928).

<sup>6</sup> Там само; Фома Аквінський. Сумма теології / Пер. з лат. Часть 1.— СПб., 2003.— 336 с. Тома Аквінський (1225—1274) — граф, християнський філософ, визнаний святий Католицької церкви. Народився в замку Роккасекка під Аквіном в неаполітанському королівстві. Студював у бенедиктинському монастирі в Монте-Кассіно, від 1243 р.— домініканець (у монастирі в Неаполі і Кельні). Був під впливом метра Альберта Великого, за дорученням папи Урбана IV працював над критичною інтерпретацією творів Аристотеля. Сформулював п'ять доказів існування Бога. Головні твори — „Summa theologiae“ („Сума богослов'я“) та „Summa contra gentiles“ („Сума проти язичників“), що містять дефінітивні формулювання з питань богослов'я та філософії. Відділив знання від віри і розум від одкровення. Засновник філософської течії томізму (Див.: Татаркевич В. Історія філософії.— Львів, 1997.— Т. 1.— С. 334—347).

<sup>7</sup> Мерсьє Кардинал. Про любов до ближнього...

<sup>8</sup> Там само.

А як же ж, у такому разі, бути з християнською чеснотою — прощенням. Коли мовлять про прощення, зазвичай висувають аргумент: „Та ж Спаситель наш Ісус Христос простив розбійникам, розп'ятим поруч з Ним. І знову — неточність — простив, але не розбійникам, а розбійникові, тому, котрий покався, лише йому обіцяв наш Господь прощення гріхів і Рай..”

„Певна річ, Євангелія схиляється до прощення.— пише Кардинал Мерсьє.— Але Церква знає, на яких умовах можна дати це прощення. Ідімо ж за нею. Вона жадає від винного визнання своєї помилки, *каяття*, обіцянки не чинити так більше, коли помилка є несправедливістю, *обіцянки направити зло. Прийняття покути, яка заспокоїла б спричинений гріхом біль. Як тільки наші вороги виконають ці умови, для них настане година милосердя*“.

Федір Достоевський (до речі, внук українського священика) вважає, що шлях до прощення і воскресіння духовного лежить через *каяття і страждання*, а тоді *можливе прощення навіть у неклі*<sup>9</sup>.

„Воля мстити лихо є чеснотою“ — підсумовує Кардинал Мерсьє свої роздуми. А проте, зауважує він, мстити тоді, коли справедливості уже досягнуто і кривду направлено, не слід<sup>10</sup>.

Під час Другої світової війни 22 листопада 1942 р. митрополит Андрей Шептицький звернувся до вірних із пастирським посланням „Не убий!“ Здебільшого цитують такий уривок з цього послання: „Людина, що проливає неповинну кров свого ворога ... є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для рабунку“<sup>11</sup>. Зразу ж виникають сумніви, як це „кров ворога“ може бути „неповинною“. З'являється питання, що, можливо, замість трьох крапок має бути якимось поясненням, про якого ж це ворога йдеться. І таки справді, якщо ознайомитися з первісним текстом послання<sup>11</sup> і вставити замість трьох крапок пропущені слова „політичного противника“, все стає на свої місця. Отже, йдеться про людину інших політичних поглядів, яку потенційний вбивця вважає ворогом. А не про справжнього ворога, що прийшов на твою землю як загарбник, що катує і вбиває членів твоєї родини, твоїх співгромадян.

Щодо них актуальний інший уривок з того ж таки „Послання“: „Сьогодні ти проклятий еси над землею, що розтворив уста пити кров твого брата з твоїх рук“<sup>12</sup>. І далі: „Він вибрав прокляття і прокляття впало на нього. Він одягнувся в прокляття, немов у свою одіж, воно просякло, як вода, в його нутро та в кості, як олива...“<sup>12</sup>

Чи можливо переступити через почуття кривди, взаємні звинувачення і вимовити сакральну фразу: „Прощаємо і просимо пробачення!“<sup>13</sup> Як приклад можна навести подолання, бодай на офіційному рівні, взаємної ненависти українців і поляків. На тлі особливої ненависти до українців т. зв. кресов'яків якимось проблизком надії була

моя розмова з простим польським селянином, яку подаю в українському перекладі: „Знаєте, пане, упівці застрелили мого стрийка... А проте, коли проходжу повз могилу українського повстанця, завжди клякаю і мовлю молитву за спокій його душі. Бо ж у нього була своя правда, а у мого стрийка — своя. І кожен з них був патріотом своєї батьківщини...“ Звичайно, подібні випадки не надто часті.

Галичани по-різному ставилися до відновлення кладовища „Львівських орлят“. Але під час відкриття відновленого меморіалу було знайдено розумне рішення. Після панахиди на польському цвинтарі українці разом із поляками пішли до могил Січових Стрільців покласти квіти. Віллі Брандт аж ніяк не був причетним до злочинів нацизму. А проте власне він вперше публічно покався за ці злочини. Але донині ніхто з росіян не покався за Голодомор, за Сандармох, за переповнені трупами в'язниці 1941 р., за скалічені долі шістдесятників... І, нарешті, за скалічених, закатованих патріотів — оборонців України в неоголошеній війні на Донбасі. Навпаки! Почуття вини у сучасних правителів Росії атрофоване. Причина насамперед у сакралізації влади. Бо, як справедливо зазначає В. Ющенко: „Кілька століть світська влада і цар були і першим, і другим, і третім ієрархом. Може, через історичну сакралізацію світської влади у її представників досі нема почуття вини і тому нема внутрішнього спонукання до покаяння“<sup>14</sup>.

І, навпаки, стверджує П. Брюкнер в інтерв'ю Р. Гривінському: „Велич європейських демократій, а також США, Індії тощо полягає в тому, що ці країни вміють визнавати свої провини перед людством [...] Натомість лише диктаторські режими, на зразок Росії, Китаю не можуть дозволити собі чесно сказати, що злочин вчинили вони, й завжди перекладають відповідальність за нього на плечі інших“<sup>15</sup>. То ж про яке прощення можна говорити стосовно тих, хто не кається і ніколи не покається?!

У вірші „Паренетікон“ (збірка „Мій Ізмарагд“) Іван Франко пише:

*Не слід усякого любити без розбору.*

*Як добрі щепи садівник плекає?*

*Так, що всі зайві парості втинає,*

*Щоб добрі соки йшли все вгору, вгору.*

*Господь сказав: „Яка тобі заслуга,*

*Коли кохаєш свого брата, друга?*

*А ви любіте своїх ворогів!“*

*Не мовив „Моїх ворогів любіте!“*

*Отсе, брати, ви добре розумійте,*

*Що ворог Божий, ворог правди й волі*

*Не варт любови вашої ніколи!<sup>16</sup>*

(Виділено нами.— О. К.)

Наприкінці 1723 р. за наказом Петра I ув'язнено непокірного наказного гетьмана України Павла

<sup>9</sup> Достоевський Ф. Преступление и наказание // ЭКСМО.— 2015.— 608 с.

<sup>10</sup> Мерсьє Кардинал. Про любов до ближнього...

<sup>11</sup> Шептицький Андрей, митрополит. „Не убий“. Архипастирське послання від 22 листопада 1942 року // Львівські архієпархіяльні відомості.— 1942.— Листопад.— Ч. 11.— С. 179—180, 183.

<sup>12</sup> Там само.

<sup>13</sup> Hrycak J. Pokolenie bez wyboru // Gazeta wyborcza.— 2003.— 12—13 липня.— S. 12.

<sup>14</sup> Ющенко В. Недержавні таємниці.— Харків, 2014.— 512 с.

<sup>15</sup> Гривінський Р. Чи стане Європа „Понтієм Пілатом“ націй? // День.— 2014.— № 189—190.— С. 23.

<sup>16</sup> Франко І. Паренетікон // Франко І. Зібр. тв.: У 50 т.— К., 1976.— Т. 2.— С. 189—190.



Полуботка та всіх тих, хто прибув із ним разом до Петербурга з проханням відновити козацькі права і привілеї. Проте, довідавшись, що непокірний гетьман тяжко захворів в ув'язненні, цартиран особисто прийшов до нього, попросив пробачення і навіть запропонував лікуватися. Знаємо з історії, що Павло Полуботок не пробачив сатрапа, промовивши: „За невинне страждання моє і моїх земляків будемо судитися у спільного і нелицемірного судді, Бога нашого; скоро станемо перед Ним

і Він розсудить Петра і Павла“<sup>17</sup>. І таки, справді, гетьман відійшов у засвіти 29 грудня 1724 р., а цар Петро — в січні 1725 р. Ото ж бо! Може б, і пробачив Павло Полуботок Петра за особисту кривду, але ж не міг він, не мав права простити кривдника свого народу, „ворога правди й волі“ за Франком.

Чи попросить прощення в Українців сучасний правитель Росії? Питання, здається, риторичне...

Олександр КИЦЕРА

## ТИХА ДОБРОЧИННІСТЬ ЧИ ПІАР ПУСТОПОРОЖНЬОГО БАГАТОСЛІВ'Я?

Природно, що під кінець старого чи на початках нового року люди дедалі частіше задумуються над своїми мріями. Чи здійснилися, чи залишилося лише сподівання на втілення їх у майбутньому. Однак прикро, що в турбулентній Україні слова „я маю мрію“ асоціюємо не з Пастером Лютером Кінгом — борцем за рівні права темношкірих американців США. Не з бійцем за відродження держави Ізраїль Шимоном Пересом, який називав мрію виссю думки, — необмеженою величчю польоту до світла розуму. До ноосфери як сфери розуму, інтелекту кожного, насамперед національної еліти. Адже якщо люди руками заробляють на хліб, головою — на масло, то інноваційними ідеями — на ікру та, вочевидь, набагато важливіше — на світове визнання себе і прогрес своєї країни. Еліти, реалізуючи творчий потенціал, стають особистостями, прискорюють суспільний поступ, формують не лише людський капітал окремих громадян, а й націю як цілісну спільноту в системі координат інноваційного розвитку цивілізованого людства. Тобто закладають концепт-конструкт триєдності „людина—нація—людство“, який автор статті називає основою формування нових соціогуманістичних цивілізованих відносин — особистісних, національних та загальнолюдських, і де розгляд людини, за І. Франком, „поза рамами нації“ — це або фарисейство, або бажання відокремитися від своєї нації. Чи не тому досі важко знайти приклади серйозного ставлення високих українських очільників до аксіології державних мрій, ідей та пріоритетів їхньої імплементації? А без цього важко прорватися у світовий інформаційний простір чи на інший товарний ринок.

Шкода, адже в Україні фразу „я маю мрію“ переважно пов'язують з схиждством минулого гротескного передвиборного піару депутата чинної опозиції у ВР України — Наталії Королевської. Саме вона за технологічними лекалами найманих політологів, щоденно, свідомо граючи перед оплаченими телекамерами, пробувала девальвувати поняття „мрії“ не лише як слово-винахід українських інтелектуалів минулих сторіч, а, головню, як суспільну цінність сучасників, розмиваючи їхню

національну тотожність, автентичність, патріотизм та інші якісні достоїнства.

Річ не в тому, що кандидат у народні депутати має мрію чи особливу технологію її піару, навіть не в світоглядній візії розуміння української національної ідеї (далі — УНІ) як суспільно-культурної, духовно-інтелектуальної, політико-ідеологічної вартости. Лихо України в тому, що інтереси „еліт“, які завзято присягаються вірно і чесно служити народові, на жаль, не святість. Вони не тільки не збігаються з загальнонаціональними, а й сама Україна їм потрібна лише як регіон, територія нетрудового збагачення. І регіоналам, що не живуть соборністю, ніколи не стати гарантами державности. А їхні мрії творитимуть з них не особистостей, а жалюгідно-залежних особин, що готові будь-коли Україну зрадити, продати, не переживаючи за її подальшу суб'єктність й пролиту за неї кров. Їм ніколи не зрозуміти, що УНІ — це УНІкальна пропозиція кожній країні не бути об'єктом імпершовіністичного впливу. Це УНІверсальний засіб підвищення якісно амбіційної планки духовно-інтелектуального пошуку більш соціогуманістичного світоустрою не лише для українського народу. А кожного соціуму, який вважає цінністю людину, не нищить іншої нації, її свободи як досягнення людства. На жаль, цьогорічні спектаклі відеоконференцій з Ростова показали, що фотографії розстріляних Героїв Небесної Сотні надто далеко, аби їхні погляди схилили втікачів екс-президента Януковича чи беркутівського генерала Шуляка розповісти в 2017 р. правду: хто наказав стріляти в мрійників, що вийшли на Майдан за свободу та євроінтеграцію соборної України? Попри те, ми не маємо морального права уникати поглядів героїв, забувати послання невинно убієнних — живим і ненародженим.

Хай живі не ретранслюють ниць втікачів  
ростовської Маросейки

За прогнозами, у 2017 році лише закляті українофоби не співчуватимуть Україні, яка терпітиме від наслідків залишкових мрій її одонечення промосковською Партією регіонів. Минуло три роки, як опричники Януковича цинічно в Києві розпочали розстрілювати УНІ, а відтак сам генераль-

<sup>17</sup> Грушевський М. Перше скасування Гетьманства. Полуботок // Ілюстрована історія України. Десята тисяча.— Київ; Львів, 1913.— С. 393—398.

ний регіонал звернувся із заявою до Путіна про військову допомогу. І нині не так уже важливо: знав він, чи ні, що задовго до його злочину минулі сторіччя глибоко закарбували в народній пам'яті українців факт нищення саме московитами їхньої національної Ідеї. Гірше, він, на жаль, злочинно забув, що самозваний наш брат — Каїн. Знову знехтував застереженнями Юрія Шевельова, наведеними в статті „Москва, Маросейка“ в 1954 році з нагоди 300-річчя Переяславської ради. Власне, в них на основі аналізу історії наведено три найбільші для УНІ небезпеки: Москва, український провінціалізм і кочубейство. Тоді, на р. Маросейці, що протікала серед московських пралісів і боліт, після цієї ганебної „ради“ (точніше, зради) зупинялися українці, яким цар звелів приїхати. Шкода, але перефарбовані регіонали, що стали депутатами від опозиційного блоку, далі не розуміють цього принизливого факту колоніального стану України. Вони не хочуть визнати знуцання панівного народу Російської імперії над колонізованим — українським. Знову з тупою ненавистю до української мови — основної ознаки нації — ігнорують генезу історичного розвитку корінного народу, сутності його державницької Ідеї як підґрунтя збереження ідентичності українства. Криваво заважають умислитися в інформаційну семантику засадничо-глобальних основ екзистенції кожної нації: перед усім було Слово, нема нічого більш практичного, аніж правильна, вчасно подана ідея; щоб мати перспективу — треба опрацювати ідею стратегії розвитку, без мови немає нації, її держави. Твоя ідея укорінює Державність, стає атрибутом, цінністю, долею творення її вічності? Чи далі, денационалізуючи, зрощуючи соціум, формує колабораціонізм, зрадництво, тероризм, розмиває національну ідентичність тощо?

Перефарбувавшись, регіонали знову, як і п. Наталія, бавляться в українство, соборність, імітують, а насправді саботують євроінтеграцію, злочинно легковажать максимами цивілізованого світу: одухотворені ідеї та проникнуті ними інтелект запліднюють суспільний розвиток. Мрії ідентифікують, надихали і надихають українців, як й кожний народ світового розмаїття культур, — стати вільними та інтегруватися у вільний світ. І заважати, опосередковано чи безпосередньо, реалізації цих святих діянь поневолених, щобільше, стріляти — ніколи не було і не буде добродійністю, а злочином. Можна припустити, що одні українці все своє свідоме життя присвятили УНІ, а для інших мрією є міжгірська чи приморська багатоповерхова хатинка з позолоченим унітазом. Можна навіть зрозуміти, чому ці другі хочуть вічно бути при владі та використовувати загал для будівництва „хатинок“ для себе і власних страусів, вдаючи і обманюючи простолюду.

Янукович та його однопартійні зі злочинськими мріями, втікши як вбивці, й нині не розуміють головного: майданівці — сучасні Герої України, — новітні подвижники і борці за її Національну Ідею як святу цінність народу. Вони не трубили на всю Україну про свою мрію, а як справжні мрійники пішли на смерть за Ідею — споконвічну мрію нації. Як і нині, без піару, йдуть захисники в АТО. Великий патріот України Богдан Гаврилишин, який нещодавно пішов у світ кращий, не втомлювався акцентувати на двох речах, котрі все життя вели його вперед: мрія і добродійність. Ці слова особливо неприємно контрастують на тлі щойно

оприлюднених електронних декларацій небідних народних обранців, добродійство яких заблукало в захланних нетрях їхніх майнових і „жолудкових“, за Франком, інтересів та мрій. Щобільше, на тлі особистої альтруїстичної поведінки президента Південної Кореї, ізраїльських жінок, що у скрутний для їхніх націй період віддавали державі своє золото, дорогоцінну біжутерію, аби своєю поведінкою закликали ширший загал до наслідування. І народ, у т. ч. високі посадовці, бізнесмени допомогли країні вибратися з ями.

Коли дивитися телетрансляції з Ростова відеодопитів Януковича в справі Євромайдану, то, крім альтруїстично-патріотичних захоплень світовими лідерами, спадає на думку: хто ж нами керує?! Стає моторошно, коли викристалізуються принаймні чотири прикро-небезпечні моменти. По-перше, що суфлером ідеї экс-президента твоєї країни був і є вічний ворог №1 УНІ — Росія. По-друге, президент-втікач не розуміє і не кається, що, запросивши вічного ворога УНІ, своєю зрадливою поведінкою, власне, започаткував руйнування суверенітету держави, її теперішню трагедію і кров. По-третє, що в Україні нині активізуються піарники, які не можуть зрозуміти: якщо їхня мрія не збігається і не переростає в національну Ідею, то вони — не особистості й не лідери нації, а плебс. По-четверте, стає страшно, що тоді, поруч із ними і Януковичем, діяли і діють більш носії маніякальних ідей, котрі за будь-яку ціну (забуваючи пан-національні цінності) намагалися в 2010 році і намагаються нині дестабілізувати країну, щоб сісти в найвище урядове крісло, поділити між собою владу. Саме через них маємо те, що маємо, а не те, що мали б мати, як, скажімо, поляки, литовці, чехи та інші народи, котрі разом з Україною здобули державну Незалежність і почали євроінтеграцію у вільний світ.

Отже, маємо экс-президента, що зрадив присязі, яку давав на Конституції України. Боягуза, який переховується і далі кривить душею, не показавшись за спричинену кров, за окупацію частини України, а цинічно грає вар'ята, що, мовляв, нічого не бачив і не знав, окрім того, що доповідала його служба. Безбатченка, який не промовив ні слова про майбутнє своєї країни, нібито у нього її не було. Ніби не „заслуга“ регіоналів, що тіло України сьогодні лихоманить, а рани кровоточать. Можна здогадуватися про причини мовчанки втікача, про зацікавленість агресора України в трансляції його прес-конференції. Але чому ЗМІ України ретранслюють брехню? Адже на підставі читання Януковичем підготовлених захистом йому записок можна дійти висновку, що основна помилка, була, мовляв, у тому, що він, богобоязливий, своєчасно не погодився на введення надзвичайного стану. Вочевидь, щоби більше закривавити і задушити протестувальників, а відтак, обблехати як таких, що Заходом „наколоти“ і „озброєні“. І, звичайно, загрожують „старшому братові“ та його „руському міру“.

Коли тече „мило“ з Ростова, думаєш: кому потрібні свідчення злочинців. Може, свідомим українцям, які були на Майдані, як могли підтримували Революцію Гідності, і нині допомагають бійцям АТО, і щоденно гинуть не лише за свободу України? Вони ж не лише найбільше бачили і бачать ріки пролитої невинної крові, хто і звідки стріляв і стріляє далі. Їм найбільше зрозуміле оголошення Януковичу Генпрокурором України підозри не

як **свідку**, а звинуваченому в тяжких злочинах і цинічній олжі. Звісно, що його негідну поведінку використовує і далі буде використовувати Путін. Але ж мільйони українців не забудуть, як їм довго обіцяли підписати угоду про вступ в ЄС. І лише в останню хвилину Янукович покинув за чиеюсь вказівкою Вільнюс. Поспішно залишивши Саміт, він не тільки позбавив себе права стати дієвим євроінтегратором України, особистістю, що поєднала власну мрію з національною Ідеєю мільйонів, ставши першим з-посеред кочубеїв третього тисячоліття, хто почав її нищити. Про це його ніхто не запитав, а, власне, така поведінка пришвидшила гібридну війну.

Він винен у тому, що вчасно не вийшов до народу, який стояв і чекав його на Майдані, безпосередньо не пояснив причини своєї поведінки. Натомість задовго до 23 лютого, мабуть, також за чиеюсь підказкою, почав вивозити добро („ручну кладь“) із Межигір'я. Такою ж цинічно-брехливою була вказівка очистити Хрещатик від студентів, аби поставити „йолку“. А, зателефонувавши, за його ж визнанням, Путіну про своє рішення покинути межі України, свідомо відчинив двері агресивній війні Росії проти нашої держави, роз'єднуючи єдиний народ України, завдав йому незліченого горя. І вдавати, буцімто не розумієш, що у вас обох на руках кров війни, у котрій вже вбито 2263, поранено 8394 військовослужбовці України, 1 млн 700 тисяч чол. стали біженцями, окуповано майже 10 відсотків території — це карогідно. І кінця кровопролиттю не видно. Але не це турбує ростовського затворника, який, кривлячи душею, лише оправдує недостойну свою поведінку.

Все це стає ще прикрішим, коли уважно стежити за тематикою надання Нобелівських премій з економіки. Адже тоді обов'язково зауважимо, що за останні роки преміями нагороджено вчених, які працюють в системі саме **поведінкових** факторів людини, спільноти. І в 2016 р. лауреатами стали вчені за розробку основ укладання контрактів. Вибір цієї проблематики, безумовно, продиктований і тим, що великі маси людей працюють на контрактній основі, де враховані взаємовідносини сторін, соціальні цінності, довіра, суспільний договір, транспарентність, субсидіарність, духовно-інтелектуальна повага до традицій та інновацій, до розуму і моралі, інституту старійшин, громадського і масмедійного контролю уряду та механізми його усунення при узурпації влади, зради національних інтересів тощо. Адже після історичного середньовіччя саме завдяки таким тогочасним складовим духовності, як просвітництво, доброчинство одухотвореного інтелекту еліт настала епоха Відродження.

#### *Щоб критерії „Трьох П“ годилися для еліт України*

Превалюванням неекономічних чинників не можна нехтувати в умовах трансформації неефективної держави, яка зазнала агресії. Тим більше, коли еліта формату ростовської Маросейки зловтішається, що Путін у своїй агресії проти України не зупиниться, а Захід, опасаючись атомного потенціалу Росії, наряд чи допоможе Україні. За цієї східно-зрадливої поведінки очевидно, що до такої проф(ф)есури не можна застосовувати критерії „ЗП“ — патріотизм, професійність і порядність. Українські очільники, дозволяючи трансляції виступів утікачів, на руках яких кров мирних

демонстрантів, хоча реалізують реформи децентралізації влади, однак, як слід ще не уміслилися в систему пан-національних факторів розбудови ефективної держави Україна. Адже досі немає стратегій ні розбудови такої держави, ні її деокупації та відбудови тимчасово загарбаних територій. А під час опрацювання цих стратегій не обійтися без врахування світового тренду, який чітко виокремлює безпосередні (видимі, матеріальні) **джерела** й опосередковані дії **рушійних** (невидимих) **сил розвитку** спільноти. Саме в них домінують такі якісні складники духовності, як: інтелектуалізація, елітаризація, гуманізація й екологізація, панує одухотворений інтелект і рух якісно нових знань, ідей, проєктів тощо. А, головне, носії просвітництва і доброчинства. При цьому людей не покидає сумління, патріотизм і соціальна активність заради добра, а усталені норми, мотиви, цінності, традиції є запобіжниками злодійству, корупції та іншим формам девіальної поведінки.

Нинішній світовий тренд державного управління такий, що систему чи то глобальних, чи локальних процесів щораз уважніше пропускають через **якісні** фільтри. Навіть новообраний Президент США Д. Трамп влаштував публічне обговорення кваліфікацій майбутніх міністрів. Потужний винахід минулого сторіччя в гуманітарних (соціальних) науках — **системний підхід** — дав економічній науці, окрім структурно-функціонального підходу до досліджень суспільних процесів, ще важливий імператив, який не завжди в Україні адекватно і своєчасно використовуємо. Йдеться про потребу повернути більше уваги до **якісного** вдосконалення третього складника будь-якої системи — її **емерджентності** — як відповідності структур покладених на них функцій. Ми маємо залучити емерджентність як канал якісного удосконалення соціальних систем та імператив доведення їх до стану ефективного виконання своїх функцій. Нинішній механізм його реалізації потребує якісного зсуву функцій Української держави не через бажане Москві розмиття її структур, нищення УНІ, для якої Кремль — вічний ворог, а шляхом якісного удосконалення третьої складової на будь-якому системному рівні. Удосконалення в Україні — невід'ємні від світових контексту і порядку.

І життя жорстко та жорстко підтверджує цей імператив, починаючи від зовнішньої діяльності ООН, де РБ не може гарантувати світового порядку, коли Росія, як постійний її член стає агресором проти іншого члена ООН. Від внутрішніх дій поліції, система якої не може захистити людину. Від наших судів, структури яких чомусь виправдовують злочинців, аж до управління промисловими об'єктами, коли інтелект особи-управлінця працює не на розвиток діяльності підприємств нафтогазового комплексу чи вугільної промисловості. Адже в його голові — офшори, а не інтереси країни. І деякі українські міста російськомовні не тому, що в них не живуть українці, їхня нація не єдина, а тому, що їхня імперія встигла криваво денационалізувати, порушивши код нації. Аби далі не спекулювати на наслідках шовіністичних злочинів, їх треба припинити. І для того так званої проукраїнської урядової політики — замало. Потрібне реальне духовне і національне відродження. Лише внаслідок усунення ідейного камуфляжу і пропагандистських „дез“ Росії на очах світу по лезу гібридної війни, розв'язаної нею проти моєї Батьківщини, не стікатиме невинна кров укра-

їнської ідеї, реалізованої лише в III тисячолітті. Лише тоді припиниться подальша недопустима бездіяльність ООН, що може спричинити глобальну гібридизацію як незвідано-своєрідну нову реальність Третьої світової війни, апокаліптично-трагічні наслідки якої передбачити не важко, а пробачити — неможливо і, власне, нікому буде це пробачити.

*Щоб дорожня карта не стала розмінною*

Якщо носії мрій, ідей — московські найманці — чи то на Донбасі, чи у ВР своєю поведінкою далі зраджують націю і не є її лідерами, то надважливе завдання України: а) довести світові сенси справді інтернаціональної боротьби українців „за нашу і вашу свободу“; б) акцентувати увагу світової громадськості на цинізмі Росії як порушникові світового порядку і міжнародної безпеки, на потужності механізму поширення її дезінформаційної шовіністичної політики щодо національно-визвольних змагань поневолених народів і народностей, які хочуть стати вільними та інтегруватися у вільний цивілізований світ; в) звернути увагу на державно-церковну ідеологему „руського міра“ як неоімперську, „мирне“ насадження котрої вже криво відчули грузини, українці, молдавани, кримські татари та, на жаль, її світова загроза усвідомлюється Заходом надто повільно; г) наголосити на гібридній війні Росії проти України як новій своєрідній реальності початку Третьої світової, в якій агресор, нахабно прикрившись маскою миротворця, далі підступно вершить злочини в статусі постійного члена РБ ООН, навечно наділеного правом вето на невідгідні йому рішення, адаптує „дезами“ світовий інформаційний простір до неправди.

Глобальна гібридна війна, якщо вона, не дай, Боже, відбудеться, може спричинити точки неповернення людства і людяности до цивілізованого розвитку. І світова загроза, що насувається, не відведе езуйтське відкриття пам'ятника київському князеві — хрестителю Київської Русі Володимиру Великому — біля кремлівських воріт, як й інші хитромудрі асиміляційно-пропагандистські флешмоби путінізму, вчинені без частки правди, каюття і добрих намірів. Крадії історичної правди, народної пам'яті, привласнювачі чужого імені, що відтак анексують й чужі землі, — здатні продукувати цінності, замішані лише на неправді. Такі брехуни — це завжди іще найбільші злодії, позаяк, розстрілюючи еліти і слово інших народів, обманом забирають у живих найцінніше: жити з правдою, з духовно-культурними, мовними, інтелектуально-ментальними вартостями, гідними цілісної, національно свідомої людини, кожної нації й цивілізованого людства взагалі.

Заради успіху на виборах можна змінювати імідж (безкінечно заплітати — розплітати коси, відпускати бороди чи навіть вуса, носити різні окуляри й одягати вишиванки, вмлівати від киненого яйця). Людська ниць, як і творчість, також не знає меж, але її вектор веде **вниз** (у льох, геноцидний Голодомор, до розстрілів еліт на Соловках тощо). Ніколи не змінити внутрішньої соціально-психологічної, моральної сутности кандидата, якщо він не припинить гратися споконвічними цінностями українців. Не йдеться лише про те, що після суцільного обману виборців може настати час єдиної електоральної вимоги: „Був (була) при владі? Значить, більше туди — зась! Вішай косу, вила на

стину!“ Розрізнятимуть не тільки по ділах їхніх. Українці глибше освоють речі, які за кордоном елементарно давно соціалізовані: установки, особистісні мотиви, національні інтереси, компетентність і альтруїзм депутатів тощо. Що **супільний інститут** — це неформальне вироблення **установок** поведінки, а інституція — це формальна **установа**, тобто **організація**, де мали б закріплюватися вироблені позитивні норми поведінки для широкого загалу. Ми прагнемо в Європу, але не адаптовані до **дефініцій**: інститут президентства, інститут власности, довіри, медіації, меценатства, трансакцій, ощадности тощо. У нас ще донедавна не було інституту **волонтерства**, досі нема **стратегем** (плану дій) соціально-економічного розвитку. **Яку** Україну, власне, ми хочемо побудувати, **чим** зшити націю, нема **ідеологічних** засад державотворення, не задіяні **механізми тяглости** розвитку, його **сталости**. Чи досягнемо ефекту синергійности народу в спільній розбудові національної держави, децентралізуючи відродження **культури** або **соборности** України без державної **стратегізації** споконвічних складників її національної Ідеї?

Нині пропаганда російських шовіністів не тільки винить прихильників УНІ у вузькому націоналізмі, навмисно обмежуючись довоєнним його розумінням як ідеології кровавої боротьби поневоленого народу. Ба більше, приписуючи їй свої злочини, великороси цинічно дорікають учасникам національно-визвольних змагань глобальним контекстом новітніх завдань державотворення, що стоять, мовляв, перед Україною, прогресивним людством і, звісно, найперше, — „великою“ Росією. До того ж її найманці, внутрішні п'ятиколонники дорікають Україні масштабом світових досягнень розвинених країн, які будітмо не мають національних ідей. Не бракує закидів, що УНІ нібито обмежує свободу людини, нацменшин, у т. ч., розуміється, особливо в мовному плані „уніжених“ в Україні — росіян. Світ не розуміє, що все це спекуляції досвідченої держави-терориста, яка нині адаптує агресивну гібридність проти українськості, тримаючи у півсвідомості ширше застосування „гібридизації“. Насправді українці дуже запізналися: усі розвинуті нації починали з ідеї. Річ не лише в монополії ідеологій тих чи інших партій, їхніх епігонів, зцентрованих навколо лідерів-олігархів. Кожен свідомий громадянин України, що живе на її землі (чи поза нею), але любить Україну, працює задля її добра, може плекати власну ідею. Попри те, в ім'я втілення єдності країни, всі ми, українці, повинні мати і працювати спільно на єдину соборну ідею україноцентричної держави як духовно-інтелектуальної запоруки її розбудови; на українську ідеологію буття і збереження етнічної, економічної, мовно-культурної, релігійної та іншої національної ідентичности.

УНІ — це засаднича платформа й екзистенційна матриця недопущення **знеособлення людини** і **знедержавлення нації**, її духовно-інформаційний код підвищення інновативности та імунітету реваншистсько-імперському зоднорідненню й асиміляції. Адже історія свідчить, саме насильницькі перерви в тяглості (спадковості) розвитку батьківських традицій, у вихованні розуміння соборности нації як показника культури об'єднання, синергійної співпраці та розвитку інтелекту — найбільше деукраїнізували соціум, послабили духовно-інформаційну мобільність (**ДІМ**) нації як опірність російщенню її інформаційного простору,

як шолом правди. Як соціанту, що відображає неперервність передавання істинних знань, досвіду рідним словом від покоління до покоління, від духовно-інтелектуальних еліт до суспільного загалу, прискорює єдність і самоідентифікацію та утвердження нації у світі. Така мобільність — це не тільки міграція чи професійно-кар’єрні процеси. Ми розширюємо запропоновану сентенцію до відображення суспільного руху знань, підвищення темпоритму їх генерації, рівня культури, духовності людини і згуртованості нації робити новий продукт разом; урешті, до соціального магнетизму держави і правди про її національну Ідею як чинник зміцнення суб’єктності України в структурі факторів збереження національної ідентичності та світового етнокультурного, духовно-інтелектуального розмаїття в умовах антиукраїнських інформаційних і військових агресивних дій Росії.

У реальних обставинах гібридної війни, загрози нашій національній безпеці, проведення реформ економіки та децентралізації влади актуалізується потреба визначення основоположних складників Ідеї сучасного державотворення як Дому соборної нації у світовому культурному розмаїтті. *По-перше*, дедалі більше на часі стає нова соціогуманістична парадигма бінарного захисту і людини, і нації, яка соціалізує як людиноцентричні європейські цінності, так і охоплює націоцентричні їхні орієнтації з врахуванням сьогоднішніх воєнних, інформаційних, духовно-інтелектуальних, енергетичних, економічних та інших викликів корінному народу, що живе на своїй землі, у власному мовно-культурному, історичному просторі і дав назву державі в центрі Європи. Однак не все людське — людяне. Світ не знає, що таке „радянська людина“, а Україна далі помирає за своє природне право зберегти національну ідентичність, передати культурно-мовні вартості наступним поколінням, захистити державний суверенітет та подолати деформовані цінності правлячого олігархічного класу, який переважно бачить в Україні місце для отримання надприбутків, можливості вивозу їх в офшори. А УНІ послуговується як інформаційним інструментарієм обдурювання електорату.

Не може бути вільною людина, якщо підневільна її нація. Передусім ідеться про права і бінарний захист людини в „рамах нації“, її держави, про їхню гармонізацію в інформаційному, правовому і громадянському суспільстві; про духовно-інтелектуальні цінності, аксіологію вільного вибору вектора інтеграції у світове вільне співтовариство. З цієї позиції соціогуманістичність (соціо — суспільний, людський; гуманістичний — людяний) — майбутній напрямок сьогоднішньої гуманітарної політики, курс нових ідеологічних засад творення держави Україна, що захистить і людину, і націю, їхнє право безперешкодно передавати з покоління в покоління духовно-інтелектуальні трансфери як соціальний Геном тяглості розвитку народу, збереження його національної ідентичності, історичної пам’яті, традицій, свободи інтеграції. Тоді нація наділить особистість певними архетипними, світоглядно-ментальними характеристиками, озброїть відповідною вірою і довірою, волею, факхово-знанцевим і духовно-інтелектуальним потенціалом, уможливить їй соціальні ліфти. Розмови про людину поза „рамами нації“ — фарисейські та імітування спадковості розвитку.

*По-друге*, запропонований аксіологічний підхід до візії підвищення духовно-інформаційної мо-

більності гармонізує і гуманізує сучасні глобалізаційні процеси зодноріднення шляхом активного використання регіональних (національних) чинників інтелектуального потенціалу в інноваційній моделі розвитку України та рівнопартнерської її інтеграції у світове співтовариство. Феномен інтелекту України, його базові чинники — освіта, наука, культура, релігія, мова, інформаційний простір, традиції, використання людського капіталу, впровадження модерних новацій тощо — розглядаються в комплексі підвалин системи екзистенційної безпеки, підвищення конкурентоспроможності, збереження інтелектуального суверенітету, формування нового елітоутворювального ядра української нації — когніторіату — не лише для сталості, а й тяглості розвитку в трьохмірних напрямках. Іншими словами, концепт ДІМ нації має позиціонувати процеси як передавання по вертикалі — від покоління до покоління — традиційних знань, звичаїв, надбань культури, досвіду тощо, тобто збереження тяглості (безперервності, спадковості) розвитку. Так й творення нової інформації по горизонталі, себто генерування і впровадження суспільних прогресивних новацій на рівні одного покоління чи окремої особистості. Водночас акумулювати їхню „діагональ“ як синтез руху знань по вертикалі і діагоналі для гармонізації розвитку, збереження його ексклюзивності, підвищення **середовищеспроможності** нації та прориву її духовно-інтелектуального потенціалу, нових українських ідей на світові світоглядно-культурні простори, рівно ж — на ринки соціально-економічного розвитку. Тобто якнайширше охоплювати людину і націю, долучаючи їх до творчої праці світової проби. Деокупація, реінтеграція Донбасу — це довгострокове впровадження рекультрегіоналізації як процесу інтегральної українізації духовно-інтелектуального середовища, рекультивації території, а, головне, потолоченої нації, її євроінтеграції у вільний світ. На потребу рекультрегіоналізації ми звертали увагу давно і не раз.

*Потрібні Майдани ідей, одухотворений інтелект і потоки тихих трударів-новаторів*

Темпоритм інтеграції України в європейські структури ніколи не був високим. Адже не було, як, на жаль, і досі немає широкого, суспільно-важливого усвідомлення: УНІ не спрацює, якщо задля неї чесно не трудитимемось — в Україні й поза нею! Україна українська потрібна лише українцям. Але ніхто без них в цьому напрямку не працюватиме. Шкода, але українська еліта, наші гаранті, окрім Ющенка, не намагалися комплексно реалізувати екзистенційний імператив нації, втілити аксіологічний підхід до розбудови держави корінного народу, її безпеки. Треба хоч трішки знати соціологію, соціальну психологію: безпека в „піраміді потреб“ Маслоу на чільному місці. А наші гаранті, свідомо чи несвідомо, дозволили антиукраїнським відцентровим силам звести нанівець основи ідеологічного забезпечення державотворчих процесів, які б ґрунтувалися на духовно-інтелектуальних засадах і загальноукраїнських інтересах, що акумулюють такі стратегічні пріоритети національної ідеї — **Україна: соборна, українська, гідна людини, нації та цивілізованого людства.**

Ці пріоритети комплексно охоплюють як видимі (просторово-територіально ідентифіковані)

величини, так і невидимі (духовно-інформаційні, соціально-психологічні, світоглядні) компоненти соборності, українськості; як національні, так і загальнолюдські цивілізовані цінності. Саме таку демократичну державу українці будують, шануючи загиблих і живих героїв, що віддають у наші дні життя за гідність і свободу України. Тобто за українську Україну, ексклюзивно — самодостатню, свідому своєї національної ідентичності, як й українців — цілих, не лише галицьких чи буковинських (за Франком), а соборних, увімкнених в загальнолюдські цінності. Визначивши пріоритетність і базову достатність формули СУГ (соборність, українськість, гідність) як імперативів комплексної структури стратегічних складників сучасної УНІ в статусі **стратегем** розвитку країни, українці водночас нагадують ростовським, московським чи західним втікачам потребу зосередитися не на „друзях“, які їм допомагали втекти, а як далі собором використати ці патріотично-альтруїстичні СУГестії для впливу на програми національного і духовного відродження України. Власне, вони — основа для опрацювання внутрішньої програми кожного свідомого українця, про яку свого часу говорив Т. Масарик: „Я — чех і мушу мати чеську програму національного відродження“.

За допомогою таких програм можна вплинути, запустити механізм консолідації, піднести духовність і синергію розбудови національної держави. Той, хто голосно звеличується своєю мрією, чи пов'язує він її долею духовного відродження України, чи має він програму рекультрегіоналізації Донбасу, деокупації Криму?! Складники СУГ української Ідеї за рівнем стратегем державотворення можуть бути різними, але єдиними в одному: базуватися на духовно-інтелектуальних, соціогуманістичних засадах, що розглядають людину, націю і людство в триєдності. І в цьому сенсі нацелити мають бути подвижниками УНІ, особливо щодо візії впливу домінанти **соборності, тягlosti** розвитку нації на розбудову її націоцентричної держави для збереження етнічної тотості, відрубності культури українців, оригінальності їхньої мови тощо.

Нелегка дорога України до втілення сутності своєї ідеї як ствердження нації в усіх проявах її українськості, однак дедалі стає очевидніше: без неї не побудувати національної держави. Визначивши на початках розбудови пріоритетність і базову семантичну достатність СУГ як імперативів комплексної їх реалізації в сучасній структурі стратегічних складників УНІ як стратегемі (програми дій) розвитку країни, — нація задекларувала б наступним подвижникам і захисникам українську Ідею як внутрішню притаманну патріотично-альтруїстичну „СУГестію“, впливом якої слід наповнити національний простір. Будучи інструментарієм впливу, такі сугестії представлятимуть своєрідну максиму, державотворчими принципами якої будуть керуватися покоління та його інституції, в т.ч. нинішні префекти в статусі загальнонаціональних трансферів чи місцеві очільники в ранзі лідерів розвитку об'єднаних територіальних громад.

Постмайданним українцям важко зрозуміти, як нині з Ростова чи з Верховної Ради України можуть спокійно дивитися регіонали на похорони героїв, на понівечення живих, на розбиті запрошеним Каїном школи. Не можна злочинців слухати

і судити як свідків. Саме вони спричинили смерті і каліцтва молодих. Вони штовхали і штовхають Україну в чорну діру доросійщення. Підписуючи в Москві з Путіним провальний для України газовий договір, укладаючи з Медведєвим Харківські домовленості, виступаючи від імені уряду Азарова про неможливість укласти у Вільнюсі давно обіцяний договір про вступ в ЄС, телефонуючи Путіну про своє рішення втекти з країни, щобільше, запрошуючи його з військами — вони ясно усвідомлювали, що знову відчиняють Золоті Ворота імперській Росії. А вона, біла чи червона, завжди була, а без покаяння та духовно-морального переродження, буде ворогом №1 української Ідеї. Не од незнання цього, не для добра України все це чинили!

Під час пошуку українських масариків і гавелів насамперед звертаймо увагу не на показний радикалізм досвідчених популістів. Об'єктивно, але ретельно аналізуємо їхню причетність до влади, яку вони сьогодні завзято і крикливо критикують, проводячи дестабілізуючі Україну акції. Чи їхні статки правильно задекларовані та чесним трудом зароблені? Де і ким працюють їхні нащадки? Чи вони висуванці їхніх же лідероцентричних партій, чи мають загальнонаціонально-ідеологічну програму розвитку України, чи готові провадити артикульовану політику духовного відродження, єдності народу і вічності Української держави? Чи далі маніпулюють впливом сугестій української ідеї як стратегемами державотворення задля особистого піару? В умовах війни передусім найголовніше — це консолідація нації, донесення до світу ідеї нашої боротьби з агресором, що загрожує не тільки Україні; тиха самовіддана праця та міцна підтримка уряду національної ідеї й активних дій, суголосних розвитку вільної, соборної України та гідної загальнолюдських цінностей цивілізованого світу.

#### *Постскрипtum пересічного українця*

Завершився 2016 рік. Хоча вселенський дар Вифлеємського вогню миру переривається для українців вибухами мін і снарядів Світлодарської дуги, однак Україна сподівається на кращі часи, на прогрес у Мінських домовленостях і перехід їх до Женевського формату, на безвізові поїздки в Європу, на підсилення санкцій проти порушника світового порядку Росії. Шкода, що благополучний Захід, наляканий спровокованою Росією міграційною фобією, не спішить ухвалити відповідне рішення. Вочевидь, він теж не захоплений масами українських майбутніх туристів, середня зарплата яких не перевищує 60 євро. Закінчилися чергові вибори 45-го Президента США. І несподівано новообраний республіканець Д. Трамп розпочав політичний сезон, відлуння якого матиме світовий вимір. Хоча кредо його інаугураційної мови — Америка понад все! — українцям історично відоме ще з гірких часів Другої світової. Саме їхньою землею танки країни, на бляхах ременів солдат якої був схожий лозунг, криваво проїхали двічі. Попри те українці бажають новому Президентові США домогтися припинення пустопорожніх балачок якомога швидше. Вони вірять в його інаугураційні обіцянки. Аби не затьмарити світову велич, традиційний гуманізм і соціальний магнетизм американської Ідеї, Вашингтон не має і не стоятиме осторонь кровопролиття і трагічно-небезпечних авантур Путіна, злочинно затіяних в

Україні, Сирії чи в іншій точці світу. Звичайно, кожна нація передовсім дбає про добробут громадян, але це легше зробити в співпраці з цивілізованим людством. Територіальний ізоляціонізм навіть в ім'я побудови Великої Америки — слабкий месидж прийдешнім, щобільше, коли вони порівнюватимуть його зі словами інших Президентів США — „не питаєте, що Америка зробила для вас“. Чи сказаними в блокадному комуністами Берліні: „Я — берлінець!“, чи пов'язаними з визначенням СРСР як „імперії зла“, чи іділотворчих держав як світової „вісі тероризму“.

На жаль, максима глобальної триєдності „людина-нація-людство“ прозвучала не дуже обнадійливо. Не знаю чим, але початок першої половини ХХІ сторіччя мені нагадав початок другої половини ХХ. Можливо, очікуваннями змін, які тепер називають модним сленгом — „перезавантаження“. Можливо, біфуркаціями подій. Тоді славний американський повосенний генерал Д. Ейзенхауер, звільнившись з посади командувача військами США в Європі, повернувся переможцем додому і висунув свою кандидатуру від республіканців на пост Президента. Прийшов і переміг. Ба більше, як в Союзі не применшували роль „другого фронту“ в перемозі над Гітлером, водночас возвеличуючи геній генералісімуса Сталіна, на велике здивування інаугураційну промову нового Президента США чи не вперше в історії СРСР та іще в розпалі холодної війни надрукувала центральна газета, здається, — „Известия“. За час, коли ти учень восьмого класу середньої школи і до часу, коли тобі за 80, можна багато забути. Але я досі пам'ятаю, як пересичені брехливою більшовицькою пропагандою прості люди із зацікавленням читали надруковане. Не тільки як чергове сподівання: „Захід нам допоможе!“ А головню як заклик промовця: *пора зняти розп'яте людство з Хреста!* Його сприймали як добрий знак на краще повосне майбутнє, на панування в світі правди і справедливості. Але росіяни знову обманули всіх.

Чи не був надто наївним бойовий генерал, що вітав людей специфічним жестом складення рук долонями до себе, а не кулаком грізного Трампліна? Це вітання, притаманне Ейзенгауеру, запам'яталося землянам, адже відтак певною мірою стало властиве Папі Римському Івану Павлу II. Але річ не в повторенні добрих вітань, а в недопущенні повтору недобрих історій. Очевидно, генерал не знав, що напередодні нового року радянські кагебісти „допоможуть“ Фіделю Кастро під носом США вмити перетворити Кубу на острів „свободи“. Ніхто не міг передбачити, що вони, перодягнені під кубинських „революціонерів“, стануть передвісниками кримських „зелених чоловічків“. Ніхто тоді не міг передбачити, що лише через півсторіччя, під Новий 2017 рік львівська газета напише „Він все-таки помер“, а кубинські емігранти в США радітимуть з приводу смерті диктатора, що впродовж 50 років розпинав кубинський народ. Мало хто з львів'ян і нині знає, що сім'ї вбитих під час перевороту на Кубі радянських офіцерів отримували в Львові квартири. І хто знає, що невдовзі на Кубу з Одеси „моряки-аграрники“, „інженери машино-тракторних станцій“ в трюмах вестимуть ракети, присипані пшеницею? І мало хто знатиме, що родинам загиблих в Україні, Сирії чи деінде, аби „захистити“ нових диктаторів-прихильників

„русского міра“, Росія знову „ощасливлюватиме“ житлом, але вже з анексованих і милітаризованих фондів кримськотатарського народу.

Отож насамкінець кілька запитань. Чи є щось нове під Сонцем в авантюрах російського імпершівінізму, окрім зміни місця на Землі, де далі, шкода, реалізуються злочинні агресивні схеми держав-терористів та їхніх із схибленою психікою вождів? Щобільше, скільки ще потрібно людських жертв в Україні, Грузії, Сирії, аби світ переконався, що за умов глобалізації гібридної війни в ілюзію перетворюється навіть добрі обіцянки зняти людство з Хреста, якщо не припиняються злочини агресивних світу цього розпинати „неугодних“ за їхні ідеї національного відродження? За таких обставин чи не єдиний ноосферний шлях зняти розп'ятих з Хреста — це якомога дружніше допомогти живим його нести, і не на Голгофу. Не можна удосконалити систему, не вийшовши з неї. Лишень з розповідей літературного барона Мюнхаузена відомо, що він сам себе за волосся витягнув з болота. Єдиною гарантією не впасти на Хресній дорозі до нового якісного переродження — перестати копати ями для інших. Тим паче для тих, котрі тільки спинаються на власні ноги. Єдиний спосіб втілити в життя аксіологію своєї ідеї — це не розстрілювати чужу, гідну людини, нації й цивілізованого світу. Визнайте це люди і народи та допоможіть донести світові сенси зовсім не громадянської боротьби українців на Донбасі! Це усуне сумніви щодо потреб економічних (і не лише) санкцій світового співтовариства.

Лише тоді припиниться воляння розп'ятих: де ті духовно-інтелектуальні еліти, де ця країна та її лідери, в якій вони при владі та готові перервати традиційно-злочинні російські схеми, захищені потужним атомним арсеналом? Але чому не тільки злочинці, що затаїлися в Ростові, не лише їхні суфлери, яким комфортно під прикриттям потуг цих арсеналів і власних захисних бункерів, а й благополучний світ, обдурений російськими „дезамами“, насолоджується затишком диванів, ніяк не може усвідомити, що на Майданах, в АТО українці йшли і йдуть на смерть „за нашу і вашу свободу“? Чи не тяжко грішить Захід, залишивши їх самих на Хресній дорозі цієї справжньої свободи без належної допомоги, вимагаючи від них разом із Росією дорожньої карти щодо реалізації Мінських домовленостей? Зрозуміймо: ми всі пливемо в хиткому човнику до небуття. Не тішмося, що ліберальні ідеологічні сентенції втратили силу. Соціогуманізм має бути захищений євроатлантичною військовою потугою і справедливим правосуддям за вчинені злочини, неправду і людиноненависницьку ідеологію. Нікому не вдасться „вмити руки“ за глобалізацію гібридної війни, якщо її, не дай Боже, розпалить ті, що зачислили себе не тільки до сильних світу цього, а ще в період холодної війни по-фарисейськи призначили себе борцями за „мір во всьом міре“. Тепер вони вже не утаємничують, що йдеться про „русский мір“, а відтак — „русскую Вселенну!“ І тут, якщо байдуже споглядати, чи вижити піднебесним, навіть півторабільярдним?! Вичікуючи, можна спізнитися, як не прикро, навіть з добробчинними і благами намірами!

Степан ВОВКАНИЧ

# УКРАЇНСЬКА МОВА — ОСНОВА БЕЗПЕКИ НАЦІЇ І ДЕРЖАВИ

Поетеса Антоніна Листопад у вірші „До Лесі Українки“ написала:

*Ви знаєте, Лесю, вже є Україна,  
Але українців ще майже нема.*

Поета Олеся Ангелюка охоплювала тривога:

*Не жаль мене. Не жаль — о, ні!  
Жаль України, що в мені.  
Тієї, що умре зі мною.  
Бо справжня буде не такою.*

Різні асоціації ці рядки викликають у кожного читача. Є над чим не тільки думати, а й чітко окреслювати свої дії. Не лише окреслювати, схвалювати чи не схвалювати, а конкретно творити національне життєве середовище, основою якого є українська мова, культура, духовність, звичаї, традиції.

Кожний з Вас може назвати десятки прізвищ видатних людей, вислови яких про мову часто цитують. Шевченко, Франко, Леся Українка, Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Роман Лубківський, Роман Іваничук, Лариса Масенко, Роксолана Зорівчак, Олександра Сербенська, Микола Лисюк, Ірина Фаріон, Іван Ющук і ще багато-багато славних імен.

Вам відомо, але, мабуть, варто нагадати функції мови, які окреслили Василь Іванишин і Ярослав Радевич-Винницький<sup>1</sup>, Любов Мацько<sup>2</sup>. Це — комунікативна, експресивна, ідентифікаційна, гносеологічна, мислетворча, естетична, культурологічна, номінативна, пізнавальна, демонстративна, магічно-містична.

Ірина Фаріон привернула увагу до таких значень мови: Мова — категорія духовна; Мова — дім нашого буття; Мова — категорія світоглядна; Мова — категорія націєтворча; Мова — категорія державотворча<sup>3</sup>.

Мова — органічний складник життя, вона як повітря, як вода, як хліб. Мова дана кожній нації Богом... Вчитаймося у поезію Тараса Шевченка:

*Ну що б, здавалося, слова...  
Слова та голос — більш нічого.  
А серце б'ється — ожива,  
Як їх почує!.. Знать од Бога  
І голо той і ті слова  
Ідуть меж люди!*

Краса світу в його розмаїтості. Кожна національна держава існує так довго, як довго, одухотворено буде жити її мова, культура, як довго зуміє захищати, утверджувати свій духовний суверенітет, берегти імунну систему нації. Ниніш-

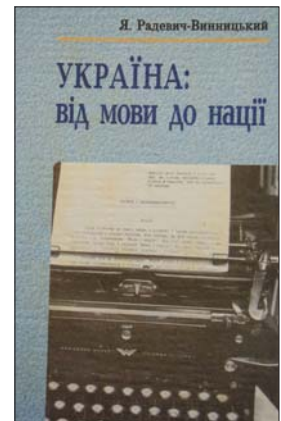
ня інформаційно-психологічна і військова агресія Російської Федерації проти України є органічним продовженням імперської політики царської, комуністичної Московщини та доморощених малоросів-манкуртів.

Ми покликані глибше знати нашу історію, щоби найповніше, найправдивіше осмислювати, оцінювати нинішню суспільно-політичну ситуацію в контексті європейського і світового цивілізаційного розвитку на основі збереження неповторної сутності мови кожної нації.

Саме тому, що мова є глибинною основою розвитку, збереження, утвердження нації, колонізатори зросійщували, полонізували, мадяризували, румунізували і навіть чехізували українців. Найглибший маніпулятивний, зловорожий світ заклали у свідомість не лише українців, а й московитів-росіян московські інквізитори. Про це чітко написав у праці „Сухий пень“ у 1905 р. Іван Франко. Він наголосив, що у російській суспільності не було дружнього, голосного протесту проти соромного указу 1876 р. Насправді, це ганебний указ Олександра II, отруйні метастази якого пронизують сучасність. Вникнімо у таке оцінне, прогностичне судження Івана Франка:

„Українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвоювати собі у неї право на самостійний розвій“<sup>4</sup>.

Ми знаємо, що російська суспільність, кажучи словами Івана Франка, „за виїмком немногих, високих умом і серцем одиниць“, нині підтримує рашистський режим Путіна, у якому об'єднано шовінізм, фашизм, нацизм і більшовизм. Українцям доводиться проливати кров, героїчно гинути у боротьбі за природне право на самостійний, національний розвій. Нині Путін виконує імперський тестамент Петра I, написаний після перемоги над шведами та українцями, які під проводом гетьмана Івана Мазепи хотіли вирватися з московського рабства. Текст петровського тестаменту знайдено у 1754 р. у французьких дипломатичних архівах. Опубліковано у „Літературно-науковому додатку



<sup>1</sup> Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація.— Дрогобич, 1994.— С. 71—76.

<sup>2</sup> Мацько Л. Гідність громадянина. Державотворчі функції української мови // Слово Просвіти.— 2015.— 10—16 груд.

<sup>3</sup> Фаріон І. Мова як духовно-національний феномен // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства: Матеріали наукової конференції 28—29 трав. 2001 р.— К., 2002.— С. 36—42.

<sup>4</sup> Франко І. Я. Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко.— Львів, 2001.— С. 279—280.



„Нового часу“ 1 липня 1938 р. Із десяти пунктів порад Петра I процитуємо перший. Бо у ньому глибинна суть московської політики та ідеології. Інквізитор рекомендував: „Держати російський народ у стані безперервної війни, аби не дати угаснути войовничому запалові російського жовніарства. Відпочинок давати тільки для того, щоби поліпшити державні фінанси, скріпити армію і вибрати вигідну хвилю для нападу“. Хіба не прислухався Путін до порад Петра I? Чітко виконав. Правда?! Цитую далі: „В той спосіб робити, аби мир служив війні, а війна мирові і то все в інтересі поширення меж і добробуту Росії“<sup>5</sup>. У цьому і нинішня сутність політики Кремля.

Доречно згадати, що 5 жовтня 1720 р. Петро I видав указ про заборону друкувати книжки українською мовою. „Никаких книг ни прежних, ни новых изданий, не объявляя об оных в Духовной Коллегии, и не взяв от оной позволения, не печатать, дабы не могло в таких книгах с великороссийской печатью несогласия произойти“<sup>6</sup>. У 1721 р. Петро I оголосив себе Всеросійським Імператором. В усі європейські держави було розіслано директиви називати „Московское царство Российским государством“. Укравши назву „Русь“, Петро I запевняв Європу, що Московія не підкоряла України, бо, мовляв, московський і руський (тобто український) народи є одним і тим же народом, мають спільну історію, одну мову і що боротьба Мазепи не мала національно-державного характеру, а була в Московії внутрішньою боротьбою за владу. Нинішнє нав'язування думки, що в Україні громадянська війна, а не агресія Росії, є концептуальним продовженням ідеології і політики Петра I, Катерини II, яка поглибила постулат „триєдиного русского народа“. У популярних енциклопедіях писали, що „малоруссы, малороссы (иногда называемые южноруссами), представители одной из трех восточнославянских народностей, вместе именуемых русскими“<sup>7</sup>. Нещодавно на Валдайському форумі „Майбутнє починається сьогодні: контури завтрашнього світу“ Путін також повторив імперський постулат, що українці і росіяни — це один народ, й Росія, мовляв, покликана захищати „русскоязычное население“ від фашистсько-бандерівської хунти, яка засіла в Києві — „матери городов русских“.

Доцільно покликатися на статтю професора Івана Ющука „Корені нашої мови“, праці Василя Кобелюха. Мовознавці наголошують: елементи української мови бачимо і в санскриті, і в спорідненій до нашої мови латині, що бере початок десь із VII століття до Різдва Христового. У словнику української мови VI століття нової ери відображено побут наших далеких предків — їхні почування, стосунки між собою і з природою, їхні заняття хліборобством, ткацтвом, тваринництвом, риболовлю, будівництвом, впорядкуванням життя<sup>8</sup>.

Доскіпливі знавці інформаційних технологій дослідили, що синонімічний ряд української мови уп'ятеро довший від російської, яка сформувалася на основі церковнослов'янської (давньоболгарської).

Наприклад, у російській понял та понял, в українській — зрозумів, утямив, збагнув, зметикував, допетрав, уторопав, розшолопав, утнув, змикитив, докумекав. Отож маємо докласти щонайбільше зусиль, щоби кожний громадянин України зрозумів і розшолопав, що той, хто нехтує українською мовою, зневажає її, той збіднює не лише себе, а також європейську і світову культуру, підриває основи нації і держави.

Наголошую, що погром українства колись і тепер мав і має одну мету — зберегти політично-державну єдність російської імперії, якнайтісніше злучити український народ із російським на основі однієї мови, культури, звично, московської. Така глибинна суть Валувєвського циркуляра (1863), Емського указу (1876) та багатьох-багатьох інших документів. Немає місця у статті, щоби назвати, схарактеризувати 480 антиукраїнських циркулярів, указів, постанов, ухвал, обіжників, рішень<sup>9</sup>. Хоч нескромно, але скажу, що вони зібрані у моїх книжках „Навічно кайдани кували“, „Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка“, „Творимо разом Україну!“, „Завжди пам'ятай: Ти — Українець!“, у праці Віктора Кубайчука „Хронологія мовних подій в Україні“ та багатьох публікаціях у газетах „День“, „Слово Просвіти“, „Українське Слово“.

Царський уряд, ідеологи великодержавності, ура-патріотичні газети ополчилися проти українофілів та їхніх намагань підірвати імперію. „Могущество России основано на единство государства, а потому все, что может клониться к потрясению сего единства и к отдельному развитию различных народностей, для нее пагубно и не должно быть допускаемо“<sup>10</sup>, — нагадував дітям у заповіті Олександр II.

Може, декому видасться парадоксальним, але насправді тривалий час здійснювався проект зросійщення України, спланований ще у 60-х роках XIX століття. Та й нині цей проект діє в оновленому контексті. Тоді флігель-ад'ютант Олександра II барон Корф представив імператорові програму протидії впливові українофілів у Малоросії шляхом „наводнення края до чрезвычайности дешевыми русскими книгами“. Корф наголошував, що коли б уряд зробив ці книжки дешевшими, ніж відповідні малоросійські, то навіть не було потреби в адміністративних заборонах. У перспективі, зазначив Корф, це „лишило б малорусскую литературу шансов сколько-нибудь существенно расширить круг читателей“. Олександр II взяв до уваги ці міркування Корфа і написав: „Дельно. Мысль весьма хорошая. Сообразить, как се исполнить“.



<sup>5</sup> Полтавець. Заповіт Петра Першого // Літературно-науковий додаток „Нового часу“.— 1938.— 11 лип.

<sup>6</sup> Полное собрание постановлений и распоряжений по Ведомству Православного Исповедания Российской Империи.— СПб., 1890.— Т. 7.— С. 23; Русская мысль.— 1905.— Кн. 3.— С. 129.

<sup>7</sup> Лизанчук В. Шевченкове Слово.— Львів, 2014.— С. 10.

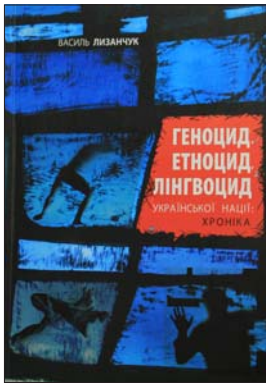
<sup>8</sup> Ющук І. Корені нашої мови // Літературна Україна.— 2016.— 6 жовт.

<sup>9</sup> Лизанчук В. 480-й агресивний антиукраїнський акт // Дзвін.— 2013.— Ч. 1.— С. 96—101.

<sup>10</sup> Україна.— 1924.— № 1—2.— С. 162; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.— Харків; К., 1930.— С. 197.

„Уторопали“ і вже досить тривалий час успішно виконують, насичуючи український ринок дешевими російськомовними книжками. Добре, що уже Верховна Рада України ухвалила Закон про обмеження ввезення в Україну друкованої продукції з Росії антиукраїнського змісту (з ініціати-ви депутата Остапа Семерака за цей закон проголосувало 237 народних депутатів)<sup>11</sup>.

Доречно привернути увагу до тасмного листа полтавського губернатора Боговута та міністру внутрішніх справ від 4 лютого 1914 р.<sup>12</sup> Він запропонував 18 пунктів заходів до всієї антиукраїнської системи, яка почала формуватися у Московії–Росії від часів жорстокого зруйнування Києва Андрієм Боголюбським у 1169 р. Це було початком розпаду давньоукраїнської держави. До речі, прізвисьце Боголюбський від назви села Боголюбово, в якому Андрій — онук Володимира Мономаха — збудував собі замок. Андрій виріс на Суздальщині, його виховала половчанка. Русь–Україна була йому чужою. Він був запеклим ворогом Києва. Андрій першим зігнував повчанням дідуся Володимира Мономаха, який закликав не наслідувати лиходіїв, не лютувати словом, не хулити розмовою, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла Господа ради. Виокремлюю повчання — „не давайте сильним погубити людину“<sup>13</sup>. Додаю: людину — носія загальнолюдських і національних цінностей. На жаль, владомощі-олігархи в Україні роблять навпаки.



Яскраве свідчення аморальності й цинізму електронні декларації осіб першого ешелону владних структур як вияв чванства, пихи, цинізму й аморальності так званої управлінської еліти. Для них головне — це долари, євро, гривні, золото, платина, діаманти, хутро, смарагди, рубіни, картини, шедеври мистецтва (надзвичайно дорогі), зокрема й твори знаменитого ювелірного майстра Фаберже. А також палаци, вілли, квартири (по декілька), яхти, садиби... Цілком неймовірно, щоб люди, які не займаються бізнесом, могли все це заробити чесною „непосильною“ працею. „Тоді як мільйони простих українців віддають останнє на допомогу фронту, ці не квапляться ділитися з країною під час війни,— зазначив Ігор Лосев.— Не сумніваюся, що в разі жорстокого вибору між Україною і своїм барахлом, вони захищатимуть своє барахло. Як справедливо зауважив Богдан Гаврилишин незадовго до смерті: „Патріотичних, компетентних і порядних людей в українській владі немає“<sup>14</sup>.

Нездатність ставити вищі національні цінності над своїми егоїстичними, темно-сірими приват-

ними інтересами, космополітичною ідеологією, є також основною причиною того, що кордони „руського мира“ сягнули сесійної зали Верховної Ради України, адміністрації Президента, уряду, проходять кабінетами і коридорами інших владних інституцій, вищих навчальних закладів і шкіл, телевізійних і радіоорганізацій. Звідси розповзається по всій Україні нігілістичне, зневажливе ставлення до української мови, яке підживлює українофобів, паралізує зросійщених українців, які на психологічному роздоріжжі: вириватися з чужого „руського міра“, формувати внутрішню потребу спілкуватися українською мовою, створювати українськомовне інтелектуально-життєве середовище, чи за інерцією залишатися російськомовним і чужим шляхом вести своїх дітей, онуків, правнуків, збільшуючи у такий спосіб кількість російськомовного населення, що призводить до ослаблення української національної потуги.

Президент України П. Порошенко говорить про „вільний розвиток і вживання в Україні інших мов, насамперед російської і англійської, згадує про свій „Указ“ щодо „пріоритетного вивчення“ цих мов. Мабуть, жоден із читачів не буде заперечувати, що потрібно знати англійську, російську, німецьку, французьку чи інші мови, що розширює інтелектуальний світ людини. Але в той час, коли українська мова в Україні ще повсюдно не стала мовою міжнародного спілкування, оголошувати рік вивчення англійської мови, мабуть, не зовсім коректно. Безперечно, знати англійську мову треба, бо 98 відсотків усієї інтелектуальної інформації у світі англійською. Російською — лише до 1 відсотка. Зайво коментувати! Однак без ґрунтовного знання рідної мови, національної культури, правдивої історії, людина підсвідомо стає морально-духовним інвалідом, нерідко ненависником родового національного джерела, перетворюється на погніт для чужої культури. „Наслідки таких психічних трансформацій чуттєвого, морального та пізнавального начала в людській душі ліквідуються куди важче від наслідків екологічної та економічної кризи“<sup>15</sup>, — наголошує філософ Ігор Держко. Тому в Україні потрібно утверджувати українську мову в кожній клітині державного і суспільного організму як основи національно-громадянської ідентичності українців та формування української політичної нації і за змістом, і за формою.

До речі, тезу Боговута про негативне ставлення до тих людей, які мали „соприкасательство к украинским стремлениям“, взяли у свій час на політико-ідеологічне озброєння російські більшовики, які, щоби прихилити на свій бік розбурханий український національний рух у 1917—1922 рр., дозволили в Україні українізацію. А потім, щоби зберегти централізовану імперію під назвою СРСР, задушили українізацію, сотні тисяч національно-свідомих українців знищили. Голодомор 1932—1933 рр. насамперед був спрямований проти українського селянина — носія національної іден-

<sup>11</sup> Петрак С. Проти рашистських видань // Літературна Україна.— 2016.— 15 груд.

<sup>12</sup> Секретний донос полтавського губернатора Боговута Міністру Внутренних Дел.— Полтава, 1917.— С. 1—11; Пак С. Против украинской народности // Русское прошлое.— 1923.— № 5.— С. 160; За вільну Україну.— 1991.— 25 квіт.

<sup>13</sup> Мономах Володимир. Поучення / Львівське крайове товариство „Рідна школа“.— Львів, 2001.— С. 18—19, 21.

<sup>14</sup> Лосев І. „Яйця Фаберже“ панівного класу, або Скільки можна виявляти злочинну наївність? // День.— 2016.— 11—12 листоп.

<sup>15</sup> Держко І. Ювілей забутого філософа // Дзвін.— 2016.— № 2.— С. 208.

тичності. Маховик російщення працював брехливими, підступними більшовицькими методами.

Наприклад, ухвалений сесією Верховної Ради СРСР 24 грудня 1958 р. закон про „зв'язок школи з життям“ дав можливість батькам вирішувати, яку мову вивчати дитині (російську чи українську), до якої школи ходити (української чи російської)<sup>16</sup>. ЦК КПРС і РМ СРСР створили всі передумови на користь російської мови, тобто узаконили поглиблення російщення.

Негативний морально-психологічний слід у свідомості українців відчувається досі від таємних постанов ЦК КПРС 1978<sup>17</sup> і 1983<sup>18</sup> років про поглиблене вивчення російської мови. Тоді на 15 відсотків було збільшено оплату праці вчителям за викладання російської мови і літератури, а також ділили класи, академічні групи для поліпшення вивчення російської мови і літератури, тобто для поглиблення російщення. Чому б цей комуністичний досвід російщення не використати сьогодні для деросійщення, тобто поглибленого вивчення української мови і літератури та історії України в усіх навчальних закладах?

Здавалося, що після ухвалення у жовтні 1989 р. Закону „Про мови в Українській РСР“ і надання українській мові статусу державної ситуація зміниться на краще. Однак цього не сталося. Промосковська „п'ята колона“ загальмувала процес розвитку й утвердження української державної мови.



Особливої гостроти набуло мовне питання після інавгураційної промови президента України Леоніда Кучми 19 липня 1994 р., який заявив: „Ближчим часом я маю намір запропонувати зміни

до чинного законодавства з метою надання російській мові офіційного статусу при збереженні за українською мовою її державного статусу“. Професор Лариса Масенко у ґрунтовній статті „Офіційна=державна“<sup>19</sup>, директор Інституту української мови НАН України Олександр Тараненко<sup>20</sup>, президент товариства „Державність“ Ігор Юхновський<sup>21</sup> та інші вчені доказово стверджували, що поняття „державна мова“ й „офіційна мова“ тотожні.

На жаль, досі не виконується рішення Конституційного Суду (1999) про офіційне тлумачення положень Статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України, електронних засобах масової комунікації<sup>22</sup>.

Ситуацію із функціонуванням української мови в Україні можна схарактеризувати терміном, відомим з івриту, — „хуцпа“, що означає вищий прояв нахабства й цинізму, коли, наприклад, молодик, який убив своїх батьків, вимагає від суду поблажливості на тій підставі, що він — сирота. Такою хуцпою є використання „Європейської хартії місцевих малопоширених (міноритарних) мов“ для впровадження російської як регіональної, а фактично — державно-офіційної на території України. Прикриваючись цією Хартією, 248 депутатів, їх можна назвати словами Т. Шевченка „грязь Москви“, 3 липня 2012 р. ухвалили Закон Ка-Ка (Колесніченко-Ківалова) „Про засади державної мовної політики“<sup>23</sup>. Цей закон надає статус регіональної не мовам національних меншин, яким загрожує зникнення (таких в Україні — чотири мови — гагаузька, караїмська, кримчацька і ромська), а російській з такими розширеними правами, які є прямою загрозою вживання української мови в Україні.

23 лютого 2014 р. депутати ухвалили Закон „Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України „Про засади державної мовної політики“. Однак голова Верховної Ради О. Турчинов, до того ж тоді був наділений повноваженнями виконувача обов'язків Президента України, не підписав цього закону і він не набув чинності.

Минула 3-тя річниця Революції Гідності, а ми живемо за Законом „Про засади державної мовної політики“, який не лише порушує положення Конституції України, а фактично спрямований на підризу української національної державності. Сподіваюся, що Верховна Рада України таки визнає цей Закон таким, що втратив чинність, його підпишуть Андрій Парубій і Петро Порошенко, а Конституційний Суд підтвердить своє рішення від 14 грудня 1999 р. щодо виконання 10-ї статті Конституції України.

Новітні асимілятори наполегливо поширюють міф про лінгвістичну близькість української і російської мов, мовляв, природно, що російська мова для українців є рідною. Дивною односторонністю характеризується ця „близькість“ — лише на користь Москви. Але погляньмо на таблицю „Лексичні відстані мов“, що у лінгвістичному музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Що бачимо? Українська мова відрізняється від польської на 30 відсотків, від болгарської — на 32, від чеської — на 36, від російської — на 38. Отже, причину засилля російської мови в Україні зумовили не лексичні особливості, а протиукраїнська політика.

Як не дивно, але в Україні здійснюється імперсько-шовіністична настанова російського філософа, історика Г. Федотова, який проголосив: „Мы присутствуем при бурном и чрезвычайно опасном для нас процессе: зарождении нового украинского национального сознания, в сущности

<sup>16</sup> Радянська Україна.— 1958.— 16 листоп.

<sup>17</sup> Центральний державний архів вищих органів влади й управління України, ф. 1, оп. 10, спр. 3146, арк. 7—8.

<sup>18</sup> Там само.— Арк. 28—31.

<sup>19</sup> Масенко Л. Офіційна=державна // Літературна Україна.— 1994.— 28 лип.

<sup>20</sup> Тараненко О. Про поняття офіційної мови в законодавстві // Там само.— 4 серп.; його ж. Мова державна й офіційна // Голос України.— 1994.— 18 серп.

<sup>21</sup> Юхновський І. Звернення до Президента України Леоніда Кучми // Там само.— 16 серп.

<sup>22</sup> Лизанчук В. Кайдани ще кують: Факти, документи, коментарі про російщення в Україні (Допов. вид.: його ж. Навічно кайдани кували.— Львів, 1995.— 416 с.).— Львів, 2004.— С. 751—757.

<sup>23</sup> Лизанчук В. 480-й агресивний антиукраїнський акт // Дзвін.— 2013.— Ч. 1.— С. 96—101.

новой нации. Она еще не родилась окончательно, и ее судьбы еще не predeterminedены. Убить ее невозможно, но можно работать над тем, чтобы ее самосознание утверждало себя как особую форму русского сознания<sup>24</sup>. Цей морально-психологічний аспект українофобії найстрашніший, найнебезпечніший, бо спрямований на розтління національної сутності, нівелювання української ідентичності і заміну її російською. Адже „що раз напечатано в комірках нашої мізкової матерії, те залишиться нам на все життя”, — наголошував Іван Франко.

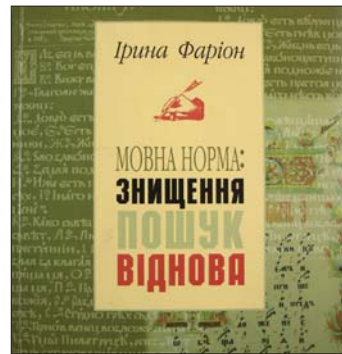
Триває дискусія щодо змісту проекту Закону „Про освіту“. Ланка законопроекту „Мова освіти“ найслабша. Вона, по суті, ґрунтується на Законі „Про засади державної мовної політики“, який спрямований на обмеження функціонування української мови, а розширення російської, якій в Україні ніщо не загрожує. Сподіваюся, що Ви, шановний читачу, погодитесь зі мною: у школах України навчання повинно бути лише українською мовою. Діти національних меншин мають вивчати рідну мову, літературу, історію своєї нації рідною мовою. Створення шкіл для національних меншин, де українська мова буде лише предметом, — це пряма загроза українській нації і державі. Може, не зовсім до речі, але скажу, що багато учителів провадять репетиторство, а належних знань дітям на уроках не дають. Чимало вчителів погано знає українську літературну мову.

Ще 2000 р. Людмила Путіна на всеросійській конференції наголосила, що російська мова об'єднує людей в „русский мир“. На жаль, життя в Україні також намагаються регламентувати творці та прихильники „русского мира“. На сайті фонду „Русский мир“ позначені осередки в 45 країнах світу. В Україні ці осередки є в Києві, Дніпрі, Запоріжжі, Кривому Розі, Миколаєві, Одесі, Рівному, Харкові, Луганську, Донецьку, Горлівці. Діють ці російські центри чи центри російської культури при бібліотеках, університетах, у театрах. А у місті Ізюм Харківської обл. — це кабінет при управлінні культури міськради.

19 листопада 2014 р. уряд Російської Федерації затвердив „Програму роботи зі співвітчизниками, які проживають за кордоном, на 2015—2017 роки“, що передбачає проведення різноманітних заходів на кшталт щорічної міжнародної акції „Георгиевська лента“, фестивалів „Виват, Россия!“, „С Россией в сердце“ тощо.

Реалізація експансіоністських псевдогуманітарних планів за кордоном фінансується з російського державного бюджету, а також коштом різних одіозних фондів — „Русский мир“, Міждержавний фонд гуманітарного співробітництва СНД. Наприклад, працівники „Россотрудничества“ проводять серед учнів шкіл України з російською мовою навчання творчий конкурс „Моя Родина — СНГ“<sup>25</sup>. То чи виростуть з цих дітей „русскоязычные“ патріоти України? Адже на них також потужно впливають російськомовні телевізійні програми. Є чимало досліджень, експертних висновків, що багато телевізійних каналів в Україні ще не стали українськими. А окремі з них, наприклад, „Інтер“,

відверто й цинічно нав'язують антиукраїнську ідеологію і підтримують російську імперську політику. Російсько-радянськими є більша частина FM-радіостанцій. Дійства „95-го кварталу“, „Ліги сміху“ на „1+1“ доносять своїм глядачам ідеї, що „Українська держава“ — це несерйозно, недолугою є й українська мова (хіба що для сміху!), а української культури взагалі немає. Натомість є „блискуча“ російська культура. Насправді телеканали України заповнила російська вульгарна попса. Добре, що з 8 листопада 2016 р. почав діяти Закон щодо квотування української пісні: спочатку 25 відсотків, потім 30 відсотків, остаточно кількість українськомовних пісень 35 відсотків. До речі, у Чехії на телебаченні і радіо транслюють 75 відсотків передач чеською мовою. Бережуть і пропагують національні цінності в інших країнах. Тому, крім нового закону про засади мовної політики в Україні, потрібна Державна програма забезпечення розвитку і функціонування української мови в усіх, без винятку, сферах суспільного життя на всій території країни.



Адже кожен з Вас відчуває, бачить, що триває не лише військова, а й гуманітарна колонізаторська політика Росії в Україні. Під гаслами природної двомовності, яка, мовляв, притаманна українцям, здійснюється повзуче російщення, набуваючі нових форм і методів. „Єдина країна — Единая страна“ — це не спосіб об'єднання українських громадян, а цілеспрямоване російщення.

Мовознавець, викладач української мови у Колумбійському університеті та Гарварді Юрій Шевчук не вгаває роз'яснювати, що мовна шизофренія або лінгвошизофренія — це явище, яке існує, певно, лише в Україні. Це послідовна, цілеспрямована культурна політика, яка передбачає змішання української і російської мов. Це руйнує українську мову на усіх її рівнях. Адже люди, за законами психіки, репродукують ту мову, якучують навколо себе.

Людина починає говорити на рівні дуже примітивних смислів, які не здатні досягнути усього складного комплексу навколишнього світу. Відбувається те, чого завжди прагнула політика російського імперіалізму і намагається нині — зруйнувати українську мову зсередини, розхитати, уподібнити до російської так, щоб самі українці „добровільно“ від неї відмовилися<sup>26</sup> і сприяли реалізації проекту „Русская Украина“, „Государство Украина“. Для цього зовнішні та внутрішні вороги застосовують різні форми і методи.

З кабінетів законодавчої, виконавчої і судової влад російська мова („русский мир“) перекочує у засоби масової інформації, інші інституції. Її носії показують приклад ігнорування 10-ї Статті Кон-

<sup>24</sup> Гусейнов Г. Исторический смысл политического конноязычия // Знамя.— 1992.— № 9.— С. 195.

<sup>25</sup> Борщевський С. Війна проти України. Другий фронт: гуманітарний // Слово Просвіти.— 2016.— 20—25 жовт.

<sup>26</sup> Шевчук В. Мовна шизофренія: російськомовними українцями легко маніпулюють // Українське Слово.— 2015.— 24—30 черв.

ституції України. Якщо ведучий інформаційної програми „Подобиці тижня“ на „Інтері“ Дмитро Анопоченко „принципово“ бесідує із першим заступником міністра юстиції Наталією Севостяною російською мовою, то чому вона як державний службовець вищого рангу порушує 10-ту Статтю Конституції України, бо відповідає на запитання іноземною мовою, а не державною українською. Чому у ведучого програми „Стосується кожного“ теж на „Інтері“ Андрія Данилевича лише інколи прориваються вислови українською мовою? Він спонукає присутніх говорити російською. На каналі UA:Перший також культивують мовну шизофренію. Гість у студії розмовляє українською державною, а журналіст — російською, або навпаки.

На п'ятому каналі у ток-шоу „Полілог“ обговорюють важливі проблеми життя „переміщених осіб“ з територій, окупованих російськими агресорами. 9 листопада 2016 р.— у День української писемності та мови, йшлося про умови проживання студентів-переселенців, які навчаються у вищих навчальних закладах Києва. Андрій Булгаров веде програму українською мовою. Але зі студентами, які розмовляють російською мовою, він також спілкується російською. Мовляв, це вияв журналістської культури. Подумаймо, чи це насправді так!? Замість того, щоби, спілкуючись українською, допомагати студентам долати мовний психологічний бар'єр, створювати морально-мотиваційні передумови для опанування молодими людьми — майбутніми українськими фахівцями-інтелігентами — державної мови, ведучий Андрій Булгаров, порушуючи 10-ту Статтю Конституції України і рішення Конституційного Суду України (1999), сприяє консервуванню російськомовної свідомості, ігноруванню державної мови, створює умови, що, мовляв, без української мови в Україні можна обійтися. Мовна шизофренія реалізується, наприклад, у серіалі „Село на мільйон“ (1+1).

Державотворення в Україні має ґрунтуватися на засадах україноцентризму. Україноцентризм ґрунтується на концепції націоналізму, який є філософією буття Нації, її життя, розбудови, а шовінізм, фашизм, нацизм і московський рашизм, який увібрав у себе шовінізм, фашизм і нацизм,— це філософія поневолення і гноблення інших націй. В основі націоналізму лежить національна ідея, а в основі шовінізму, фашизму, нацизму, рашизму — великодержавницький імперський інтерес. Націоналізм починається з любові до свого, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм — з ненависти до чужого. Мета націоналізму — свобода своєї нації, а мета шовінізму, фашизму, нацизму, рашизму — поневолення інших націй. Націоналізм трактує інтернаціоналізм як міжнаціональні взаємини на засадах рівності націй, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм перетворюють інтернаціоналізм на засіб денационалізації народів і підпорядкування їх імперській, великодержавницькій ідеї. Для націоналіста національні озна-

ки інших: мова, культура, традиції, звичаї — усі святині є об'єктом поваги і пошанування, а для шовініста, фашиста, нациста, рашиста — це те, що потрібно негайно знищити, викоринити і замінити своїм. Саме такою є мета гібридної війни Російської Федерації проти України. Націоналізм породжує подвижників і героїв, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм — убивць, грабжників, загарбників, яничарів, холоуїв.

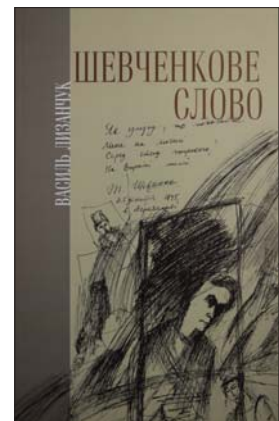
Проаналізувавши наведені положення, професор Володимир Монастирський дійшов глибокого, правдивого висновку, що націоналізм не має нічого спільного з шовінізмом, фашизмом, нацизмом і рашизмом, оскільки він є генетично визначеним явищем природи, а це означає, що він є творінням не стільки людського розуму, скільки Всевишнього<sup>27</sup>, тоді як шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм є штучними, хворобливими, маніякальними отруйними плодами.

Якщо глибоко вникнути у сучасні суспільно-політичні, морально-психологічні глобалізаційні процеси, гібридну війну Російської Федерації проти України, то без національної преси, національного телебачення і радіо, національного інтернету й кіно Україна, як зазначав у свій час Іван Франко, може знову опинитися в ролі ковадла, на якому чужі молоти вибиватимуть свої мелодії.

Чи можна подолати інформаційно-психологічну, агресивну, кажучи словами Шевченка, „московську блекоту“? Можна. І подолаємо! За однієї умови, яка складається із двох частин. Перша: офіційна державно-ідеологічна політика стосовно націстворчої функції української мови, розуміння її сутності як основи безпеки нації і держави. Друга складова: ставлення кожного громадянина України до української мови, її функціонування, розвитку і утвердження в усіх життєвих сферах суспільства. Тобто має бути органічне поєднання україноцентричної ідеології та політики законодавчої, виконавчої і судової влад (правда, треба небагато — щоби кожний сповідував україноцентризм) та національно-духовної, моральної спрямованості вчинків кожного з нас, усіх громадян України. Тоді українська душа, нація, держава стануть непереможним бастионом для будь-якого лиходія.

І поетеса Антоніна Листопад у новому вірші „До Лесі Українки“ з чистим серцем напише, що вже навечно є Україна, є українці. Олесь Ангелюк ствердив би, що розквітає справжня українська Україна.

Василь ЛИЗАНЧУК



<sup>27</sup> Монастирський В. Маніфест Партії Українських Націоналістів (Ідеологія та засади політики).— Львів, 2014.— С. 29.

## ДВАДЦЯТЬ РОКІВ В АНТАРКТИЦІ: ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У сучасному світі беззаперечний той факт, що жодну наукову проблему глобального значення не можливо розв'язати без урахування явищ і процесів на такому великому просторі, як Антарктика, що займає близько 10 відсотків поверхні Землі. Адже процеси, що відбуваються в атмосфері, на льодовиковому покриві і в океані навколо Антарктиди, визначальні у формуванні глобального клімату Землі.

В Антарктиці дослідники вивчають усі природні сфери нашої планети — від земної кори і підльодовикових озер до верхньої атмосфери і магнітосфери. Такий розмах досліджень дає змогу отримати цілісне розуміння планетарних закономірностей з можливістю прогнозування глобальних змін навколишнього середовища. Вагомий внесок у розуміння цих процесів зробили українські вчені, які плідно працюють в Антарктиці упродовж двох десятиріч: провадять цілеспрямовані комплексні експедиційні дослідження природи шостого континенту.

Учасники Українських антарктичних експедицій зібрали унікальні наукові дані, що слугують матеріалом для створення десятків монографій і тисяч статей з різних дисциплін і дають змогу осмислити низку глобальних світових проблем — наукових, геополітичних, економічних.

Незважаючи на заборону видобувати до 2041 р. мінеральні ресурси, Антарктичний континент розглядають провідні держави світу як сировинний резерв людства. Вже відомо, що запаси газогідратів у надрах Антарктиди у 1,5 раза перевищують можливості Аравійського півострова, не кажучи про те, що там містяться великі запаси дорогоцінних і рідкоземельних металів та мінералів. Приантарктичні моря багаті на рибні ресурси, щорічно Україна отримує квоти на їхній вилов.

Невдовзі доступ до ресурсів Антарктики буде здійснюватися насамперед за фактом наявності країни в регіоні та внеском у його вивчення. Тому участь у наукових дослідженнях в Антарктиці, тим більше, на базі власної наукової станції, є одним з пріоритетів будь-якої держави і має не лише наукове, а й стратегічне та геополітичне значення.

### *Україна в Антарктиці: історична ретроспектива*

Як відомо, з 1959 р. Договір про Антарктику є основоположним документом, який визначає її сучасний міжнародно-правовий режим, покликаний

забезпечити мирне використання регіону, наукову співпрацю та збереження Південної полярної області як планетарного природного заповідника.

У системі Договору про Антарктику Україна за останні два десятиліття досягла певних успіхів. Ще до розпаду Радянського Союзу, з кінця 1950-х до початку 1990-х років, українські вчені та інженери брали активну участь у дослідженні Антарктики у складі радянських антарктичних експедицій. З набуттям незалежності почався складний етап відновлення України як антарктичної держави.

1992 р. було зроблено спробу отримати одну з колишніх радянських антарктичних станцій — відповідне звернення Національної академії наук України було направлено до Міністерства закордонних справ Росії. Проте росіяни відповіли відмовою, пославшись на те, що всі шість чинних станцій становлять єдиний інфраструктурний комплекс забезпечення Російської антарктичної експедиції. Попри те, у той час було досягнуто певних стратегічних успіхів. Так, восени 1992 р., за Постановою Верховної Ради від

17 вересня 1992 р. № 2609-ХІІ, Україна приєдналася до Договору про Антарктику, а вже через рік на базі Національної академії наук з'явився Український антарктичний центр.

Ця стратегія дала свої плоди. У 1995 р. Велика Британія, визнавши потужний науковий потенціал України, передала нам свою антарктичну станцію Фарадей, яка отримала назву „Академік Вернадський“, за умови продовжувати моніторинг геофізичних процесів у Антарктичному регіоні протягом десяти років. Україна в повному обсязі виконала домовленість. Більше того, крім обов'язкових наукових напрямів, визначених Меморандумом про передання станції, українські вчені зосередились на розвитку нових напрямів досліджень, окреслених пізніше першою Державною програмою досліджень в Антарктиці на 2002—2010 рр. і затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2001 р. № 422-р. Тоді українські вчені започаткували комплексні океанографічні та біоресурсні дослідження, спрямовані на оцінку промислових видів риб і криля Антарктики, екологічні дослідження та дослідження біорізноманіття в районі станції „Академік Вернадський“, медико-фізіологічні дослідження впливу геомагнітних, метеорологічних, часових, сезонних та ізоляційних чинників на стан здоров'я зимівників, ядерно-фізичні дослідження Землі та атмосфери, розроблення та впроваджен-



Колонія пінгвінів на острові Ялур поблизу української антарктичної станції „Академік Вернадський“

ня на станції нової техніки та нових технологій.

Програма та результати її виконання отримали міжнародне визнання і в 2004 р. Україна набула статусу Консультативної сторони Договору про Антарктику. Із 197-ми країн Організації Об'єднаних Націй лише 29 мають цей найвищий (консультативний) статус з правом вето. Україна — серед них, оскільки виконує остаточні для цього умови — має державну програму досліджень в Антарктиці, свою антарктичну станцію, щорічно споряджає антарктичні експедиції і сплачує внески до міжнародних організацій Договору про Антарктику.

### Українська антарктична станція „Академік Вернадський“

УАС „Академік Вернадський“ є важливим опорним пунктом довгострокових досліджень навколишнього середовища в Антарктиці. Вона розташована на острові Галіндез архіпелагу Аргентинські острови (географічні координати станції: 65°15' пд.ш., 64°16' сх. д.) — однієї з „гарячих точок“ з багаторічним потеплінням низької тропосфери, руйнацією льодовиків, зміною екосистем.

УАС „Академік Вернадський“ є опорним пунктом у світовій мережі Всесвітньої метеорологічної організації (ВМО) для спостереження за кліматом. Тут, починаючи з 1947 р., нагромаджено найдовший в Антарктиці безперервний ряд метеорологічних даних. У 1980-х роках ще британці з допомогою наукової апаратури станції відкрили явище „озонової діри“, унікальні дослідження якої продовжують українські вчені.

Впродовж двадцяти років на станції вчені заклали основу для дослідження взаємодії різних сфер: створювали дослідницькі полігони (геологічні, геодезичні, біогеографічні полігони типових антарктичних екосистем), програмно-апаратні комплекси, впроваджували нові методики та технології, створювали бази даних моніторингових спостережень тощо. Було запропоновано і впроваджено нові підходи та методи обробки даних дистанційних зондувань (у тому числі супутникових), тектономагнітних та магнітоваріаційних спостережень, моніторингу динаміки льодового покриву, електромагнітного зондування, сейсмоакустичного моніторингу.

Сучасна геофізична обсерваторія, яку створено на базі станції, дає змогу досліджувати процеси у різних оболонках Землі. До складу обсерваторії входить низка унікальних полігонів — електромагнітний, тектономагнітний, палеомагнітний, геодинамічний, гляціологічний, геомагнітна обсерваторія „Аргентинські острови“. Нині станцію обладнано найсучаснішою геофізичною апаратурою українського виробництва і як геофізична обсерваторія за обладнанням та науковим потенціалом вона не має аналогів не лише в Україні, а і в Антарктиці.

Часові ряди геомагнітних спостережень на УАС „Академік Вернадський“ є найдовшими у регіоні Антарктики, що надзвичайно важливо для пізнання природи геомагнітного поля Землі. Геомагнітна обсерваторія „Аргентинські острови“ (AIA) належить до Всесвітньої мережі спостережних пунктів INTERMAGNET. Дані геомагнітних спостережень використовують для побудови міжнародних магнітних моделей, які оновлюються щоп'ять років і без яких відповідність цих моделей різко зменшується.

Комплексний підхід до вивчення Антарктичного регіону, який об'єднує українських та фахівців з усього світу з геології, геофізики, геодезії, радіофізики, метеорології, біології та приладобудування, дає змогу спільно досліджувати широке коло проблем природознавчих наук на цьому унікальному природному полігоні. Світовий рівень досліджень, які проводять на УАС „Академік Вернадський“, засвідчує плідну співпрацю з провідними науковими групами з багатьох розвинених країн світу, зокрема США, Великої Британії, Норвегії, Японії, Польщі та Росії.

УАС „Академік Вернадський“, крім наукової, виконує ще й специфічну представницьку функцію, оскільки вирізняється високою і стійкою популярністю серед іноземних туристів, забезпечуючи ознайомлення світової спільноти з діяльністю України в Антарктиці. Найявніше поряд зі станцією історичної пам'ятки № 62 „База F“ („Хатина Ворді“) — музею ранньої



Українська антарктична станція „Академік Вернадський“

британської бази першої половини ХХ ст., нагляд за яким здійснює персонал станції, дає туристам унікальну можливість під час однієї екскурсії побачити розвиток наукових досліджень від ери героїчного вивчення Антарктики до комплексних досліджень сьогодення.

Враховуючи значення антарктичної станції для розвитку вітчизняної та світової науки, нині готують обґрунтування щодо внесення науково-дослідницького комплексу станції „Академік Вернадський“ до реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання, і розробляють відповідні заходи для його збереження і належного функціонування.

Під час наземних і морських геолого-геофізичних досліджень основну увагу вчених було зосереджено на комплексному вивченні глибинної структури Західної Антарктики, її континентальної окраїни та прилеглих акваторій Південного океану, що забезпечило основу для прогнозу нових перспективних площ при пошуках родовищ корисних копалин, у тому числі вуглеводнів. У дослідженнях було використано розроблені українськими вченими методи геоелектричного зондування та технології інтерпретації даних дистанційного зондування Землі. Дослідження рельєфу дна Південного океану і мілководних архіпелагів, магнітні та гравіметричні зйомки проводилися на науково-дослідних судах.

Починаючи з 2003 року, активізувались дослідження геодинаміки та тектонічної будови Аргентинських островів. У рамках сезонних експедицій 2003—2014 рр. у районі УАС „Академік Вернадський“ за участі вчених Інституту геодезії Національного університету „Львівська політехніка“ створено прецизійну геодезичну мережу навколишніх островів та проведено дослідження деформацій і рухів земної кори на території Антарктичного півострова. Водночас складено топографічні плани островів Аргентинського архіпелагу та впроваджено геоінформаційну систему регіону УАС „Академік Вернадський“.

У межах двосторонньої наукової співпраці у сезонних експедиціях взяли участь вчені Російської Федерації, Чехії, Польщі та США.

Отримані в експедиціях первинні дані, матеріали і зразки Центр передавав до провідних лабораторій національних університетів та інститутів НАН України, НАМН України і МОН для опрацювання їх та подальших досліджень у межах відібраних на конкурсній основі науково-технічних проєктів.

**Результати  
спільних досліджень  
та перспективи  
їхнього практичного  
застосування у сфері  
соціально-економічного  
розвитку України**

Завдяки застосуванню новітніх вітчизняних методів і технологій українські вчені досягли значних успіхів у дослідженні просторово-часової структури гравітаційного, магнітного, електричного та інших геофізичних полів, під постійним впливом яких розвивається життя на планеті. Вони отримали нові дані про динаміку геофізичних полів, взаємодію геосфер в Антарктиці та фундаментальні закономірності геологічної будови Західної Антарктики. Це дало змогу побудувати комплексні геофізичні моделі, які є базовим матеріалом для визначення ділянок, перспективних для пошуку родовищ вуглеводнів та інших корисних копалин.

Як уже мовилося, за матеріалами геоелектричного зондування в сезонній експедиції 2012 року на шельфі Західної Антарктики вчені Інституту геофізики ім. С. І. Суботіна вперше виявили чотири аномалії на зразок „поклад нафти“ загальною площею біля 900 км<sup>2</sup>, а в районі станції „Академік Вернадський“ — три аномальні зони типу „поклад газогідратів“.

Результати обробки даних магнітоваріаційних досліджень, які здійснили вчені Карпатського відділення Інституту геофізики ім. С. І. Суботіна на станції та на прилеглих островах, підтвердили перспективність регіону для пошуку корисних копалин. Подальші дослідження та розвідка, оцінка ресурсного потенціалу визначених ділянок та площ дадуть змогу у майбутньому розв'язати проблему дефіциту нафти і газу в нашій країні.

За результатами багаторічних досліджень наземного рельєфу і рельєфу дна поблизу Антарк-

тиди вчені Інституту геологічних наук НАН України з використанням наземних і супутникових методів створили понад 20 карт і схем, розробили і видали Атлас глибинної будови Антарктики, а в межах програми СКАР вперше створено Міжнародну батиметричну карту. Виконана робота надзвичайно важлива для безпечного судноплавства в районі мілководних архіпелагів Західної Антарктики, підтримки як наукових, так і промислових інтересів України.

Експериментально-дослідницькі роботи впродовж 2002—2014 рр. на УАС „Академік Вернадський“ вчених Національного університету „Львівська політехніка“ засвідчили можливість застосування цифрового наземного фототеодолітного знімання для складання великомасштабних планів Аргентинського узбережжя та прилеглих до нього островів, визначення кількісних параметрів та моніторингу поверхні льодовиків. За результатами спільного використання даних

наземного лазерного сканування і стереофотограмметричної зйомки вони визначили поверхневі обсяги льодовиків (у тому числі і льодовика о. Галіндез, де розташована УАС „Академік Вернадський“) та встановили, що середня швидкість їхнього танення, порівняно з 60-ми роками ХХ століття, збільшиться увосьмеро. Як з'ясували гляціологи, островні льодовики дуже відчутно реагують на зміну навколишньої температури і фактично є „лакмусовим папірцем“, за допомогою якого можна робити об'єктивні прогнози щодо



Проведення геомагнітних спостережень на Антарктичному полігоні

зміни клімату не лише у цьому регіоні, а й на поверхні всієї планети.

Від 2002 року українські вчені активно досліджують геодинаміку та тектонічну будову Західної Антарктики (згадана територія є унікальним полігоном для встановлення послідовності етапів геодинамічної еволюції блоку Антарктичного півострова). У полі особливої уваги вчених — територія, охоплена тектонічним розломом, який відділяє частину архіпелагу Аргентинські острови, зокрема острів Галіндез, від материка.

Українські вчені вже змогли відтворити геодинамічні процеси дрейфу Антарктичного півострова щодо Південної Америки та розкриття протоки Дрейка. Ними встановлено, що динаміка тектонічних блоків Антарктичної тектонічної плити є неоднорідною, порівняно із рухом самої плити, а для території Аргентинських островів характерна підвищена кінематика горизонталь-рухів, порівняно з півостровом та Антарктичною плитою.

Отримані дані вкрай важливі не лише для з'ясування послідовності етапів геодинамічної еволюції блоку Антарктичного півострова, а й для створення прогностичних моделей деформацій і рухів земної кори на території Аргентинського півострова, яка охоплює у минулому тектонічно активну зону із сучасними вулканічними проявами.



Багаторічний сейсмоакустичний моніторинг на УАС „Академік Вернадський“ дав можливість нагромадити дані щодо сейсмічності Антарктичного регіону, викликані тектонічними (землетрусами) та кліматичними (льодотрясіння) процесами, встановити маркери, що сигналізують про зміни довкілля. Фахівці Головного центру спеціального контролю ДКА України вперше створили модель виникнення провісникових ефектів перед небезпечними природними явищами, такими як землетруси та цунамі, розробили алгоритмічне та методичне забезпечення для їхнього моніторингу.

Створення системи попередження про небезпечні природні явища — завдання надзвичайно важливе й актуальне у світовому масштабі. Впродовж 2011—2013 років у межах міжнародної співпраці за проектом 7 Європейської рамкової програми „Black Sea Haz Net“ досліджувано прояви геофізичних полів перед землетрусами та можливістю використання створеного українськими вченими програмно-апаратного комплексу для прогнозу клімату, намічені перспективи подальшої співпраці у цьому напрямку.

Все це дає право стверджувати, що геолого-геофізичні дослідження, які провадять у регіоні УАС „Академік Вернадський“, безперечно, унікальні. Вони роблять вагомий внесок у визначення кліматичних, геодинамічних та георесурсних напрямів розвитку нашої планети.

Дослідницькі роботи у галузі гідрометеорологічних та океанографічних досліджень спрямовані на детальну оцінку стану кліматичної системи атмосфера-криосфера-гідросфера та її впливу на глобальний клімат, розробку сценаріїв кліматичних змін. Серед недостатньо вивчених проблем — умови формування аномальних режимів погодних умов, особливості і перетворення атмосферної циркуляції, розробка прогнозів погоди, зв'язки „океан — атмосфера“.

Саме вченим Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС України та НАН України вперше в світі вдалося повністю реконструювати атмосферну циркуляцію Південної півкулі. Це дало змогу їм прогнозувати зміни клімату останньої, зокрема над Антарктидою і над станцією „Академік Вернадський“.

### **Нові горизонти і перспективи антарктичних досліджень**

Підбиваючи підсумки двадцятирічної діяльності в Антарктиці, можна стверджувати, що сьогодні Україна впевнено прямує до передових позицій світових антарктичних досліджень. Головне — не зійти з цієї дистанції.

Завдяки освоєнню Антарктики українська наука нагромадила цінний досвід, а Україна здобула і зберігає почесний статус антарктичної держави. Але щоб залишатися в руслі тенденцій між-

народних антарктичних досліджень, викладених в останніх матеріалах СКАР і КОМНАП, нині як ніколи потрібна дієва державна підтримка науково-пошукової, логістичної та природоохоронної діяльності в Антарктиці.

З ініціативи колишнього президента Наукового комітету з антарктичних досліджень професора Малона (Чака) Кеннікатта Другого у квітні 2014 р. стартував унікальний і амбітний проект СКАР з ідентифікації найважливіших питань антарктичної науки на два десятиліття й подальшу перспективу. З цією метою ініціативна група СКАР з дослідницьких горизонтів Антарктики і Південного океану провела широке опитування не лише вчених — дослідників Антарктики, а й політиків, що ухвалюють відповідальні рішення у сфері антарктичної діяльності. Всього було опитано 400 учасників із 38-ми країн світу.

Внаслідок аналізу та узагальнення отриманої інформації визначено шість наукових пріоритетів на найближчі два десятиліття й подальшу перспективу, серед яких:

1) визначення глобальної взаємодії атмосфери Антарктики і Південного океану (досі маловивчені такі питання, як взаємодія між атмосферою, океаном і морською кригою впливає на швидкість зміни клімату; динамічні процеси розвитку озонної діри і зростання концентрації парникових газів впливають на регіональну та глобальну атмосферну циркуляцію і клімат загалом);

2) вивчення механізму зменшення льодовикового покриву Антарктики (зокрема прогнози втрат крижаного покриву Антарктики залежать від реалістичних моделей, які можна покращити з допомогою точніших вимірювань та чіткої фіксації його змін у часі та просторі);

3) відтворення геологічної історії Антарктики;

4) розкриття процесів зародження і розвитку життя в Антарктиці;

5) взаємодія геосфер Землі і Космосу, прогнозування космічної погоди;

6) визначення і пом'якшення впливу діяльності людини в Антарктиці.

Реалізація вказаних пріоритетних наукових тематик дасть змогу повною мірою розкрити потенціал антарктичної науки, зокрема суттєво збагатити знання щодо природи Антарктики; щодо взаємодії полярних регіонів із глобальними процесами, поточними та минулими змінами у навколишньому середовищі; щодо походження життя і навіть Всесвіту загалом. Крім того, це допоможе поглибити розуміння того, як присутність людини в регіоні змінюється і диверсифікується та які матиме наслідки для міжнародно-правового режиму Антарктики.

*Валентин МАКСИМЧУК*



Що ж вони там міряють?

# ЧИННИКИ ВИСОКОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КООПЕРАТИВІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Останніми десятиліттями кооперативам у світі доводиться працювати в умовах загострення конкуренції підприємств інших форм власності. В умовах глобальної економіки ситуація на багатьох ринках товарів та послуг характеризується доволі агресивним конкурентним середовищем, в якому досягають успіху лише конкурентоспроможні підприємства. В таких умовах кооперативним підприємствам та організаціям вдається досить успішно відповідати на цей виклик й ефективно конкурувати на ринках товарів та послуг із потужними транснаціональними корпораціями (ТНК).

В Україні простежується вкрай негативна тенденція, за якої загострення конкурентної боротьби призводить навіть до втрати кооперативними підприємствами та організаціями, зокрема споживчої кооперації, свого майна. За оцінками спеціалістів та працівників споживчої кооперації, за час незалежності кооперативна система втратила понад 80 відсотків свого майна, суттєво зменшилася її частка на ринку роздрібною торгівлі. Тому у Програмі подальшого реформування споживчої кооперації України, затвердженої постановою XXI (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України від 4 жовтня 2012 р., наголошується на важливості впровадження конкурентних стратегій, ефективних методів конкурентної боротьби, реалізації конкурентних переваг споживчої кооперації<sup>1</sup>. Вказане потребує вивчення і систематизації зарубіжного досвіду забезпечення високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах негативних проявів глобальної економіки.

Вагомий внесок у дослідження проблем трансформації кооперативного сектора в умовах глобальної економіки, конкурентоспроможності та ефективності економічної діяльності кооперативних систем зробили такі українські економісти, як В. Андрійчук<sup>2</sup>, В. Апопій<sup>3</sup>, С. Бабенко<sup>4</sup>, В. Геєць<sup>5</sup>, С. Гелей<sup>6</sup>, М. Долішній<sup>7</sup>, В. Зіновчук<sup>8</sup>, Т. Осташко<sup>9</sup>,

П. Саблук<sup>10</sup> та інші. Проте ще недостатньо висвітлені чинники конкурентоспроможності міжнародного та національного кооперативного руху, можливі позитивні і негативні прояви функціонування глобальної економіки на розвиток кооперативних систем. Потребують системного аналізу проблеми створення сприятливих передумов та механізмів підвищення ефективності державної підтримки кооперації в умовах циклічних проявів світових економічних та фінансових криз.

У цій статті спробуємо систематизувати чинники, економічні та організаційні передумови високої конкурентоспроможності кооперативів у світі в умовах глобальної економіки.

Розвиток кооперативної моделі бізнесу у світі відбувається сьогодні у важких економічних умовах, які характеризуються загостренням світових фінансових криз, розгортанням локальних військових конфліктів, посиленням глобальних проблем людства, зокрема продовольчої, екологічної, вичерпання сировинних ресурсів, поширення бідності, вимушеної міграції і, як наслідок, поглиблення соціально-економічної нерівності населення. Незважаючи на погіршення сприятливості середовища розвитку глобальної економіки, міжнародний кооперативний рух демонструє в останні десятиліття стійкий економічний розвиток.

В умовах глобальної економічної нестабільності висока конкурентоспроможність кооперативів стала справжнім феноменом. Так, сьогодні членами Міжнародного кооперативного альянсу (МКА) є 292 кооперативні організації з 95 країн, що об'єднують понад 1 млрд. індивідуальних членів (пайовиків). Кооперативи обслуговують близько половини населення світу, забезпечують робочими місцями понад 250 млн осіб, тобто більше, ніж ТНК. Про значну роль кооперативних підприємств у світі свідчить те, що 2012 рік ООН визнала Міжнародним роком кооперативів<sup>11</sup>.

<sup>1</sup> Програма подальшого реформування споживчої кооперації України, затверджена постановою XXI (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України від 4 жовтня 2012 р.— К., 2012.— С. 7.

<sup>2</sup> Підприємництво в аграрній сфері економіки / В. Г. Андрійчук, П. Т. Саблук та ін.; ред. П. Т. Саблук, М. Й. Малік. 2-ге вид., доп. і перероб.— К., 1998.— 514 с.

<sup>3</sup> Апопій В. В. Сучасна візія інтегрованих економічних систем в споживчій кооперації України [Електронний ресурс] // Вісник соціально-економічних досліджень.— 2013.— Вип. 4.— С. 190—196.

<sup>4</sup> Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці: монографія.— К., 2003.— 332 с.

<sup>5</sup> Геєць В. М. Криза не тільки руйнує ... // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск.— 2009.— № 14—15.— С. 9.

<sup>6</sup> Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення: монографія / За заг. ред. С. Гелей.— Львів, 2013.— 976 с.

<sup>7</sup> Ринок продовольства України в аспектах СОТ / М. І. Долішній, В. І. Топіха, В. В. Булюк, В. А. Романова.— Миколаїв, 2006.— 222 с.

<sup>8</sup> Зіновчук В. В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США [2-ге вид., доп. і перероб.].— К., 1996.— 224 с.

<sup>9</sup> Осташко Т. О., Волощенко Л. Ю., Ленінова Г. В. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ: монографія.— К., 2010.— 208 с.

<sup>10</sup> Саблук П. Т., Зіновчук В. В., Лузан Ю. Я., Лупенко Ю. О., Малік М. Й. Кооперація в аграрній сфері виробництва.— К., 2003.— 72 с.

<sup>11</sup> International Co-operative Alliance [Електронний ресурс].— Режим доступу: [www.ica.coop](http://www.ica.coop).

Як свідчать дані рейтингу найбільших кооперативів світу, кооперативні підприємства є визначними світовими лідерами бізнесу і продають свої товари та послуги для близько половини населення світу. Обіг 300 провідних кооперативів світу, що працюють у восьми глобальних секторах бізнесу, становить понад 2,5 трлн дол. США (табл.), що більше, ніж, наприклад, номінальний ВВП таких країн, як Бразилія, Індія, Італія, Росія чи Канада.

**Таблиця. Рейтинг найбільших кооперативів світу на початок 2015 р.<sup>12</sup>**

№ з/п	Кооперативна організація	Країна	Сектор	Валовий дохід, млрд. дол. США
1	Groupe Crédit Agricole	Франція	банківські і фінансові послуги	90,21
2	BVR	Німеччина	банківські і фінансові послуги	70,05
3	Groupe BPCE	Франція	банківські і фінансові послуги	68,96
4	NH Nonghyup	Республіка Корея	АПК	63,76
5	State Farm	США	страхування	63,73
6	Kaiser Permanente	США	страхування	62,66
7	ACDLEC — E. Leclerc	Франція	гуртова і роздрібна торгівля	58,40
8	Groupe Crédit Mutuel	Франція	банківські і фінансові послуги	56,54
9	ReWe Group	Німеччина	гуртова і роздрібна торгівля	56,42
10	Zenkyoren	Японія	страхування	54,71

Про високу конкурентоспроможність кооперативних підприємств та організацій, порівняно з ТНК, свідчать також їхні високі позиції у світовому рейтингу провідних компаній світу, які публікує журнал „Forbes“. Так, французька банківська група Crédit Agricole — лідер на ринку банківських послуг Франції і займає 16-те місце у рейтингу найбільших регіональних банків світу, а німецька кооперативна мережа ВауВа — 23-тє місце серед найбільших спеціалізованих магазинів світу.

Аналізуючи передумови та чинники високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах глобальної економіки, слід звернути увагу на декілька факторів.

По-перше, це глибока інтеграція сільськогосподарських, виробничих і інших видів кооперативів з кооперативними структурами банківсько-кредитної сфери. Сьогодні багато кооперативних спілок, особливо в ЕС, об'єднуються або ж тісно співпрацюють з кооперативними банківськими групами. Так, сьогодні зарубіжні кооперативні банки успішно конкурують з транснаціональними банківськими групами, про що свідчать їхні високі показники доходів та активів, які публікує МКА у рейтингу

трьохсот провідних кооперативів світу Global-300<sup>13</sup>. Загалом сумарний обіг найбільших кооперативних банків та кредитних спілок у цьому рейтингу за 2014 р. перевищує 240 млрд. дол. США. Серед них лідерами є насамперед французькі банки. Треба наголосити, що кооперативні банки та кредитні спілки продемонстрували високий рівень стійкості під час світової фінансової кризи. В той час інші банки згортали свою діяльність і зазнавали збитків, кооперативні банківські установи навпаки нарошували обсяги кредитування.

У країнах Євросоюзу поглиблення міжнародної інтеграції у кооперативному банківському секторі спричиняє зростання підтримки кооперації та міжнародного кооперативного руху на рівні європейських інституцій, налагодження взаємовигідної співпраці між кооперативними банківсько-кредитними групами ЕС та постсоціалістичних держав. У сучасних умовах розвиток інтеграційних процесів у європейській кооперативній банківській системі зміщується від рівня співпраці між окремими національними кооперативними банками у фазу глобальної інтеграції на загальноєвропейському рівні. Прикладом такої інтеграції на рівні ЕС є діяльність Європейської асоціації кооперативних банків (European Association of Co-operative Bank — ЕАСВ). Ця асоціація об'єднує 28 кооперативних банківських груп та інституцій (понад 4.050 локально чинних банків і 58 тис. точок продажу банківських послуг) та обслуговує 210 млн споживачів банківських послуг.

Розмір активів банків, що входять до Європейської асоціації кооперативних банків, становив у 2015 р. 6,957 трлн. євро, залучених депозитів — 3,499 трлн євро, обсяг наданих кредитів — 3,933 трлн євро. Діяльність членів цієї професійної лобістської асоціації підтверджує, що кооперативний банківський сектор відіграє важливу роль у процесах інтеграції фінансових ринків ЕС, координації міжнародної співпраці національних кооперативних систем, підвищенні рівня їхньої конкурентоспроможності та представленні інтересів на загальноєвропейському рівні.

Внаслідок високих конкурентних позицій кооперативного банківсько-кредитного сектору розв'язується характерна для постсоціалістичних країн проблема недостатнього фінансування і повнення обігових коштів кооперативів. Співпраця між кооперативами реального сектору економіки і кооперативними банками та кредитними спілками дає змогу отримувати кооперативним підприємствам доступ до дешевших кредитів при реалізації інвестиційних проектів<sup>14</sup>.

По-друге, це реалізація кооперативами стратегії захоплення окремих ринкових ніш. За таких стратегій, кооперативні організації концентрують всі свої ресурси у процесі реалізації бізнес-проектів для досягнення лідерства на окремих товарних ринках. Особливо ця стратегія є успішною у сфері ритейлу (зокрема, у країнах Західної та Північної Європи, Прибалтики) та у сільському господарстві (особливо у галузях м'ясо- та молокопереробки). Як наслідок, ринкова частка сільськогосподарської кооперації становить<sup>15</sup>:

<sup>12</sup> Див.: The World Co-operative Monitor: Exploring the Co-operative Economy. Report 2016. [Електронний ресурс].— Режим доступу: [www.monitor.coop](http://www.monitor.coop).

<sup>13</sup> Там само.

<sup>14</sup> Семів С. Р. Ефективність банківського фінансування кооперативних організацій країн ЄС // Інноваційна економіка.— 2013.— № 8 (46).— С. 257.

<sup>15</sup> International Co-operative Alliance [Електронний ресурс].— Режим доступу: [www.ica.coop](http://www.ica.coop).

- в Ірландії — 100 відсотків;
- у Нідерландах — 83 відсотки;
- у Фінляндії — 79 відсотків;
- в Італії — 55 відсотків.

У лісовому господарстві кооперативи охоплюють 60 відсотків ринку в Швеції, 31 відсотків у Фінляндії. Майже стовідсотковим охопленням сільських господарств упродовж останніх 50 років характеризується кооперативний рух у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Ісландії, Нідерландах.

По-третє, це високий рівень державної підтримки та стимулювання діяльності кооперативів. У розвинутих країнах Заходу держава усвідомлює важливість кооперативів для подолання безробіття, підтримки високого рівня зайнятості, підтримки незахищених верств населення, формування середнього класу. Тому широко практикувано державні дотації і допомога на створення нових кооперативів, звільнення їх від оподаткування на певний період.

Цей досвід корисний і для України, оскільки в нашій країні споживча кооперація працює у чітко визначеному правовому полі і змушена конкурувати з представниками приватної форми власності, які часто працюють у тіньовому секторі економіки. Споживчій кооперації України доводиться працювати в депресивних, віддалених чи гірських районах, де приватний сектор взагалі не працює внаслідок низької прибутковості діяльності. Тому на часі запровадження заходів із компенсації частини трансакційних видатків для кооперативів, які працюють в таких умовах.

По-четверте, це поширення міжнародної кооперації й інтеграції (особливо в Європейському регіоні). Важливим фактором конкурентоспроможності західноєвропейських кооперативів є поширення міжнародної кооперації і інтеграції в межах ЄС, а також із кооперативами країн Східної і Центральної Європи. Західноєвропейські кооперативи (особливо німецькі та австрійські) є значними інвесторами у кооперативні спілки країн Центральної та Східної Європи. Поглиблення міжнародної інтеграції у кооперативному секторі країн Євросоюзу має наслідком зростання підтримки кооперації та міжнародного кооперативного руху на рівні європейських інституцій, налагодження взаємовигідної співпраці між кооперативними системами країн ЄС та постсоціалістичних держав. Тому споживчій кооперації України доцільно активніше долучатися до співпраці із кооперативними системами західноєвропейських країн, реалізовувати конкретні спільні проекти.

По-п'яте, це використання різноманітних інновацій для нарощування господарського обігу, залучення нових членів до кооперації. Особливо наголосимо на важливості у цьому плані організаційно-кооперативної роботи. Так, наприклад:

- у Франції та Італії розвиваються кооперативи електронної комерції, які об'єднують дрібних підприємців (часто ремісників), що реалізують свої вироби через інтернет;
- в Італії створюються кооперативи, які об'єднують представників соціально незахищених верств населення (інвалідів, колишніх в'язнів, наркоманів);

— у багатьох країнах ЄС створено студентські кооперативи, які забезпечують студентам доступ до порівняно дешевих магазинів, дешевого житла, послуг, які вони потребують під час навчання.

Одним з основних елементів системи управління персоналом у західноєвропейських кооперативах є нетерпимість до працівників, не здатних до ефективної праці. Трудові відносини регульовано контрактами, в яких чітко визначено права й обов'язки кожного працівника. Обов'язковим вважається сприяння постійному підвищенню кваліфікації працівників, їхньому вихованню в дусі кооперативних етичних традицій.

По-шосте, це використання внутрішніх резервів підвищення конкурентоспроможності коштом реалізації на практиці моделі кооперативного бізнесу, що сприяє високій мотивації і віддачі працівників, підтримці власної кооперативної ідентичності. Модель розвитку кооперативного бізнесу базується на розроблених МКА сучасних кооперативних принципах, до яких належать<sup>16</sup>:

- добровільне і відкрите членство;
- демократичний контроль його членами;
- участь членів в економічній діяльності кооперативів;
- автономія і незалежність;
- освіта, професійна підготовка й інформація;
- співпраця між кооперативами;
- турбота про суспільство.

Ведення кооперативного бізнесу, побудованого на означених принципах, забезпечує соціальну спрямованість діяльності кооперативів. Така конкурентоспроможна модель дає можливість щоденно втілювати у життя кооперативні цінності під час здійснення господарської діяльності і забезпечувати ідентичність, яка відрізняє кооперативні підприємства та організації від економічних суб'єктів інших форм власності.

Саме завдяки поширенню кооперативного бізнесу у світі сформувався значний прошарок середнього класу як у розвинутих країнах, так і у країнах з перехідною економікою. Визнаючи значний внесок кооперативного руху у глобальний соціально-економічний розвиток, ООН розробила і підтримує програму виведення кооперативного бізнесу на новий рівень — проект „Бачення 2020 року”<sup>17</sup>, спрямований на те, щоби до 2020 р. кооперативи стали:

- визнаним лідером у сфері економічної, соціальної й екологічної стійкості;
- моделлю, якій будуть надавати перевагу прості громадяни;
- формою бізнесу, яка найбільш швидко зростає.

Слід наголосити, що кооперативи не раз підтверджували свою високу конкурентоспроможність під час такої тенденції розвитку сучасної глобальної економіки, як розгортання світових фінансових та економічних криз. Загалом фінансові та економічні кризи у світі мають циклічний характер і проявляються внаслідок порушення попиту і пропозиції на товари та послуги. На циклічності як об'єктивній формі розвитку національної та глобальної економіки як цілісної системи наголошував ще М. Туган-Барановський<sup>18</sup>. Головні-

<sup>16</sup> International Co-operative Alliance [Електронний ресурс].— Режим доступу: [www.ica.coop](http://www.ica.coop).

<sup>17</sup> Там само.

<sup>18</sup> Туган-Барановский М. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. 2-е изд., совершенно перераб.— К., 2004.— 368 с.

ми проявами кризових процесів у світі є падіння обсягів виробництва, банкрутство великих корпорацій і підприємств малого та середнього бізнесу, крах банківських систем, зниження попиту на товари та послуги, падіння цін, зростання безробіття і, як наслідок, загострення соціальних проблем.

Остання світова економічна криза (2008—2009), яку ще називають кризою споживання, а також повторна рецесія, починаючи з 2011—2013 рр. (зокрема, в країнах Єврозони, яка виникла внаслідок політичної кризи на тлі погіршення відносин між Сходом та Заходом, розгортання локальних військових конфліктів та взаємних санкцій), стали суттєвим викликом для кооперативних підприємств та організацій. Негативним чинником поширення фінансово-економічних криз на всі країни світу є поглиблення глобалізаційних процесів, які характеризуються посиленням цілісності і єдності світового господарства і взаємозалежністю економік різних країн, що зростає. Так, за словами голови Всесвітнього економічного форуму в Давосі проф. Клауса Шваба<sup>19</sup>, світові втрати від фінансової кризи на 2009 р. становили близько 5 трлн дол. США. Згідно з висловлюваннями генерального директора СОТ Паскаля Ламі<sup>20</sup>, кризові явища у світовій економіці призвели до поширення багатьма країнами захисних заходів у агропромисловому секторі, що суперечили принципам і домовленостям СОТ і, як наслідок, вплинули на скорочення торгівлі у світовому масштабі у цій сфері господарської діяльності. Особливо потрібно звернути увагу на те, що сучасна економічна криза сильно зачепила інтереси населення планети, що проявилось у загостренні соціальних проблем у всіх країнах світу.

Розглядаючи вплив світових та фінансових криз на діяльність кооперативних підприємств й організацій, слід наголосити, що кооперативний рух у світі добре розвинутий та організований і вже не вперше давав ефективну відповідь кризовим процесам у глобальній економіці. В умовах глобальної економіки кооперативні об'єднання, проявляючи турботу про людей, дають можливість своїм членам вирішувати власні соціальні проблеми і, таким чином, послаблювати негативні наслідки глобалізації. Зокрема, серед останніх завдань діяльності МКА доцільно виокремити заходи, спрямовані на розвиток кооперативного руху в умовах світової фінансової кризи. Так, нагальною проблемою, яка розглядалась в межах Міжнародного дня кооперативів, що був проведений під егідою МКА та ООН 4 липня 2009 р., була протидія кооперативів світовій економічній кризі<sup>21</sup>. При цьому наголошувалося не на потребі економічного зростання кооперативів, а на дотриманні кооперативних принципів діяльності як фактора глобального економічного оновлення.

У посланні Генерального секретаря ООН від 4 липня 2009 р.<sup>22</sup> зазначалося, що в країнах, які постраждали від фінансової кризи, кооперативні

банки і кредитні союзи розширювали свою діяльність з надання кредитів, водночас як інші фінансові установи були вимушені її скоротити. Це сприяло послабленню негативних наслідків заморозування банківського кредитування для найбільш уразливих груп населення, підкреслюючи важливе значення альтернативних моделей підприємницької діяльності й інституційної різноманітності для життєздатності фінансової системи.

В умовах повторної рецесії в країнах Єврозони, яка розпочалась у 2011—2013 рр. і триває досі, простежується тенденція навіть до зростання чисельності кооперативів, що працюють у реальному секторі економіки, а також перетворення приватних підприємств на кооперативи. При цьому також зростає кількість нових членів кооперативів, підтримується високий рівень заробітної плати. Таким чином, кооперативи стають інструментом соціального захисту населення, підтримки його доходів в умовах економічної нестабільності.

Зважаючи на успішний досвід ефективного функціонування кооперативів в умовах світової фінансової та економічної кризи, Генеральна Асамблея ООН планує проголосити наступні роки „Десятиліттям сталого розвитку кооперативів“. Таким чином, сьогодні міжнародний кооперативний рух демонструє значний економічний та соціальний потенціал і здатність ефективно розвиватися в умовах глобальної економіки та циклічних проявів світових фінансових й економічних криз.

Зважаючи на позитивний зарубіжний досвід, для посилення конкурентоспроможності підприємств та організацій кооперативного сектора економіки України вкрай важлива подальша інтеграція у міжнародний кооперативний рух. В сучасних умовах потрібно активніше використовувати єдність міжнародного кооперативного руху для отримання передового досвіду ведення кооперативного бізнесу, пошуку ділових партнерів для реалізації спільних інвестиційних, інноваційних чи зовнішньоторговельних проектів. Тому в Україні надважливим завданням сьогодні має стати посилення конкурентоспроможності кооперативів шляхом виведення їх на новий рівень розвитку із збереженням їхньої кооперативної ідентичності і становлення їх гарантом стійкого розвитку держави.

У цьому напрямку досліджень у подальшому перспективна розробка механізмів посилення конкурентоспроможності кооперативних підприємств та організацій України за рахунок активізації міжнародної співпраці з європейськими кооперативними інституціями, зокрема у сфері реалізації конкретних торговельних та інвестиційних проектів, які будуть активізуватися у межах Зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

*Богдан СЕМАК, Сергій СЕМІВ*

<sup>19</sup> Schwab K., Porter M. The Global Competitiveness Report 2008—2009.— Geneva, 2009.— 513 p.

<sup>20</sup> Ламі П. Доповідь Генерального директора СОТ для Органу з огляду торговельної політики (ОТП) щодо фінансової та економічної кризи та подій, пов'язаних із торгівлею від 26 січня 2009 року.— С. 1—2, 9. [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://wto.in.ua>.

<sup>21</sup> International Co-operative Alliance...

<sup>22</sup> United Nations. Secretary-General. Message from the Secretary-General on the International Day of Cooperatives: 4 July 2009. [Електронний ресурс].— Режим доступу: [www.un.org/esa/socdev/social/intldays/IntlCoops/](http://www.un.org/esa/socdev/social/intldays/IntlCoops/).

# ПРИРОДООХОРОННІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЦЕОЛІТІВ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКАРПАТТЯ

Природні цеоліти, завдяки унікальним сорбційним та каталітичним властивостям, широко застосовують у різноманітних сферах діяльності людини<sup>1</sup>. Над цеолітною тематикою впродовж багатьох років працюють хеміки Наукового товариства ім. Шевченка, професори Онуфрій Банах, Володимир Дутка, Ярослав Каличак, Ярослав Скоробогатий, доценти Володимир Роговик та Віктор Закардонський<sup>2</sup>.

Для цих природних наноматеріалів характерні механічна міцність, стійкість до агресивних середовищ, здатність сорбувати слідові кількості речовин, висока сорбційна ємність і селективність, можливість модифікації і регенерації, термічна стійкість, дешевизна, доступність. Сумарні запаси природних цеолітів українського Закарпаття становлять понад 1 млрд. тонн, з них понад 900 млн тонн припадає на Сокирницьке родовище кліноптилолітів. На території Хустського р-ну Закарпатської обл. функціонує ТзОВ „Сокирницький цеолітовий завод“. Застосування закарпатського кліноптилоліту регламентовано технічними умовами ТУ 14.5-00292540.001-2001.

Важливою невід’ємною складовою моніторингу стану об’єктів довкілля є аналіз вод. Проте використання навіть найсучасніших фізико-хімічних методів і найсучаснішої апаратури в аналітичному

контролі вод у багатьох випадках потребує попередньої підготовки зразків, яка, зокрема, охоплює розділення, концентрування та вилучення домішок. Одним із шляхів розв’язання проблем підготовки проб води та технологічних розчинів до аналізу є метод твердофазової екстракції, який успішно конкурує з іншими видами екстракції, зокрема з рідинно-фазовою. Як адсорбенти в твердофазовій екстракції найчастіше використовують модифіковані високодисперсні кремнеземі, активоване вугілля, карбосили, пінополіуретани, поліакрилонітрильні волокна, фулерени. Останніми роками в твердофазовій екстракції щоразу більше застосовують природні цеоліти, які мають чимало переваг, порівняно з іншими сорбентами.

У Львівському національному університеті імені Івана Франка та Львівському торговельно-економічному університеті впродовж останніх 25 років проводять дослідження сорбційних властивостей природних цеолітів українського Закарпаття стосовно слідових кількостей токсичних важких металів та хлорорганічних речовин, рідкісно земельних елементів, шляхетних металів, природних антиоксидантів (флавоноїдів)<sup>3</sup>. Вивчено можливість використання природних закарпатських цеолітів (кліноптилоліту та морденіту) в аналітико-екологічному контролі вод на вміст

<sup>1</sup> Chobarkar H. O. Schäf and U. Guth. Zeolites — from kitchen to space // Progress Solid State Chemistry.— 1999.— Vol. 27.— P. 29—73.

<sup>2</sup> Дутка В. С., Панкевич Р. В. Полімеризація стиролу в присутності кліноптилоліту // Доповіді АН України.— 1991.— № 10.— С. 135—138; Василечко В. О., Лебединець Л., Кузьма Ю., Грищук Г., Закардонський В., Карпюк О. Адсорбція іонів кадмію на закарпатському морденіті // Вісник Львів. ун-ту, сер. хім.— 2000.— № 39.— С. 222—230; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Zakordonskiy V. P., Vasylechko L. O., Lebedynets L. O., Kalytotovs'ka M. B. Adsorption of cadmium on acid-modified Transcarpathian clinoptilolite // Microporous and Mesoporous Materials.— 2003.— Vol. 60.— P. 183—196; Банах О. С., Драпак І. В., Жибак І. М., Роговик В. Й., Тимкевич О. З. Цеоліти і довкілля // Збірник праць другої Міжнародної конференції „Чистота довкілля в нашому місті“ (Трускавець, 25—28 травня 2004).— К., 2004.— С. 61—62; Закардонський В., Василечко В., Стащук П., Грищук Г. Термодесорбція води й адсорбційні властивості закарпатських цеолітів // Вісник Львів. ун-ту, сер. хім.— 2004.— № 44.— С. 247—256; Дутка В. С. Особливості полімеризації вінілових мономерів за наявності кліноптилоліту // Полімерний журнал.— 2010.— Т. 32, № 2.— С. 166—169; Vyviurska O., Vasylechko V., Gryshchouk G., Kalychak Ya., Zakordonskiy V. Use of Na-modified clinoptilolite for the removal of terbium ions from aqueous solution // Chemistry of metals and alloys.— 2012.— Vol. 5.— P. 136—141; Банах О. Нас єднала ідея наукового пошуку. До історії Львівської цеолітно-хроматографічної групи.— Львів, 2014.— 212 с.; Vasylechko V., Skorobogaty I. Ya., Gryshchouk G. Ecological aspects of water as food and raw material in food industry // Ecological innovation / Eds.: O. Paraska, N. Radek, M. Bonek, University Professional Skills in Pinczow.— Pinczow, 2015.— P. 91—116.

<sup>3</sup> Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Vasylechko L. O., Bernats'ka T. M. Adsorption of Copper on Transcarpathian Mordenite // Adsorption Science and Technology.— 1996.— Vol. 14, N 5.— P. 267—277; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Golovko V. Ye., Bernats'ka T. M., Gouk N. V. Using of the Transcarpathian Zeolites in Analytical Water Control // Proceeding of the 2nd International Conference on Carpathian Euroregion Ecology (Miskolc-Lillafured, Hungary, June, 1—4, 1997).— Miskolc-Lillafured, 1997.— P. 21; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Lebeda R., Skubiczewska-Zieba J. Badania nad przydatnos'cia Zakarpackiego klinoptilolitu do adsorpcji chloroformu z roztworow wodnych // Ochrona Srodowiska.— 1998.— N 3(70).— S. 27—30; ix же. Investigations of Usefulness of Transcarpathian Zeolites in Trace Analysis of Waters. Application of Mordenite for the Preconcentration of Trace Amounts of Copper and Cadmium // Chemia Analityczna.— 1999.— Vol. 44.— P. 270—271; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu., Lebedynets L., Oliyarnyk O. Ya. Adsorption of Cadmium on Transcarpathian Clinoptilolite // Materials IV Polish-Ukrainian Symposium „Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and their Technological Application“ (Lublin, Polska, September, 1—3, 1999).— Lublin, 1999.— O-9; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Lebedynets L. O., Kuz'ma Yu. B., Vasylechko L. O., Zakordonskiy V. P. Adsorption of Copper on Transcarpathian Clinoptilolite // Adsorption Science and Technology.— 1999.— Vol. 17, N 2.— P. 125—134; Василечко В. О., Лебединець Л., Кузьма Ю., Грищук Г., Закардонський В., Карпюк О. Адсорбція іонів кадмію.— С. 222—230; Vasylechko V. O., Staszczuk P., Danielkiewicz T., Matyjewicz M. The Studies of adsorption and Porosity Properties of Natural Zeolites Samples by Means of Thermal Analysis and Sorptometric Methods // Proceeding of the V Ukrainian-Polish Symposium „Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and their Technological Application“ (Odessa, Ukraine, September, 4—9, 2000).— Odessa, 2000.— P. 198—200; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V.,

металів і хлороорганічних речовин, а також як фільтрів для очищення вод і технологічних розчинів.

Показано, що, змінюючи кислотність досліджуваних розчинів, а також умови модифікації цеолітів, можна істотно впливати на їхню сорбційну ємність та селективність. Сорбційна ємність закарпатських цеолітів стосовно важких металів становить 1–65 мг/г. Ефективними десорбентами важких металів є розчини мінеральних кислот, солей лужних та лужноземельних металів.

Сорбційна ємність клиноптилоліту стосовно хлороформу становить 7,4 мг/г. Десорбцію хлороформу здійснюють діетиловим етером або н-гексаном. Під час аналітичного контролю водопровідної води на вміст хлороорганічних речовин визначення хлороформу першочергове. Підвищений вміст цих органічних речовин у питній воді спостерігається зазвичай у разі неправильного режиму хлорування та дезінфекції поверхневих вод із високими концентраціями гумінових кислот або органічних речовин антропогенного походження.

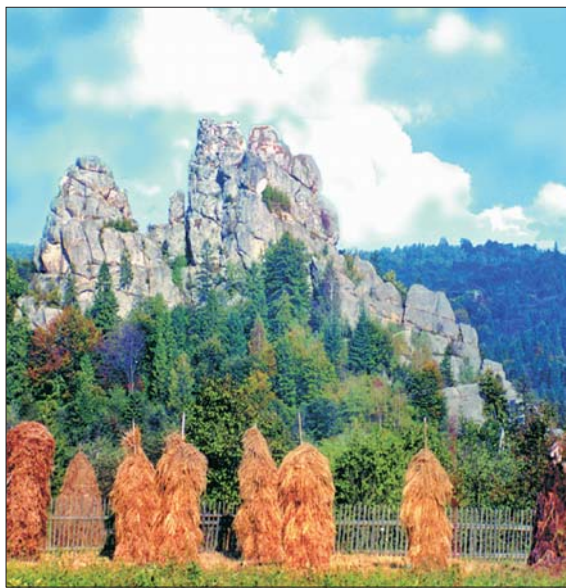
Kuz'ma Yu. B., Zakordonskij V. P., Vasylechko L. O., Lebedynets L. O., Kalytovs'ka M. B. Adsorption of Cadmium on Acid-Modified Transcarpathian Clinoptilolite // Proceeding of the V Ukrainian-Polish Symposium „Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and their Technological Application“ (Odessa, Ukraine, September, 4–9, 2000).— Odessa, 2000.— P. 225–227; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Lebedynets L. O., Oliyarnyk O. Ya. Adsorption of Cadmium on Transcarpathian Clinoptilolite // Adsorption Science and Tehnology.— 2000.— Vol. 18, N 7.— P. 621–630; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Sulym Yu. O. Adsorption of Manganese on Transcarpathian Clinoptilolite // Proceeding of the VI Ukrainian-Polish Symposium „Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and their Technological Application“ (Odessa, Ukraine, September, 9–13, 2001).— Odessa, 2001.— P. 270–271; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Vasylechko L. O., Zakordonskij V. P. The use of transcarpathian zeolites for concentrating trace contaminants in water // Book of Proceeding — Stud. Surf. S-ci. Catal. Vol. 135 „Zeolites and Mesoporous Materials at the Dawn of the 21st Century“ / Ed. by A. Galarneau, F. Di. Renzo, F. Fajula, J. Vedrize.— Amsterdam; London; New York; Oxford; Paris; Shannon; Tokyo, 2001 (CD version).— 8 p.; Василечко В. О., Гришук Г. В., Кузьма Ю. Б., Лебединець Л. О., Василечко Л. О., Закордонський В. П. Застосування модифікованих закарпатських цеолітів для концентрування слідових кількостей важких металів та хлороорганічних речовин // Збірник тез міжнародної конференції „Функціоналізовані матеріали: синтез, властивості та застосування“ (Київ, Україна, 24–29 вересня 2002 р.).— К., 2002.— С. 246–248; Василечко В. О., Гришук Г., Сулим Ю., Кузьма Ю. Адсорбція мангану на закарпатському клиноптилоліті // Вісник Львів. ун-ту. Сер. хім.— 2003.— № 43.— С. 100–107; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Zakordonskij V. P., Vasylechko L. O., Lebedynets L. O., Kalytovs'ka M. B. Adsorption of cadmium...— P. 183–196; Василечко В. О., Гришук Г. В., Кузьма Ю. Б., Закордонський В. П., Василечко Л. О., Лебединець Л. О. Адсорбційні особливості кислотно-модифікованого закарпатського клиноптилоліту // 36. праць Західноукраїнського симпозиуму з адсорбції та хроматографії (Львів, 25–28 травня 2003).— Львів, 2003.— С. 62–67; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B. Adsorption of lanthanides on Transcarpathian clinoptilolite // Proceeding VII Polish-Ukrainian Symposium of Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and Their technological Application (Odesa, Ukraine, September 19–24, 2004).— Odessa, 2004.— P. 369–372; Закордонський В., Василечко В., Сташук П., Гришук Г. Термодесорбція води...— С. 247–256; Vasylechko V. O., Voloshinovskii A. S., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B. Luminescent determination of terbium on the basis on Tb-clinoptilolite composition // IX Polish-Ukrainian symposium. Sandomierz, Poland, September 5–9, 2005.— P. 312–314; Василечко В., Гришук Г., Белікова А., Кузьма Ю. Адсорбція Cr(III) на закарпатському клиноптилоліті // Вісник Львів. ун-ту. Сер. хім.— 2005.— Вип. 46.— С. 148–156; Василечко В., Гришук Г., Кузьма Ю., Галько О. Адсорбція хрому на закарпатському морденіті // Вісник Львів. ун-ту. Сер. хім.— 2006.— Вип. 47.— С. 126–133; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Polyans'ka I. I., Kuz'ma Yu. B. Adsorption of manganese of Transcarpathian mordenite // Proceedings X Ukrainian-Polish Symposium on Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and their Technological Applications, Lviv-Uzliissia, Ukraine, September 26–30, 2006.— Part 2.— P. 198–201; Vasylechko V. O., Korkuna O. Ya., Voloshinovskii A. S., Gryshchouk G. V., Bilous Yu. I. Sorptive concentration of quercetin by Transcarpathian clinoptilolite // Proceedings X Ukrainian-Polish Symposium on Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and their Technological Applications, Lviv-Uzliissia, Ukraine, September 26–30, 2006.— Part 2.— P. 202–205; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Neroda I. M., Kalychak Ya. M. Adsorption of lead on Transcarpathian clinoptilolite // Proceedings XI Polish-Ukrainian Symposium on Theoretical and Experimental studies of Interfacial Phenomena and Their Technological Applications (Krasnobród-Zamość, Poland, August 22–26, 2007).— Lublin, 2007.— P. 168; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Polyans'ka I. I., Kuz'ma Yu. B. Adsorption of Mn(II) on Transcarpathian Mordenite // Polish J. Chem.— 2008.— Vol. 82, N 1–2.— P. 443–451; Василечко В., Гришук Г., Нерода І. Адсорбція Pb(II) на закарпатському клиноптилоліті // Вісник Львів. ун-ту. Серія хім.— 2009.— Вип. 50.— С. 177–187; Василечко В. О., Гришук Г. В., Каличак Я. М., Закордонський В. П. Екологічні аспекти застосування природних закарпатських цеолітів // Програма и тезиси докладов Междунар. конф. „Прикладная физическая химия и нанохимия“, 10–14 октября 2009.— Судак, 2009.— С. 96–97; Василечко В., Виворська О., Гришук Г., Каличак Я. Адсорбція Tb(III) на кислотномодифікованому закарпатському клиноптилоліті // Вісник Львів. ун-ту. Серія хім.— 2010.— Вип. 51.— С. 151–160; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Lototska M. T., Kalychak Ya. M. Adsorption of silver on transcarpathian clinoptilolite // Book of Abstr. XII Polish-Ukrainian Symposium Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and Their Technological Applications, August 24–28, 2010, Kielce-Ameliowka (Poland).— Lublin, 2010.— P. 174; Василечко В. О., Гришук Г. В., Мельник А. М., Каличак Я. М. Концентрування та визначення Церію з використанням закарпатського клиноптилоліту // Наукові записки. НАУКМА. Хімічні науки і технології.— 2011.— Т. 118.— С. 10–16; Василечко В., Гришук Г., Сухнацький М. Сорбція Zn(II) на закарпатському клиноптилоліті // Вісник Львів. ун-ту. Серія хім.— 2011.— Вип. 52.— С. 148–158; Vyviurska O., Vasylechko V., Gryshchouk G., Kalychak Ya., Zakordonskij V. Use of Na-modified clinoptilolite...— P. 136–141; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Zakordonskij V. P., Patsay I. O., Len' N. N., Vyviurska O. A. Sorption of terbium on Transcarpathian clinoptilolite // Microporous Mesoporous Mater.— 2013.— Vol. 167.— P. 155–16; Vasylechko V. O., Korpalo Ch. B., Gryshchouk G. V. Sorption of Scandium on Acid-Modified Transcarpathian Clinoptilolite // Proceedings of the International Conference on Oxide Materials for Electronic Engineering-fabrication, properties and applications (OMEE-2014) (Lviv, Ukraine, May 26–30, 2014).— Lviv, 2014.— P. 28–29; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Zakordonskij V. P., Vyviurska O., Pashuk A. V. A solid-phase extraction method using Transcarpathian clinoptilolite for preconcentration of trace amounts of terbium in water samples // Chemistry Central Journal.— 2015.— Vol. 9. Issue 1:45, 7 p.; Vasylechko V. O., Korpalo Ch. B., Gryshchouk G. V. Acid-Modified Clinoptilolite — Effective Sorbent of Sc(III) from Aqueous Solutions // Solid State Phenomena.— 2015.— Vol. 230.— P. 8–13; Vasylechko V., Skorobogatyi Ya., Gryshchouk G. Ecological aspects of water...— P. 91–116; Василечко В., Гришук Г., Вітер М., Каличак Я. Концентрування Sm(III) на закарпатському клиноптилоліті // Вісник Львів. ун-ту. Серія хім.— 2016.— Вип. 57, ч. 1.— С. 232–241.

Оптимальні умови концентрування слідових кількостей важких металів та хлороформу наведено в табл. 1.

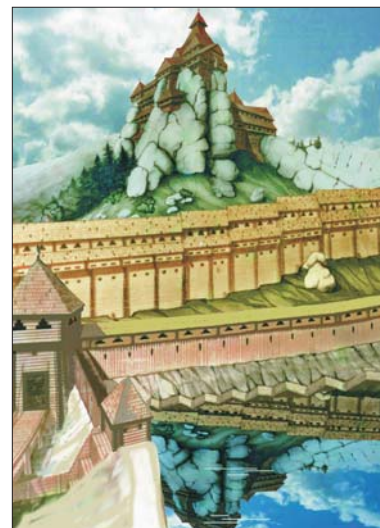
Запропоновані селективні методи концентрування слідових кількостей важких металів та хлороформу в режимі твердофазової екстракції під час аналізу вод<sup>4</sup>. Методи апробовано на численних прикладах аналізу природних, питних та стічних вод Західного регіону України (води тустанських джерел та водоймищ Яворівського сіркового родовища, води на територіях, прилеглих до Грибовицького сміттєзвалища, водопровідні води м. Львова та ін.). Під час аналізу вод концентрування, розділення та відділення металів та хлороформу здійснювали методом твердофазової екстракції з використанням закарпатських цеолітів згідно з працями<sup>5</sup>.

На території Державного історико-культурного заповідника „Тустань“ (Львівська область), який є

пам'яткою історії та археології національного значення, пульсують два джерела. Вони течуть саме на тому місці, де в епоху Русь-України і Галиць-



Тустань. Камінь. Вигляд із заходу. Фото М. Рожка



Дерев'яна забудова V будівельного періоду Тустані з водоймищем. Вигляд з півдня. Реконструкція М. Рожка. Графіка Р. Яблонського

ко-Волинської держави була церква тустанських дружинників — Пресвятої Трійці. Народознавчі джерела свідчать, що перед боєм війни йшли до кринички, занурювали в неї хрестики-обереги. В

<sup>4</sup> Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Zakordonskiy V. P., Vasylechko L. O., Lebedynets L. O., Kalytotovs'ka M. B. Adsorption of cadmium...; Vyviurska O., Vasylechko V., Gryshchouk G., Kalychak Ya., Zakordonskiy V. Use of Na-modified...; Vasylechko V., Skorobogatyi Ya., Gryshchouk G. Ecological aspects...; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Leboda R., Skubiczewska-Zieba J. Investigations of Usefulness...; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Vasylechko L. O., Bernats'ka T. M. Adsorption of Copper...; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Leboda R., Skubiczewska-Zieba J. Badania nad przydatnos'cia...; Василечко В. О., Гришук Г. В., Кузьма Ю. Б., Лебединець Л. О., Василечко Л. О., Закордонський В. П. Застосування модифікованих закарпатських цеолітів...; Василечко В. О., Гришук Г., Сулим Ю., Кузьма Ю. Адсорбція мангану на закарпатському кліноптилоліті // Вісник Львів. ун-ту. Сер. хім.— 2003.— № 43.— С. 100—107; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Golovko V. Ye., Bernats'ka T. M., Gouk N. V. Using of the Transcarpathian Zeolites...; Василечко В., Гришук Г., Белікова А., Кузьма Ю. Адсорбція Cr(III)...; Василечко В., Гришук Г., Кузьма Ю., Галько О. Адсорбція хрому...; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Lebedynets L. O., Oliarnyk O. Ya. Adsorption of Cadmium...; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Vasylechko L. O., Zakordonskiy V. P. The use of transcarpathian zeolites...; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Polyans'ka I. I., Kuz'ma Yu. B. Adsorption of Mn(II)...; Василечко В., Гришук Г., Нерода І. Адсорбція Pb(II)...; Василечко В., Вивюрська О., Гришук Г., Каличак Я. Адсорбція Tb(III)...; Василечко В. О., Гришук Г. В., Мельник А. М., Каличак Я. М. Концентрування та визначення Церію...; Василечко В., Гришук Г., Сухнацький М. Сорбція Zn(II)...; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Zakordonskiy V. P., Patsay I. O., Len' N. N., Vyviurska O. A. Sorption of terbium...; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Zakordonskiy V. P., Vyviurska O., Pashuk A. V. A solid-phase extraction...; Vasylechko V. O., Korpalo Ch. B., Gryshchouk G. V. Acid-Modified Clinoptilolite...; Василечко В., Гришук Г., Вітер М., Каличак Я. Концентрування Sm(III)...; Vasylechko V. O., Fedorenko V. O., Gromyko O. M., Gryshchouk G. V., Kalychak Ya. M., Lototska M. T. Sorption of silver on Transcarpathian zeolite and antibacterial properties of the clinoptilolite—Ag—composite // Proceedings of XV Ukrainian-Polish Symposium on Theoretical and Experimental Studies of Interfacial Phenomena and their Technological Applications, simultaneously with 2nd NANOBIO/MAT conference — Nanostructured Biocompatible/Bioactive Materials. Lviv, Ukraine, 12—15 September, 2016.— P. 180.

<sup>5</sup> Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Zakordonskiy V. P., Vasylechko L. O., Lebedynets L. O., Kalytotovs'ka M. B. Adsorption...; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Leboda R., Skubiczewska-Zieba J. Investigations of Usefulness...; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Leboda R., Skubiczewska-Zieba J. Badania nad przydatnos'cia...; Василечко В. О., Гришук Г., Сулим Ю., Кузьма Ю. Адсорбція мангану...; Василечко В., Белікова А., Кузьма Ю. Адсорбція Cr(III)...; Василечко В., Гришук Г., Кузьма Ю., Галько О. Адсорбція хрому...; Vasylechko V. O., Lebedynets L. O., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B., Vasylechko L. O., Zakordonskiy V. P. The use of transcarpathian ...; Василечко В. О., Зінчук В. К., Гришук Г. В., Гуменний М. І., Каличак Я. М. Використання природних закарпатських цеолітів та кислоти Каро в аналізі природних вод // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції „Ресурси природних вод Карпатського регіону. Проблеми охорони та раціонального використання“.— Львів, 2007.— С. 112—117; Vasylechko V., Korkuna O., Gryshchouk G., Kalychak Ya. The using of Transcarpathian natural zeolites in methods of solid-phase extraction at water analysis // Proceedings 3 scientific conference „Monitoring and water analysis. Chromatographic methods for the determination of ionic substances“ (Toruń, Poland, April 7—9, 2013).— Toruń, 2013.— P. 31—32.



40-х роках ХХ століття біля Урицьких скель місцевий священик благословив повстанців куренів „Підкарпатського“ та „Бойки“ на святу боротьбу з ворогами і також дарував хрестики-обереги<sup>6</sup>. Воду тустанських джерел вважають цілющою. Згідно з народознавчими матеріалами і дослідженнями

хліб<sup>8</sup> описано випадок, коли жінці, професору київського вишу, вода цих джерел і молитва за короткий час відновили зір.

Проте донедавна склад вод тустанських джерел залишався невідомим. 2004—2005 рр. вперше було проведено хеміко-аналітичне дослідження

**Таблиця 1**  
**Оптимальні умови концентрування деяких металів та  $\text{CHCl}_3$  на закарпатських цеолітах**

Інгредієнт	Морденіт		Клиноптилоліт		Н-клиноптилоліт		На-клиноптилоліт	
	а, мг/г рН t, °С	Десорбент, % десорбції	а, мг/г рН t, °С	Десорбент, % десорбції	а, мг/г рН t, °С	Десорбент, % десорбції	а, мг/г рН t, °С	Десорбент, % десорбції
Cd	3,3 5,3 150	1 М NaCl, 93,8	1,25 5,6 140	14 об. HCl (1:2) + 1 об. HNO <sub>3</sub> (конц.), 93; 2 М NaCl, 85	7,41 5,6 —	1 М KNO <sub>3</sub> , 92		
Cu	1,02 6,5 150	HNO <sub>3</sub> (1:2), 99,8	0,73 7,1 140	HNO <sub>3</sub> (1:2), 100				
Cr	2,4 6,0 75	0,5 М Ba(NO <sub>3</sub> ) <sub>2</sub> , 95	3,5 6,0 70	0,5 М Ba(NO <sub>3</sub> ) <sub>2</sub> , 80				
Mn	0,75 4,4 120	HCl (1:3), 100	0,58 5,3—6,3 150	HCl (1:4), 100	1,4 4,4 —	HCl (1:4), 100		
Pb			10,7 6,25	HNO <sub>3</sub> (1:4), 100	38,3 8,5 600	1 М KCl, 90	56,1 7,0 —	2,5 М HNO <sub>3</sub> , 100 0,5 М NaCl, 0,5 М KCl, 95—100
Co			2,2 7,0 —	0,5 М RbNO <sub>3</sub> (рН 4) 96 7 М HNO <sub>3</sub> 92				
Ni			7,8 11,0 —	3,5 М HNO <sub>3</sub> 95				
Ag			11,7 8,0 130	0,5 М KNO <sub>3</sub> , 0,5 М NaNO <sub>3</sub> , 3,5 М HNO <sub>3</sub> , 100				
Sr			15,8 1,0 —	8,3 7,2 —	0,1 М NaNO <sub>3</sub> 100 0,1 М KCl 85—90			
CHCl <sub>3</sub>			7,4 2,0—11,5 110	н-гексан, диетиловий етер, 97—99				

Примітка: а — сорбційна ємність, t — температура термічної обробки цеолітів

сучасних вчених, вода цих джерел відновлює зір. Про її лікувальні властивості Іван Франко писав: „Побував я з дружиною в Уричі, коли заслаб на очі. Мешкали ми в скромній плебанії урицького священика, щоранку ми ходили до джерела під скелею, в якій я промивав очі, вода насправді в ньому цілюща — помагала“<sup>7</sup>.

На цілющі властивості вод тустанських джерел звертають увагу і сучасники. У статті С. Твердо-

вод цих джерел, зокрема на вміст багатьох терапевтично (бальнеологічно) активних органічних та неорганічних компонентів<sup>9</sup>. Результати аналізу вод тустанських джерел наведено в табл. 2, 3.

Встановлено, що джерельні тустанські води містять підвищені концентрації фізіологічно активних фенолів, а також мікродози інших біологічно активних речовин (йод, бром, кремній). Специфікою вод тустанських джерел є низький

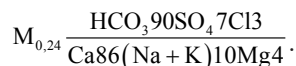
<sup>6</sup> Щур Р. Курінь УПА „Бойки“ імені Богдана Хмельницького.— Львів, 2004.— 150 с.

<sup>7</sup> Іванчук Р. Шрами на скелі.— Львів, 1987.— 210 с.

<sup>8</sup> Твердохлеб С. Источник живой воды вернул женщине зрение // Ваша судьба.— 2003.— № 29 (214).— С. 14.

<sup>9</sup> Василечко В. О., Гришук Г. В., Тимошук С. В., Щур Р. С., Білик О. О., Лебединець Л. О., Коляда Л. Б., Каличак Я. М. Хіміко-аналітичне дослідження вод тустанських джерел // Довкілля та здоров'я.— 2006.— № 1 (36).— С. 70—74; Василечко В. О., Гришук Г. В., Тимошук С. В., Оршуляк О. О., Щур Р. С., Лебединець Л. О., Каличак Я. М. Вивчення хімічного складу вод джерел Державного історико-культурного заповідника „Тустань“ // Вода і водоочисні технології.— 2006.— № 4 (20).— С. 64—66.

вміст натрію, калію і, особливо, фторидів. Водичних джерел можна віднести до лужних, холодних, гідрокарбонатно-кальцієвих низької мінералізації з підвищеним вмістом органічних речовин (феноли, нелеткі нафтопродукти). Узагальнена формула Курлова складу вод тустанських джерел:



Офтальмологи зазвичай пов'язують цілющі властивості мінеральних вод із підвищеним вмістом іонів срібла. Оскільки срібло має дезінфіку-

похідні — флавоноїди, природні антиоксиданти<sup>10</sup>. До складу відомого препарату „Оковіт“, який виготовляють на основі чорниці, належать також підвищені вмісти фенолів та їхніх похідних, а також флавоноїди<sup>11</sup>.

Внаслідок припинення діяльності Яворівського підприємства для видобутку сірки на межі тисячоліть виникла проблема ліквідації найбільшого сірчаного кар'єру в світі. Оскільки Яворівський кар'єр перетинають басейни річки Шкла з притоками Гноєнець, Терешка та ін., то в період експлуатації підприємства для відводу річок було створено складну систему водовідведення. З моменту припинення діяльності підприємства і тех-

Таблиця 2

## Концентрація (мг/л) металів у водах тустанських джерел

Метал	Тустанські джерела		Характерний інтервал концентрацій металів у трускавецьких, моршинських, бориславських, верхньосиневидських, східницьких мінеральних водах	Норми вмісту (нижня межа) терапевтично активних металів у мінеральних водах	
	Ліве	Праве		Міжнародні	Україна
Na	4,9	4,9	0,9—171 (Na+K)		
K	0,8	0,8			
Li	—	—	1	5	
Ca	49,1	49,1	2,6—129		
Mg	2,55	2,55	0,5—54		
Ba	—	—	0,001—0,13	5	5
Sr	0,13	0,13	0,0025—0,8	10	10
Al	0,005	0,005	0,0048—1,7		
Fe(II)	—	—	0,1—60	10 (сум. Fe)	10 (сум. Fe)
Fe(III)	0,005	0,005	0,0018—1,2		
Zn	0,03	0,03	0,005—7,6		
Mn	—	—	0,005—7	1	
Cu	—	—	0,0001—0,1		
Cd	—	—			
Ni	—	—	0,0006—0,0085		
Pb	—	—	0,001—0,09		
Co	—	—	0,0015—0,019		
Cr(III)	—	—	0,0006—0,12 (сум. Cr)		
Cr(VI)					
Hg	—	—	0,0025—0,003		
Ag	—	—	сліди		
Pt, Pd, Au	—	—			

*Примітка:* „Ліве джерело“, „Праве джерело“ — джерела, котрі течуть відповідно ліворуч і праворуч, якщо дивитись на них від фігури Пресвятої Богородиці; \* — температура повітря під час вимірювання температури води була 21, 23 і 24°C відповідно; „—“ — компонент не виявлено

вальну дію, то срібловмісні мінеральні води є саннаційними і лікують кон'юнктивіти, зупиняють процес катаракції зіниць. Води тустанських джерел не містять навіть слідів срібла, проте містять феноли, які є також могутнім дезінфекційним засобом і мають сильні фітонцидні властивості. Більша частина лікарських рослин, які використовують для лікування захворювання очей і поліпшення гостроти зору, містять феноли або їхні

нологічного комплексу значну територію, зокрема, центральний зумф та прилеглі рукави кар'єру затоплено. Відповідно до проекту, було передбачено відновлення річкового стоку з метою повернення річок у кар'єр і для подальшого витoku води майбутнього озера старим руслом ріки Шкла. Тому новоутворене Яворівське озеро виникло в умовах надзвичайно високої антропогенної трансформації рельєфу.

<sup>10</sup> Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А. М. Гродзінський.— К., 1989.— 544 с.

<sup>11</sup> Інструкція БАД „Оковіт — Екстракт чорниці“. Сертифіковано МОЗ України ТУ У 15.8-32547646-001-2003. Виробник: ТОВ „ЕЛІТ-ФАРМ“ Україна, Дніпропетровськ.

Враховуючи специфіку виробництва сірки, склад відходів, геолого-тектонічну будову регіону, проби вод було проаналізовано на вміст сульфатів, сірководню, кальцію, магнію, натрію, калію, гідрокарбонатів, хлоридів, фторидів, нітратів, токсичних важких металів (Zn, Mn, Cu, Cd, Pb). Також встановлено значення рН, ХСК, загальної, постійної і тимчасової жорсткості води<sup>12</sup>.

також містили гіпсоангідрити та вапняки. Той факт, що основна частка жорсткості кар'єрних вод становить некарбонатна жорсткість, свідчить про активне розчинення гіпсоангідритів на початку затоплення кар'єру. Надзвичайно цікаве те, що вміст Mg у кар'єрній воді 2001 р. співмірний із вмістом Ca. Таке явище спостерігається надзвичайно рідко. Ймовірно, що мовиться про локаль-

**Таблиця 3**  
**Концентрація (мг/л) органічних та неорганічних речовин; загальні показники вод**

Інгредієнт	Тустанські джерела		Характерний інтервал концентрацій металів у трускавецьких, моршинських, бориславських, верхньосинеvidських, східницьких мінеральних водах
	Ліве	Праве	
<b>Феноли</b>	0,007	0,028	0,00001—0,38
Сум. органічних кислот	—	—	1—5,5
Аміни	—	—	0,001—6,2
Нафтопродукти (нелеткі)	1,46	1,46	0,8—25,5
HCO <sub>3</sub> <sup>-</sup>	164	164	2,9—470
SO <sub>4</sub> <sup>2-</sup>	12,5	12,2	0,1—112
Cl <sup>-</sup>	5,0	5,1	0,1—230
NO <sub>3</sub> <sup>-</sup>	1,20	1,15	
F <sup>-</sup>	0,05	0,05	0,02—9,27
NH <sub>4</sub> <sup>+</sup>	—	—	0,4
ХСК	<3	<3	0—21
CO <sub>2</sub>	14,5	15,4	13—700
<b>Si</b> (в перерахунку на SiO <sub>2</sub> )	2,56	2,16	1—47,6
Br <sup>-</sup>	0,08	0,12	0,0049—9
I <sup>-</sup>	0,14	0,075	0,0005—0,5
Загальний сірководень (H <sub>2</sub> S+HS <sup>-</sup> )	—	—	0,19—85
рН	7,70	7,65	7,1—7,7
Твердість загальна (мг-екв/л)	2,66	2,66	3,0—8,2
Твердість постійна (мг-екв/л)	1,34	1,34	
Твердість тимчасова	1,32	1,32	
Загальна мінералізація	239	237	250—280000
Температура* (°C)	8,5	8,0	
<b>Дебіт</b> (м <sup>3</sup> /добу)	13,8	49,7	1—47,2

*Примітка:* „Ліве джерело“, „Праве джерело“ — джерела, котрі течуть відповідно ліворуч і праворуч, якщо дивитись на них від фігури Пресвятої Богородиці; \* — температура повітря під час вимірювання температури води була 21, 23 і 24°C, відповідно; „—“ — компонент не виявлено

У водах кар'єру зафіксовано надзвичайно високе значення жорсткості. Очевидно, що висока жорсткість кар'єрної води зумовлена розчиненням гіпсоангідритів і вапняків, які активно відслонювались в борти кар'єру на початку його затоплення<sup>13</sup>. Окрім того, кар'єр до затоплення було заповнено 97 млн м<sup>3</sup> внутрішніми відвалами, які

ний літологічний чинник, коли вода контактувала з Mg-вмісними породами. За час спостереження вміст Mg зменшився удев'ятеро, проте концентрація Ca в кар'єрній воді зросла в 1,6 раза, тому загальна жорсткість знизилася незначно.

Негативною характеристикою стану води в кар'єрі є її висока забрудненість сульфатами. Кон-

<sup>12</sup> Баран І. М., Подопрігора О. І., Грищук Г. В. та ін. Екологічний моніторинг водойм Яворівського сіркового родовища; мікробіологічний контроль // Довкілля та здоров'я.— 2003.— № 4 (27).— С. 56—62; Василечко В. О., Грищук Г. В. Хіміко-аналітичне дослідження водоймищ Яворівського сіркового родовища // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції „Ресурси природних вод Карпатського регіону“ (Проблеми охорони та раціонального використання). Львів, 29—30 травня 2008. Зб. наук. статей.— Львів, 2008.— С. 74—84.

<sup>13</sup> Ковальчук І., Петровська М. Геоєкологія Розточчя.— Львів, 2003.— 192 с.

центрація сульфатів досягала 1700 мг/л. З часом концентрація сульфатів зменшувалася і в 2005 році становила 177,5 мг/л. Значення рН водоймищ Яворівського сіркокомбінату було в межах норми. Привертає увагу високий вміст сірководню в усіх досліджуваних водах. Ще до затоплення в Яворівському кар'єрі спостерігались виходи підземних вод, збагачених сірководнем<sup>14</sup>. Підземні води містили до 50 мг/л сірководню. Оскільки наявність сірководню у верхніх шарах водоймищ неприпустима, виникає потреба постійного контролю вмісту цієї токсичної речовини. Відрадно те, що порівняно з 2001 р. концентрація сірководню у водоймищах Яворівського сіркового родовища помітно зменшилась. На нашу думку, це зумовлено значним збільшенням об'єму води в цих водоймищах (чинник розведення), а також процесом біологічного окиснення сірководню, який здійснюють фотосинтезуючі зелені та пурпурові сіркобактерії<sup>15</sup>.

Зрозуміло, що за наявності сірководню у воді катіони важких металів будуть утворювати сульфідні, які є важкорозчинними у воді. Тільки деякі комплексні сполуки важких металів стійкі проти дії сульфід-іону. Можливо, саме тому важких металів у водах водоймищ Яворівського сіркового родовища нема або є дуже мало. Найвищою є концентрація марганцю у кар'єрній воді — 0,23—0,30 мг/л. Річ у тому, що сульфід марганцю значно більш розчинний, порівняно із сульфідами інших важких металів. Вміст рухомого марганцю в ґрунтах поблизу селища Шкло становить 0,30 мг/кг ґрунту<sup>16</sup>. Оскільки вміст мангану у досліджуваних водах перевищує значення ГДК, то слід враховувати, що він належить до мутагенних речовин. Виходячи з нормативів якості поверхневих проточних вод (з екологічних позицій) стосовно марганцю, води водоймищ Яворівського сіркового родовища належать до III класу якості.

Концентрація фторидів у водах водоймищ Яворівського сіркового родовища є навіть меншою за показник фізіологічної повноцінності мінерального складу питної води<sup>17</sup>. Згідно з „Державними санітарними нормами та правилами „Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною“, вміст фторидів у питній воді має становити від 0,7 до 1,2 мг/л. Токсикологічний показник нешкідливості для фторидів становить 1,5 мг/л. Слід зазначити, що надзвичайно мала кількість фтору у питній воді є загальною особливістю водозаборів Яворівського району. Використання питної води для забезпечення деяких населених пунктів (у т. ч. м. Новояворівськ, Яворів, смт Шкло та ін.) здійснюється зовсім без фтору<sup>18</sup>.

Очевидно, що хемічний склад води новоутво-

реного Яворівського озера значно залежить від літологічного чинника і тому буде змінюватись. На якість води озера без сумніву впливатимуть і внутрішні відвали, якими був заповнений кар'єр ще до 2001 р., а також відвали № 1—3, які були розташовані неподалік озера. Склад хемічних макрокомпонентів в озері частково залежить від мі-



План Яворівського озера і навколишніх порушених земель

кробіоценозу води. Треба враховувати і той факт, що затоплення Яворівського кар'єру здійснено без попередньої гідроізоляції водоносних порід. Тому якість води озера визначатиме не тільки склад фіто- та зоопланктону озера, а й значною мірою може впливати на гідросферу прилеглих територій. Одержані нами результати та літературні дані свідчать, що треба проводити системний аналітичний контроль вод водоймищ Яворівського сіркового родовища, зокрема на вміст сірковмісних сполук. Актуальний також аналітичний контроль за станом підземної гідросфери Яворівського регіону. Тим паче, що на цій території сьогодні розглядається можливість побудови об'єкту для утилізації побутового сміття.

Проведено дослідження якості криничних вод на територіях прилеглих до Львівського міського сміттєзвалища<sup>19</sup>. Зокрема, проаналізовано криничні води сіл Великі та Малі Грибовичі, а також с. Збиранки. Перші аналізи було здійснено ще у 2000 р. Із загальних показників лише значення рН і вміст сульфатів та хлоридів були у межах норм. ХСК суттєво перевищувала допустимі значення у всіх водах, а це свідчить про високий вміст органічних речовин. В окремих криничних водах зафіксовано високі вмісти нітратів та марганцю. Жодна з проаналізованих у 2000 р. криничних грибовицьких вод не відпові-

<sup>14</sup> Ковальчук І., Петровська М. Геоєкологія Розточчя...

<sup>15</sup> Баран І. М., Подопрігора О. І., Гришук Г. В. та ін. Екологічний моніторинг водойм Яворівського сіркового родовища; мікробіологічний контроль // Довкілля та здоров'я.— 2003.— № 4 (27).— С. 56—62.

<sup>16</sup> Ковальчук І., Петровська М. Геоєкологія Розточчя.

<sup>17</sup> Державні санітарні норми та правила „Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною“ (ДСанПН 2.2.4—171—10). МОЗ України. Наказ від 12. 05. 2010 р. № 400.

<sup>18</sup> Ковальчук І., Петровська М. Геоєкологія Розточчя.

<sup>19</sup> Василечко В. О., Лебединець Л. О., Гришук Г. В., Кузьма Ю. Б., Скоробогатий Я. П., Зінько Ю. В., Нікішина О. А. Оцінка якості вод Львова // Довкілля та здоров'я.— 2003.— № 2 (25).— С. 47—52; Василечко В. О., Гришук Г. В., Лебединець Л. О., Кузьма Ю. Б., Скоробогатий Я. П., Гриців І. Г. Дослідження якості криничних вод на територіях, прилеглих до Львівського міського сміттєзвалища // Збірник праць другої Міжнародної конференції „Чистота довкілля в нашому місті“ (Трускавець, 25—28 травня 2004).— К., 2004.— С. 97—99.

дала гігієнічним вимогам до якості питної води. 2004 р. проаналізовано води, які було відібрано з тих самих криниць, що і в 2000 р. Встановлено, що багато показників знову перевищували значення ГДК, зокрема окремі води містили підвищену концентрацію марганцю (табл. 4). Наводимо висновок із наукової праці, яку опубліковано ще у 2004 р.: „На сьогодні надзвичайно актуальною є побудова екологічно безпечного полігону захоронення побутових та промислових відходів м. Львова. Механічне перенесення сміттєзвалища на нову територію без створення сучасної складної системи протифільтраційних екранів не призведе до зниження забруднення ґрунтових та підземних вод і довкілля загалом”<sup>20</sup>. Перед тим вийшла постанова № 119/01 Головного держав-

Мn(II), Ni(II), Zn(II), In(III), а також хлороформу і радіоактивних ізотопів Sr-90, Ce-144 і Co-60. Показано принципову можливість використання закарпатського клиноптилоліту під час очищення та аналізу реакторних вод АЕС, які містять ізотопи Ce-144 та Sr-90 на тлі борної кислоти.

У Західному регіоні України є широка мережа чинних підприємств легкої промисловости, зокрема ткацькі та чинбарські виробництва. Лише в Хмельницькій області функціонують Дунаєвецька, Славутська, Кам'янець-Подільська ткацькі фабрики, Кам'янець-Подільський шкіряний цех. У Галичині потужними центрами чинбарства та кушнірства є ПАТ Шкіряне підприємство „Світанок“ (м. Львів) та ВАТ „Хутрофірма Тисьмениця“ (Івано-Франківська обл.). Основне завдання мо-

**Таблиця 4**  
**Концентрація (мг/л) металів та азотовмісних речовин у криничних водах сіл Малі та Великі Грибовичі**

Вода	Mn	Zn	Cu	Pb	Co	Cd	Fe	Sr	Ca	Mg	Na	K	$\text{N}_{\text{NH}_3+\text{NH}_4^+}$	$\text{N}_{\text{NO}_2^-}$	$\text{N}_{\text{NO}_3^-}$
1	0,31	0,029	—	—	—	—	1,65	1,3	160	39,5	16,5	48,4	0,41	—	1,5
2	0,015	0,03	0,018	—	—	—	0,23	1,3	180	42,6	27,1	35,8	0,21	$6,7 \times 10^{-4}$	9
3	0,05	0,04	—	—	—	—	0,16	1,0	120	57,8	44,8	139	0,12	$6,1 \times 10^{-4}$	15
4	0,008	—	—	—	—	—	0,19	1,2	142	24,3	5,5	3,8	0,23	$6,4 \times 10^{-4}$	7
5	0,007	0,026	—	—	—	—	0,42	2,5	175	51,7	56,6	86,6	—	$9,1 \times 10^{-3}$	70
6	0,79	0,029	—	—	—	—	1,52	1,5	175	30,4	36,5	18,9	0,33	—	7
7	0,071	0,029	0,065	—	—	—	0,55	8,9	401	12,2	22,0	12,4	0,25	—	—
8	0,05	0,026	0,018	—	—	—	1,84	6,8	396	14,0	12,4	7,0	0,07	$3,0 \times 10^{-4}$	—
9											5,5	3,8	0,07	$5,8 \times 10^{-4}$	35
Допустимий вміст	0,05	1,0	1,0	0,01	0,1	0,001	0,3	7,0	10—120	10—80	1-75 (Na+K)	2,0	1,0	10	

ного санітарного лікаря Львівської області від 25 листопада 2003 р., згідно з якою експлуатації грибовицького сміттєзвалища мала бути припинена з 1 квітня 2004 р. Проте побутові відходи на сміттєзвалище вивозили до 30 травня 2016 р., тобто до відомого трагічного випадку під час гасіння пожежі на сміттєзвалищі<sup>21</sup>.

Оскільки відомо, що композиції Ag-цеоліт мають сильну антибактеріальну й антивірусну дію, то зразки закарпатських цеолітів із сорбованим сріблом можна використати як фільтри для одночасного очищення вод від токсичних речовин (важких металів та хлорорганічних речовин) і патогенних мікроорганізмів. Одержані результати вказують на те, що композиція Ag-закарпатський клиноптилоліт чинить потужний антимікробний ефект щодо грам-негативних бактерій та дріжджів, а також має значний вплив на життєдіяльність *S.aureus*<sup>22</sup>.

Закарпатські цеоліти як сорбенти пропонуються для очищення вод та технологічних розчинів від токсичних іонів Cd(II), Pb(II), Cr(III), Cu(II),

дифікації матеріалів із синтетичних полімерів із метою створення волокон тканин, наближених за властивостями до натуральних,— підвищення їхньої гідрофільності і, відповідно, нафарбованості. Для цього в сучасних технологіях застосовують обробку тканин розчином важких металів Sr, Zn, Sn, Pb тощо. Шкіряні підприємства у великих кількостях використовують сполуки Sr. Виробництва такого профілю особливо потребують практичного розв'язання проблеми утилізації іонів важких металів зі стічних вод. Підприємства чинбарського виробництва є також джерелами бактеріального забруднення вод. Недосконалість технологічних процесів та періодичність роботи низки очисних споруд є причиною того, що в природні води часто потрапляють частково очищені або взагалі неочищені стічні води. Підприємства легкої промисловости Західного регіону України розміщені в басейнах річок Дністра, Західного Бугу, Дунаю, Дніпра і частково Південного Бугу. Багато річкових вод цих басейнів забруднені важкими металами, зокрема Zn і Cr. Тому нині

<sup>20</sup> Василечко В. О., Грищук Г. В., Лебединець Л. О., Кузьма Ю. Б., Скоробогатий Я. П., Гриців І. Г. Дослідження якості криничних вод...

<sup>21</sup> Високий замок (Львів).— 2016.— 31 трав.

<sup>22</sup> Vasylechko V. O., Fedorenko V. O., Gromyko O. M., Cryshchouk G. V., Kalychak Ya. M., Lototska M. T. Sorption of silver...

актуальний пошук адсорбентів важких металів, які містяться у відпрацьованих технологічних розчинах та стічних водах підприємств легкої промисловости. Закарпатські цеоліти як сорбенти можна використати в очищенні відпрацьованих технологічних розчинів та стічних вод підприємств легкої промисловости, зокрема ткацьких та чинбарських виробництв від іонів Cr(III), Zn(II), Pb(II)<sup>23</sup>.

На основі композицій Tb(Се)-клинотилоліт розроблено методи люмінесцентного визначення наногравових кількостей Tb, Се, поширеного нестероїдного протизапального засобу — мефенамінової кислоти, а також дипіколінової кислоти, яка є обов'язковим компонентом патогенних бактеріяльних спор<sup>24</sup>.

Запропоновані методики концентрування металів на цеолітах можна використати для вилучення дорогоцінних та рідкісних металів Ag, In, La, Tb, Eu, Се, Sc, Nd та Ga зі стічних вод та відпрацьованих технологічних розчинів підприємств машинобудування, ядерної енергетики, з виробництва електротехніки, а також із технологічних розчинів, які використовують під час добування рідкісних і розсіяних металів. Після десорбції сконцентрованих на цеолітах металів, їхні іонні форми можна відновити до металічного стану відомими методами і в подальшому використовувати для потреб виробництва. Пропонована схема регенерації рідкісних і розсіяних металів не потребує великих енергозатрат.

Монооксид карбону (чадний газ) — токсична сполука без кольору і запаху. Токсичність чадного газу зумовлена тим, що спорідненість гемоглобіну крові до нього приблизно у 240 разів вища, ніж до кисню. Отже, чим більше чадного газу міститься в повітрі, тим більше гемоглобіну з'єднується з ним і тим менше кисню потрапляє в клітини організму. Тому саме з цієї причини чадний газ за підвищених концентрацій стає

смертельно небезпечною отрутою. Потужними джерелами чадного газу є металургійні та хемічні підприємства, автотранспорт, ТЕС. Ефективним сучасним методом очищення газу-повітряних сумішей від чадного газу є каталітичне низькотемпературне окиснення його киснем. Спільні дослідження з науковцями Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова засвідчили, що активними каталізаторами низькотемпературного окиснення чадного газу киснем є композиції Pd(II)—Cu(II) — закарпатський клинотилоліт<sup>25</sup>.

#### *Інші сфери можливого використання закарпатських цеолітів*

*Сорбційно-фільтраційні* інженерно-геохемічні бар'єри для уловлювання забруднювальних речовин без створення перешкод для фільтрації води, що виключає підтоплення ділянки (придатний об'єкт — Грибовицьке сміттєзвалище).

Лабораторні та клінічні дослідження закордонних медиків та хеміків показали, що клинотилоліт — ефективний допоміжний засіб в *антиканцерогенній терапії*, а (Ag)(Zn)(Cu)-цеоліти адсорбують злоякісні клітини без десорбції і забезпечують виведення їх з організму в період розпаду пухлини<sup>26</sup>.

Із 30 природних цеолітів лише природний клинотилоліт дозволено для застосування в харчовій і медичній практиці. Оскільки ми детально вивчили умови сорбції Ag<sup>+</sup>, Zn<sup>2+</sup> та Cu<sup>2+</sup> на закарпатському клинотилоліті<sup>27</sup>, то відповідні композиції цього цеоліту у подальшому досліджуватимемо спільно із науковцями Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького на предмет можливости використання їх в антиканцерогенній терапії.

*Володимир ВАСИЛЕЧКО*

<sup>23</sup> Vasylechko V., Skorobogaty Ya., Gryshchouk G. Ecological aspects...; Василечко В. О., Скоробогатий Я. П., Гришук Г. В., Венгржановський В. А. Природні сорбенти в очищенні стічних вод легкої промисловости // Збірник тез. доповідей Регіон. наук.-практ. конф. „Сучасні технології в легкій промисловості і сервісі”, Хмельницький, 22—23 вересня 2010.— Хмельницький, 2010.— С. 84—85; Скоробогатий Я. П., Василечко В. О., Челова К. Д. Екологічна безпека виробництва та експлуатації текстильних виробів // Вісник ЛДУ БЖД: Зб. наук. пр.— 2008.— № 2.— С. 164—171.

<sup>24</sup> Vasylechko V. O., Voloshinovskii A. S., Gryshchouk G. V., Kuz'ma Yu. B. Luminescent determination...; Василечко В. О., Гришук Г. В., Мельник А. М., Каличак Я. М. Концентрування та визначення Церію...; Василечко В. О., Гришук Г. В., Каличак Я. М., Волошиновський А. С. Спосіб люмінесцентного визначення тербію / Патент України на корисну модель № 52571 від 25. 08. 2010. Бюл. № 16; Василечко В. О., Гришук Г. В., Каличак Я. М., Волошиновський А. С., Вістовський В. В. Спосіб люмінесцентного визначення тербію / Патент України на корисну модель № 74229. 25. 10. 2012. Бюл. № 20.

<sup>25</sup> Ракитська Т. Л., Василечко В. О., Кіосе Т. О., Гришук Г. В., Волкова В. Я. Адсорбційно-десорбційні властивості природних алюмосилікатів та каталітична активність поверхневих Cu(II) — Pd(II) — комплексів в реакції низькотемпературного окиснення монооксиду вуглецю киснем // Тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. „Карпатська конференція з проблем охорони довкілля“, 15—18 травня 2011.— Мукачеве; Ужгород, 2011.— С. 264—265; іх же. Adsorption—desorption properties of clinoptilolites and the catalytic activity of surface Cu(II) — Pd(II) complexes in the reaction of carbon monoxide oxidation with oxygen // Chem. of Met. Alloys.— 2011.— Vol. 4.— P. 213—218.

<sup>26</sup> Natural zeolite in medicine // SWB / Eds. Sadikhova F. E., Veliyeva M. N., Kahramanova X. T. Bourgas, 2010.— 302 p.; Ibadova X. I.; Pavelic K., Hadzija M., Bedrica L. et al. Natural zeolite clinoptilolite: new adjuvant in anticancer therapy // J. Mol Med.— 2001.— N 78.— P. 708—720.

<sup>27</sup> Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Lebedynets L. O., Kuz'ma Yu. B., Vasylechko L. O., Zakordonskiy V. P. Adsorption of Copper...; Vasylechko V. O., Gryshchouk G. V., Lototska M. T., Kalychak Ya. M. Adsorption of silver...; Василечко В., Гришук Г., Сухнацький М. Сорбція Zn(II)...; Vasylechko V. O., Fedorenko V. O., Gromyko O. M., Gryshchouk G. V., Kalychak Ya. M., Lototska M. T. Sorption of silver...

## З АРХІВНОЇ ПОЛИЦИ

ВІДЗНАЧЕННЯ ТОВАРИСТВОМ „СОКІЛ-БАТЬКО”  
40-РІЧНОЇ ТВОРЧОЇ ПРАЦІ ІВАНА ФРАНКА

(Маловідома публікація Івана Боберського)

У 1913 р. українці гідно відзначили 40-річний ювілей творчої праці Івана Франка. Святкування відбулися у різних кутках світу, де дієвою була українська діаспора. Проводилися віча, зібрання, концерти, виступи з відповідними доповідями та повідомленнями. Так, у Вінніпегу українці на честь Івана Франка організували величавий концерт, головну доповідь на якому мав поет Петро Карманський, у Ванкувері — виставу „Украдене щастя”, у Монреалі — ювілейний концерт, на якому ключове повідомлення про поета виголосив Іван Бодруг, у Нью-Йорку — всенародне віче, у Відні українська інтелігенція та студентське товариство „Січ” ушанували ювіляра академією, у Москві музично-драматичний гурток „Кобзар” провів два вечори, на одному з яких Симон Петлюра виголосив реферат „Іван Франко як поет національної честі і сорому” тощо<sup>1</sup>. Однак найактивніше ювілейні урочистості відбувалися у Галичині. В українській галицькій пресі публікувалися статті, повідомлення та замітки про Івана Яковича Франка та заходи на його честь. У страховому товаристві „Дністер” (вул. Руська, 20) зберігалася книга ч. 8000, на яку всі охочі вносили пожертви на ювілейний дар Іванові Франкові. Відомо, що на 27 грудня 1913 р. на ній було 18.025,20 корон<sup>2</sup>.

Попри непрості взаємини Івана Франка з представниками польської і української галицької інтелігенції, можемо з певністю засвідчити позитивне ставлення і повагу до нього українського студентства та членів українських пожежно-гімнастичних товариств „Сокіл” і „Січ”. Про це свідчить їхня ініціатива у справі святкування 40-річного ювілею творчої праці Каменяря.

Великих зусиль до відзначення 40-літньої творчої праці Івана Франка доклав Іван Боберський, який на той час очолював українське гімнастичне товариство „Сокіл-Батько” у Львові. У 81—82 числі українського сокільного часопису „Вісти з Запорожжя” (30 травня 1913 р.) було поміщено заклик старшини товариства „Сокіл-Батько” до своїх осередків: „Всі наші філії, „Січі” і „Соколи” мають сего року 1913-го уладити здвиги, руханкові вечери, відчити, концерти в честь 40-літньої праці нашого

письменника Д-ра Івана Франка. Одну п'яту часть чистого доходу належить переслати на народний дар Франка на адресу „Дністер” книжочка 8000, Львів, улица Руська 20, а одну п'яту часть прислати на „Український Город” у Львові, на адресу: „Сокіл-Батько” Львів, ул. Руська ч. 20. Решту доходу затримати на свої цілі”. Підпис — „Сокіл-Батько”<sup>3</sup>.

Зауважимо, що 1911 р. Іван Боберський ініціював викуп великої земельної ділянки у Львові, щоб облаштувати руханково-спортовий майдан — „Український город” (розташовувався у районі сучасної дитячої залізниці у Стрийському парку з боку вул. Стрийської)<sup>4</sup>. З цією метою було створено спеціальну спілку, до якої ввійшли відомі українські діячі того часу Микола Шухевич, Тадей Соловій, Кость Паньківський, Степан Федак, Дмитро Левицький, Микола Заячківський, Лесь Кульчицький, Олекса Сероїчковський, Кость Левицький, Іван Сполітакевич та Іван Боберський. Відповідну земельну ділянку було знайдено, однак на неї претендували і поляки. Стараннями Івана Боберського українці швидко зібрали потрібні кошти і викупили її. Частину суми було зібрано завдяки меценатам, більшу частину взято в позику у впливових та заможних українців. „Сокіл-Батько” зобов'язався якнайшвидше погасити позику. На заклик Івана Боберського до збору коштів долучилися українці Галичини, Наддніпрянської України, Кубані, США та Канади<sup>5</sup>. І. Боберський опікувався питанням повернення грошей позичальникам за ділянки, які було викуплено для гімнастичного майдану товариства „Сокіл-Батько” упродовж 1910—1930-х рр. З 1911 р. з будь-якого заходу сокільської організації, який передбачав отримання прибутку, відраховували окремі відсотки на руханково-спортовий майдан — „Український город”. Не винятком були святкування, приурочені Іванові Франку.

Отож за участі старшини товариства „Сокіл-Батько” відбувалися особливі приготування у Львові. Результатом цього стало проведення 7 грудня 1913 р. „Свята І. Франка в „Соколі-Батьку” у рухівні (спортовому залі) за адресою вул. Руська, 20<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Мельник Я. І остання часть дороги... Іван Франко: 1908—1916.— Дрогобич, 2006.— С. 64, 67.

<sup>2</sup> Горак Р. Бажав я для скованих волі... Біографія Івана Франка.— Львів, 2015.— С. 287.

<sup>3</sup> „Сокіл-Батько”. Всі наші філії „Січі” і „Соколи” // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств.— Львів, 1913.— 30 мая.— С. 81—82.— С. 1.

<sup>4</sup> Боберський І., Цегельський Л., Волошин М., Гузар О. Город для українського населення у Львові // Там само.— 1911.— Серп.— Ч. 60. Надзвичайне число видане з нагоди посвячення прапора „Сокола-Батька”.— С. 5—11.

<sup>5</sup> Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 312, оп. 1, спр. 134, арк. 1—265; спр. 135, арк. 4.

<sup>6</sup> Свято І. Франка в „Соколі-Батьку” // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежарних товариств.— Львів, 1913.— 30 груд.— Ч. 86—88.— С. 2—3; Боберський І., Панейко О., Левицький М.,

Зі звіту господаря рухівні Олександра Довбенка за час від 21 листопада 1913 р. до 25 грудня 1913 р. дізнаємося про те, що перед Франковими урочистостями рухівню було побілено до висоти 1 м 80 см, направлено спортовий інвентар (швейцарські крісла, поруччя), а саму залу та сцену член „Сокола-Батька“ Мирон Федусевич із представниками „Сокола III“ прикрасили декораціями, які було взято на прокат у „Медичної Громади“ за 20 корон<sup>7</sup>. У часописі „Вісти з Запорожжя“ зазначалося: „Вона [зала.— А. С.] набрала вигляду величавого намету гетьмана: килими, занавіси, списи, шаблі, щити, кріси, по середині портрет ювілянта [Івана Франка.— А. С.] і сокілський прапор“<sup>8</sup>. Програмку вечора було надруковано разом із текстами співаних пісень. На першій її сторінці вміщено світлинку Івана Франка. До речі, її було виконано з ініціативи Івана Боберського 1 грудня 1913 р.

У неділю 7 грудня 1913 р. І. Франко був на зборах українців у справі львівської організації, які відбулися у домі „Бесіди“ (вул. Костюшка, 3). Після їхнього закінчення Іван Боберський із дружиною Йосифиною чекали Івана Франка з його сином Петром Франком. Автомобілем вони приїхали до рухівні „Сокола-Батька“, де й розпочався „Вечер в честь Др. І. Франка“. Ювілянта зустрічали члени товариств „Сокіл-Батько“, „Сокіл II“, „Сокіл III“ в сокілських одностроях. „Начальник [Іван] Криницький кликнув „Позір!“ „В право гляди“, — зазначалося у сокілському часописі „Вісти з Запорожжя“, — Ювілят перейшов попри чету і відповів на привіт похилом голови. Чета пішла опісля за ювілятом в салю, витаючи его окликами „Славно!“

Програма заходу охоплювала руханкову частину, виступи із привітаннями, музичний супровід.

У руханковій частині вечора відбулися: трійкові вежі (12 хлопчиків) — керівник, член учительського відділу товариства „Сокіл-Батько“ Олександр Довбенко; вправи на дручнику (перекладині) — (вісім хлопців) — керівник, член учительського відділу товариства „Сокіл-Батько“ Ігор Федів; вправи на поручні (вісім дівчат); вправи булавами (п'ять дівчат) — керівник Оксана Федівна (у заміжжі Суховерська) (незважаючи на те, що двічі випала їй булава з рук, бо „взяла собі до виступу не тоті булави, котрими вправляла,

але „ладніші“, вправи з булавами вийшли дуже гарно); вправи на коні (вісім хлопців) — керівник Степан Цимбала (серед інших виступали Роман Волощук, Омелян Гузар, Павло Зима, Анатоль Лукашевич, Степан Цимбала та син Івана Франка — Петро); п'ять веж на швейцарських кріслах (десять членів) — керівник, член учительського відділу товариства „Сокіл-Батько“ Омелян Гузар<sup>9</sup>.

Містоголова (заступник голови) товариства „Сокіл-Батько“ Лонгін Цегельський зацікавився на 40 хвилин на святкування через те, що засідання комісії, яка „дебатувала над виборчим правом і складом виділу“, в сеймі затягнулося. З огляду на це, в програму вечора було внесено деякі корективи. У своїй промові Л. Цегельський відзначив заслуги Івана Франка „около виховання народного характеру“ і на знак особливої пошани від сокілських і січових осередків „Сокола-Батька“ ювілярові було вручено виконаний в сріблі металевий лавровий вінок із написом: „В[исоко]Поважаному Д[окто]рови І. Франкови „Сокіл Батько“ 1874—1913.7/ХІІ“<sup>10</sup>. Вінок прийняла до рук донька ювілянта Ганна. У рухівні на той час був присутній також син Івана Франка — Петро. До речі, вінок, вручений Іванові Франку від українського сокілства до 1947 р., за словами Степана Гайдучка, перебував на експозиції, а нині зберігається у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка<sup>11</sup>.

Музичний супровід вечора забезпечив хор „Бандуриста“ у складі 22 осіб. Хор відспівав: „Не схиляйте вниз прапора“ (слова Богдана Лепкого, музика Василя Безкоровайного), „Непереглядною юрбою“, „Пісня геніїв ночі“ (слова Івана Франка, музика Дениса Січинського і Ярослава Вінцковського (Ярославенка)) та баркаролю Желенського „На водах“. Тенор Е. Банах відспівав два соло: „Розвійтеся з вітром“ і „Як почуєш в ночі“ (слова Івана Франка, музика Миколи Лисенка і Дениса Січинського). Іван Левицький зіграв на скрипці свій твір: „Українську шумку“. Музичні пункти програми відбулися бездоганно.

На урочистостях світлицеві (фотограф) фіксував цікаві моменти. Три світлини зі святкувань сьогодні зберігаються у приватному архіві Степана Гайдучка у Львові.

Присутніх на святкуваннях було так багато, що чимало охочих не змогли купити квитки, а части-



Урочистість з нагоди відзначення 40-річчя творчої праці Івана Франка в рухівні „Сокола-Батька“. Зліва направо: Степан Цимбала, Омелян Гузар (виконує вправу на коні), Анатоль Лукашевич, Роман Волощук, Петро Франко, ..., Павло Зима. Львів, 7 грудня 1913 р.

Панталюк І., Доманик Й., Федак І. Звіт „Сокола-Батька“ // Вісти з Запорожжя. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво.— Львів, 1914.— 14 марта.— Ч. 91.— С. 3.

<sup>7</sup> ЦДІА України у Львові, ф. 312, оп. 1, спр. 41, арк. 197—197 зв.

<sup>8</sup> Сьвято І. Франка в „Соколі-Батьку“ // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств.— Львів, 1913.— 30 груд.— Ч. 86—88.— С. 2—3.

<sup>9</sup> ЦДІА України у Львові, ф. 312, оп. 1, спр. 41, арк. 198 зв.; Сьвято І. Франка в „Соколі-Батьку“ // Вісти з Запорожжя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств.— Львів, 1913.— 30 груд.— Ч. 86—88.— С. 2—3.

<sup>10</sup> Гайдучок С. Спомини // Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

<sup>11</sup> Там само.



на з тих, що придбали, не могли дістатися через тіснєву на свої місця.

Вечір закінчився по 20-й годині. Іван Франко, маючи дружні взаємини з головою „Сокола-Батька“ Іваном Боберським, після святкового вечора запросив його з дружиною Йосифіною на гостину у своє помешкання на вул. Понінського, 4 (тепер — вул. Івана Франка).

З огляду на те, що дуже багато людей не змогли потрапити на святкування „рішив ся „С[окіл]-Б[атько]“ — писали „Вісти з Запорожя“, — повторити сей вечер еще в неділю 14. XII. Поручно направлено, провідниця [Оксана Федів.— А. С.] роздобула булави, якими вправляла на пробах, лучки при кони витерто на сухо“<sup>12</sup>. Вечір відбувся згідно з програмою (єдиною хвибою було запізнення хору „Бандуриста“ на 30 хвилин). Хор „Бандуриста“ розпочав святкування піснею „Не схиляйте вниз прапора“. Окрім музичної частини та руханкових вправ, І. Боберський виголосив промову, в якій кількома словами „начеркнув, як то борба о права чоловіка перейшла з Англії і Франції в Німеччину а відти дальше на всхід. Кличі західної Європи против гнету і неволі знайшли у нас вислів в творах [Івана] Франка. Він не хоче лише зітхати над нашою долею, але хоче її поправити, вибороти, здобути“<sup>13</sup>.

Вечір закінчився піснею Івана Франка „Не пора“, яку співали всі присутні. До речі, цю пісню у сокільському часописі „Вісти з Запорожя“ було передруковано 30 травня 1914 р.<sup>14</sup>

Після „Свята І. Франка в „Соколі-Батьку“ за участі І. Боберського було підготовлено чергове число сокільського часопису „Вісти з Запорожя“ (ч. 86—88 вийшло друком 30 грудня 1913 р.). Розпочинався часопис публікацією І. Боберського „Іван Франко“ під криптонімом „Бб“<sup>15</sup>. Наступною була інформаційна стаття під назвою „Свято І. Франка в „Соколі-Батьку“ (без підпису, аналіз стилю дає можливість зрозуміти припущення, що ця стаття належить І. Боберському). У часописі були вміщені також публікації синів Івана Франка: одна Тараса („Руханка у Греків“<sup>16</sup>) та три Петра („Каблуківка (Крокет)“<sup>17</sup>, „Підбиванка“<sup>18</sup>, „Гра в свинки“ (записав П. Фран-

ко 5 січня 1911 р. у с. Нагуєвичях)<sup>19</sup>). На першій сторінці часопису опубліковано портрет І. Франка (світліну зроблено за наполяганням І. Боберського 1 грудня 1913 р.). Цю світліну не раз публікували у сокільській пресі, а також на програмах свят, приурочених Іванові Франку в міжвоєнний період. Зокрема, її можна побачити на листівці „Сокола-Батька“, виданій у червні 1926 р. з нагоди „Свята Франка українських „Соколів“ у пам'ять десятиліття смерті незабутнього генія Івана Франка“<sup>20</sup>.

Про відзначення українським сокілством 40-річного ювілею творчої праці Каменяря писали й інші часописи Галичини. Так, у львівському журналі „Ілюстрована Україна“ вміщено замітку такого змісту: „Руханково-музичний вечір в честь І. Франка уладив „Сокіл-Батько“ дня 7. грудня в своїй салі, яку виповнила точно публіка між якою находив ся також Ювілят. В програму входили сокільські вправи хлопців, дівчат, та членів-Соколів, які вийшли усі зручно і звинно виконані, так, що подобали ся Ювілятови, як мож було судити з виразу його лица, та пильного обсервованя вправ. В музичній части брав участь хор тов[ариства] „Бандурист“, скрипак І. Левицький, який відіграв свою композицію: „Українська думка“, та сольоспів д. Е. Банаха. Крім сего посол др. Л. Цегельський виголосив промову про значіне Івана Франка, після котрої вручено Ювілятови срібний вінець від „Сокола-Батька“<sup>21</sup>.

Таким чином, українське сокілство зуміло належно пошанувати Великого Сина України — Івана Франка. Попри певні труднощі та хиби в організації і проведенні святкувань, досягнуто чимало: зроблено світліну та виготовлено портрет Івана Франка, видруковано програму заходів, підготовлено спеціальний випуск сокільського часопису „Вісти з Запорожя“ тощо. На особливу увагу заслуговує публікація голови українського гімнастичного товариства „Сокіл-Батько“ І. Боберського, присвячена Каменяреві, яку надруковано у часописі „Вісти з Запорожя“. Вона свідчить про велику повагу до Івана Франка та розуміння Іваном Боберським важливості відзначення українцями цього ювілею.

Андрій СОВА



Срібний вінок, вручений Іванові Франкові від українського сокілства під час відзначення 40-річчя творчої праці письменника в рухівні „Сокола-Батька“. Львів, 7 грудня 1913 р.

<sup>12</sup> Свято І. Франка в „Соколі-Батьку“ // Вісти з Запорожя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежних товариств.— Львів, 1913.— 30 груд.— Ч. 86—88.— С. 2—3; Боберський І., Панейко О., Левицький М., Панталюк І., Доманик Й., Федак І. Звіт „Сокола-Батька“ // Вісти з Запорожя. Руханка, Змаг, Пожежництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво.— Львів, 1914.— 14 марта.— Ч. 91.— С. 3.

<sup>13</sup> Свято І. Франка в „Соколі-Батьку“...— С. 2—3.

<sup>14</sup> Франко І. Не пора!.. // Вісти з Запорожя. Руханка, Змаг, Пожежництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво.— Львів, 1914.— 30 мая.— Ч. 93.— С. 8.

<sup>15</sup> Бб [Боберський Іван]. Іван Франко // Вісти з Запорожя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежних товариств.— Львів, 1913.— 30 груд.— Ч. 86—88.— С. 1—2. На той час Іван Боберський використовував криптоніми: „Оеи“, „Оси“, „Бб“; частину публікацій не підписував.

<sup>16</sup> Франко Т. Руханка у Греків // Там само.— С. 3—4.

<sup>17</sup> Франко П. Каблуківка (Крокет) // Там само.— С. 4—7.

<sup>18</sup> Франко П. Підбиванка // Там само.— С. 9—11.

<sup>19</sup> П. Ф. [Франко П.]. Гра в свинки // Вісти з Запорожя. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожежних товариств.— Львів, 1913.— 30 груд.— Ч. 86—88.— С. 11.

<sup>20</sup> Свято Франка українських „Соколів“ у пам'ять десятиліття смерті незабутнього генія Івана Франка. Листівка // Приватний архів Степана Гайдучка (м. Львів).

<sup>21</sup> Жалоба О. Руханково-музичний вечір в честь І. Франка // Ілюстрована Україна.— Львів, 1913.— 15 груд.— Ч. 24.— С. 12.

## ПУБЛІКАЦІЯ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО „ІВАН ФРАНКО“

Кожний нарід, що думав над собою, старає ся бути здоровим, чесним, розумним і багатим. До тої ціли стремлять всі его члени, всі его стани.

Кожний нарід має рільників, ремісників, промисловців і купців. Він запроваджує у себе і інші стани: учителів, будівничих, урядників, вояків, лікарів, судиїв, адвокатів.

Се каже ся, що нарід організує ся. Але тота ціла організація не йде добре, як нема розумних і характерних людей, що уміли би дати циру раду, як поступати, що думати про себе і про других, як розділити межі всіх права і обовязки, якої роботи жадати від одних а якої від других.

Організація поступає незле, коли в державі або в краю є один нарід, який сам рішає про свою долю і самостійно визначає і розділяє обовязки і права.

Але де в краю є більше народів а міцнійший хоче слабшого здавити, там ціла організація сходить на злу дорогу. Все є тоді зле: Вихованє молодого покоління, розділ роботи, розділ обовязків, розділ прав і почестий.

Іван Франко є тим для нас великий, що доля дала єму талан видіти ясно хиби і злидні нашого життя і дала талан описати словом наші хиби і злидні в оповіданях і піснях. Він є тим для нас великий, що мав все непохитну відвагу сказати се, що він видів, проголосити свою ширу гадку про нас Українців, про Ляхів, про Москалів, про Німців, про Жидів, про урядників, учителів,

хлопів, попів, панів, робітників, ремісників, зарібників, богачів. Він уміє видіти, уміє говорити і все говорив, не мовчав. Всім сказав се, що на них бачив, непохитно, рішучо, ясно.

На нашій цілій Україні є всі справи помотані, права і обовязки є від давних віків несправедливо розділені. Неволя виховала по однім боці рабів, трусів, зрадників, лизунів, лицемірів, по другім боці гординь, чваньків, вельмож, дуків, самовільників.

В тій задусі рабства, самоволі і лицемірства прогомніли слова І. Франка. Они сердили ся на задуху а жадали свіжого воздуха. Они вказуали на гнет, безправство, безхарактерність, ліниство.

Слова правди, уразили всіх. Уразили вельмож і рабів, володарів і підданих, світські уха і духовні. Державні власти думали що валить ся держава. Ужили на І. Франка параграфів, кайдан і жандармів. Духовні власти метали громи з проповідниць. Члени народу бояли ся его і утікали перед ним.

Так минали роки. А сего року минає 40 літ праці І. Франка, бо в р. 1874 появил ся в друці першій его стишок. Нині всі успокоїли ся. Перше его не розуміли. Тепер розуміють і видять, що слова І. Франка гомоніли не лише, щоб бурити, але щоб будувати, не щоб образити, але щоб поучити і виховати.

Яко правдомовець, яко борець за права одиниці, за честь чоловіка, за права народу, яко оборонець угнетених, понижених, покривджених, здобув собі І. Франко несмертельну славу.

Яко чоловік, що мистецьким словом звиває нас Українців до праці, відриває від ліниства, перестерігає перед рабством і зрадою, що приказує нам всюди лучити ся і працювати, не ридати, не нарікати, не чекати на чужу ласку, став він нашим найцирїйшим і найдейнішим учителем, організатором і провідником.

Джерело: Бб [Боберський Іван]. Іван Франко // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств.— Львів, 1913.— С. 86—88.— С. 1—2.

4. 86 - 88. Львів 30 грудня 1913. Рік IV

**Вісти з Запорожа**

ЧАСОПИСЬ РУХАНКОВИХ, ЗМАГОВИХ, МАНДРІВНИХ І ПОЖАРНИХ ТОВАРИСТВ

Виходить у Львові щораз місяця.

Редакція, редакційна і редакційна Львів, ул. Руска ч. 29.

Річна передплата 2 Кор., для провинції 2 Кор., 40 сит., одно число у Львові 20 сит.

За оголошенє платити ся: за одну сторінку 20 коп., за сторінку 10 коп., чверть сторінки 5 коп., за одну строчку дробне, другою 3 коп.

**ІВАН ФРАНКО.**

Кожний нарід, що думав над собою, старає ся бути здоровим, чесним, розумним і багатим. До тої ціли стремлять всі его члени, всі его стани.

Кожний нарід має рільників, ремісників, промисловців і купців. Він запроваджує у себе і інші стани: учителя, будівничих, урядників, вояків, лікарів, судиїв, адвокатів.

Се каже ся, що нарід організує ся. Але тота ціла організація не йде добре, як нема розумних і характерних людей, що уміли би дати циру раду, як поступати, що думати про себе і про других, як розділити межі всіх права і обовязки, якої роботи жадати від одних а якої від других.

Організація поступає незле, коли в державі або в краю є один нарід, який сам рішає про свою долю і самостійно визначає і розділяє обовязки і права.

Але де в краю є більше народів а міцнійший хоче слабшого здавити, там ціла організація сходить на злу дорогу. Все є тоді зле: Вихованє молодого покоління, розділ роботи, розділ обовязків, розділ прав і почестий.

Іван Франко є тим для нас великий, що доля дала єму талан видіти ясно хиби і злидні нашого життя і дала талан описати словом наші хиби і злидні в оповіданях і піснях. Він є тим для нас великий, що мав все непохитну відвагу сказати се, що він видів, проголосити свою ширу гадку про нас Українців, про Ляхів, про Москалів, про Німців, про Жидів, про урядників, учителів, хлопів, попів, панів, робітників, ремісників, зарібників, богачів. Він уміє видіти, уміє говорити і все говорив, не мовчав. Всім сказав се, що на них бачив, непохитно, рішучо, ясно.

На нашій цілій Україні є всі справи помотані, права і обовязки є від давних віків несправедливо розділені. Неволя виховала по однім боці рабів, трусів, зрадників, лизунів, лицемірів, по другім боці гординь, чваньків, вельмож, дуків, самовільників.

В тій задусі рабства, самоволі і лицемірства прогомніли слова І. Франка. Они сердили ся на задуху а жадали свіжого воздуха. Они вказуали на гнет, безправство, безхарактерність, ліниство.

Слова правди, уразили всіх. Уразили вельмож і рабів, володарів і підданих, світські уха і духовні. Державні власти думали що валить ся держава. Ужили на І. Франка параграфів, кайдан і жандармів. Духовні власти метали громи з проповідниць. Члени народу бояли ся его і утікали перед ним.

Так минали роки. А сего року минає 40 літ праці І. Франка, бо в р. 1874 появил ся в друці першій его стишок. Нині всі успокоїли ся. Перше его не розуміли. Тепер розуміють і видять, що слова І. Франка гомоніли не лише, щоб бурити, але щоб будувати, не щоб образити, але щоб поучити і виховати.

Яко правдомовець, яко борець за права одиниці, за честь чоловіка, за права народу, яко оборонець угнетених, понижених, покривджених, здобув собі І. Франко несмертельну славу.

Яко чоловік, що мистецьким словом звиває нас Українців до праці, відриває від ліниства, перестерігає перед рабством і зрадою, що приказує нам всюди лучити ся і працювати, не ридати, не нарікати, не чекати на чужу ласку, став він нашим найцирїйшим і найдейнішим учителем, організатором і провідником.



Іван Франко.

## НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛАРИ



У березні цього року виповнюється 85 років від народження дійсного члена НТШ (від 22 жовтня 1992 р.), видатної дослідниці історії української музики, доктора мистецтвознавства, професора кафедри музичної медієвістики та україністики Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка Олександри Цалай-Якименко.

Попри різнобічну діяльність на ниві музичного мистецтва — навчально-педагогічну, критично-публіцистичну, редакторську, організаційну, виконавську, дослідницьку — наукова праця стала головним осердям усього її життя.

Народилася Олександра Цалай-Якименко 27 березня 1932 р., під час Голодомору, у місті Лубнах на Полтавщині в інтелігентній родині. 1940 року батьки приїхали до Львова і з цим містом була пов'язана основна частина її життя та наукової праці. Тут вона закінчила середню школу, навчалася у музичному училищі, Університеті ім. І. Франка (два роки на фізико-математичному факультеті), а пізніше остаточно обрала музику і музикознавство та з відзнакою закінчила консерваторію за двома спеціальностями — фортеп'яно (проф. Людмила Уманська) і музикознавство (проф. Станіслав Людкевич). Пізніше навчалася в аспірантурі при Київській консерваторії, де написала й захистила кандидатську роботу про інтерпретацію Шевченкового „Заповіту“ у музиці (серед її опонентів була незабутня Михайлина Коцюбинська).

Ще в консерваторії виявила унікальні теоретичні здібності, виняткову працьовитість і спрямованість в осягненні поставлених завдань. Насамперед у дипломній роботі про Симфонію невідомого автора з початку XIX ст., відомої як Овсяннико-Куликовського. А праця з професором Людкевичем збагатила не лише музикознавчі знання, але й сформувала міцну наукову методологію, що визначило подальші наукові успіхи Олександри Сергіївни.

Повернувшись після аспірантури з Києва до Львова, О. Цалай-Якименко швидко здобуває викладацький і науковий авторитет серед викладачів і студентів консерваторії. Особливо яскравим став курс аналізу музичних форм, викладання якого вражало не лише студентів, але й професорів і то не лише у рідному місті. Професор Київської консерваторії Ігор П'яковський, який у першій половині 1970-х років викладав у Рівненському інституті культури, запросив Олександру Сергіївну на кілька гостьових лекцій з аналізу музичних форм, не раз згадував про незвичайно велике враження від її викладів, відзначав їхній високий рівень та виняткову обдарованість її як педагога.

За порадами незабутніх професора Київської консерваторії Онисії Шреер-Ткаченко та відомих львівських науковців Віри Свенціцької і Ярослава Ісаєвича з великим захопленням Ювілярка відкриває давні обрії української музики — Микола Дилецький і музично-теоретична думка барокової доби, церковна монодія (ірмолонний спів).

З Олександрою Сергіївною познайомився навесні 1967 р., коли під час навчання в консерваторії треба було обирати керівника дипломної роботи з фаху. У цьому мені порадила й посприяла Лідія Корній. Одразу ж було обрано старовинну музику — західну (Орландо ді Лассо, Палестріна, польська музика) та українську (музична культура ранньомодерної доби, партесний спів). На цьому перетині Схід—Захід викристалізувалася тема дипломної роботи про музику давнього Львова. Так Олександра Сергіївна стала керівником моїх наукових студій аж до сьогодні. Пізніше в аспірантурі була офіційним науковим консультантом під час написання кандидатської дисертації, а згодом і докторської. Впродовж кількох десятиліть була редактором і критиком моїх наукових статей і монографічних досліджень. У співавторстві ми написали й опублікували кілька статей, а остання — про невеличку музичну абетку архимандрита Онуфрія — друкується у восьмому числі збірника „Καλοφονία“.

Однак політичні репресії зачепили й Олександру Сергіївну. У розквіті творчих сил була змушена покинути роботу у консерваторії і переїхати до Києва, де працювала редактором видавництва „Музична Україна“. Наполегливо продовжувала збирати і досліджувати матеріали до теми про київську школу музики XVII ст., яка хоч і анонсувалася у тематичних планах видавництва „Музична Україна“ ще на початку 80-х років, та вийшла друком щойно через 20 літ — 2002 р. у видавництві НТШ.

Поступово визріває думка про практичне втілення давнього освітньо-педагогічного досвіду у сучасну музичну педагогіку. О. Цалай-Якименко іде працювати у Мар'янівську музичну школу під Києвом, де народився славетний український тенор Іван Козловський. За його підтримки, а також інших відомих музикантів (зокрема, Святослава Ріхтера), Мар'янівка стає важливим центром запровадження нових методів навчання дітей музики й співу на основі давньої сольмізаційної системи. І ось невдовзі мар'янівський дитячий хор на сцені Великого театру у Москві співає зі самим Іваном Козловським...

Згодом працювала у музичній школі в містечку Долині на Прикарпатті, в тій самій Долині, де за 15 років до народження Олександри Сергіївни народився Мирослав Антонович, диригент і оперний співак, дослідник нашої давньої церковної музики. В середині 1990-х років вони зустрілися й справили один на одного сильне враження. Обоє високі, стрункі, красиві, темпераментні, в однаковій мірі

безмежно віддані українській справі — Мирослав Антонович у Нідерландах, Олександра Цалай-Якименко в Україні.

Зі середини 1990-х рр. Олександра Сергіївна знову у Львові. Не без труднощів поновлює працю у консерваторії. Та завдяки підтримці ректорів Марії Крушельницької, а пізніше Ігоря Пилатюка не лише отримує давно належні їй викладацькі та наукові регалії (звання доцента, професора, захист докторської дисертації), але й закінчує чимало своїх наукових праць. У музикознавчих томах „Записок НТШ”, збірнику Інституту літургійних наук УКУ „Καλοφώνια“, кафедральному збірнику „Musica Humana“, у київських збірниках і часописах надруковано її наукові праці, виходять дослідження окремими виданнями. За активної співпраці з Олександром Цалай-Якименко в консерваторії створено кафедру музичної медієвістики та україністики, на якій вона успішно працювала понад десять років.

У науковій праці О. Цалай-Якименко передусім слід відзначити глибоке осмислення методологічних засад дослідницького дискурсу: струнка теоретична логіка, чіткість і ясність викладу, міцна опора на попередні здобутки, широкі аналогії з суміжними науковими дисциплінами, апеляція до наукових конструкцій математично-природничих наук. І все це без пафосу і термінологічних викрутасів. Досконалість в усьому, прискіпливість до найменших деталей, гострота спостережень, виняткове музично-аналітичне мислення, спрямоване на розкриття таїни музично-образного змісту, головне у її науковій методології пізнання музики як одного з найвищих проявів людського духу.

Олександра Сергіївна розуміє музикознавство у широкому гуманітарному контексті: історія культури, мистецтвознавство, філологія, естетика. Тут обирає такі важливі складники, як постійна еволюція мистецтва та його історична зумовленість, взаємодія різних сторін творчої діяльності суб'єкта, високі етичні чинники мистецтва і вмє виявити найістотніше, найважливіше, що забезпечує тяглість та неперервність розвитку музичного мистецтва рідного народу.

Тематика наукових зацікавлень О. Цалай-Якименко охоплює насамперед давню українську му-

зику: церковна монодія, теоретична думка ранньомодерної України, музична освіта і педагогіка, Микола Дилецький, партесний спів. А ще доба раннього класицизму в Україні: Березовський, Бортнянський, Симфонія невідомого автора. Особливою темою Олександри Сергіївни стала музичальність поезії Шевченка, яку вивчала упродовж всього свого науково-творчого життя. Вона зуміла вже досить усталену тему „Шевченко і музика“ піднести на новий і значно вищий щабель: музична природа Шевченкової поезії, особливо ж у великих і значущих народно-національних темах, лежить у феномені осягнення Поетом найглибшої суті національного життя у найрізноманітніших його проявах.

Обрані Олександром Сергіївном наукові теми були і є надзвичайно актуальними та стосуються переважно найглибших основ рідної культури.

Талант Олександри Цалай-Якименко як науковця зростає у тісній співпраці з Великими — чи то музикознавцями і музикантами, чи представниками суміжних гуманітарних наук. Це — академіки Іван Крип'якевич, Ярослав Ісасевич, Василь Німчук, Дмитро Лихачов, фізик Остап Парасюк. А ще плеяда видатних учених, як-от: Ярослав Дашкевич і Леонід Махновець, Віра Свенціцька і Володимир Овсійчук, Михайлина Коцюбинська і Володимир Кречотень, Орест Мацюк і Олег Купчинський, Лідія Коць-Григорчук і Уляна Єдлінська, Ілля Кудрявцев та багато-багато інших. У музиці і музикознавстві найперше місце належить Вчителю, наставникові і порадинові Станіславу Людкевичу. Олександра Сергіївна також тісно співпрацювала і була поціновувана такими визначними особистостями, як Онисія Шреер-Ткаченко, Надія Горюхіна, Микола Гордійчук, Арсеній Котляревський, Іван Ляшенко, Ніна Герасимова-Персидська, Сергій Скребок, Анатолій Дмитрієв, Юрій Холопов. Серед музикантів і композиторів її особливо підтримували Іван Козловський та Анатолій Кос-Анатольський. У спілкуванні з Великими формувалися основні наукові засади Олександри Цалай-Якименко: правда, глибина аналітичних спостережень, широта висновків, переконливість і глибока аргументація наукових результатів. Велика з Великими — Великі наукові осягнення.

*Юрій ЯСІНОВСЬКИЙ*



Цього року виповнюється 80 років Романові Петровичу Базилевичу — професору, доктору технічних наук, професору кафедри програмного забезпечення Національного університету „Львівська політехніка“, академіку Академії інженерних наук України та Академії інформатики України, членові-сенйору комп'ютерної асоціації США (АСМ),

членові-феллов Інституту інженерів-електриків Великої Британії (ІЕЕ), дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка (від 28 березня 1992 р.), голові Комісії інформатики і кібернетики Товариства.

Народився Р. Базилевич 5 квітня 1937 р. у Львові у родині інтелігентів Петра Базилевича і Стефанії Ломаги. Успадкована від батька любов до рідної землі, а від матері — сумлінне ставлення до своїх обов'язків, працелюбність, вміння долати життєві перешкоди визначили життєву позицію Романа Базилевича.

Початкову освіту здобув у Львівській середній школі № 17, а середню у школі № 4. У 1958 р. закінчив із відзнакою Львівський політехнічний

інститут за спеціальністю „радіотехніка, персональний стипендіат“.

1958—1967 рр.— аспірант, молодший та старший науковий співробітник Фізико-механічного інституту Академії наук України; 1967—1984 рр.— доцент кафедри конструювання та технології виробництва радіоапаратури Львівського політехнічного інституту; 1984—1990 рр.— завідувач кафедри прикладної математики Львівського політехнічного інституту; 1990—2001 рр.— завідувач кафедри програмного забезпечення Національного університету „Львівська політехніка“, її організатор; 1995—1996 рр.— науковець-дослідник у Каліфорнійському університеті Сан-Дієго; 2000—2001 рр.— науковець-стажист у Гарвардському університеті; з 2001 р.— професор кафедри програмного забезпечення Національного університету „Львівська політехніка“.

Становлення професора Романа Базилевича як науковця відбулося в наукових школах відомих українських вчених, професорів Ю. Величка та Б. Блажкевича. У 1964 р. виконав у Фізико-механічному інституті Академії наук України під керівництвом Б. Блажкевича та захистив у Львівській політехніці кандидатську дисертацію „Графічні та графоаналітичні методи розрахунку нелінійних електричних схем з багатополюсними елементами“ та отримав науковий ступінь кандидата технічних наук за спеціальністю „Теоретична електротехніка“. 1969 р. йому присвоєно вчене звання доцента.

У 1983 р. Р. Базилевич захистив докторську дисертацію „Наукові основи методу оптимального згортання схеми і гнучкого трасування міжз'єднань та їх застосування для створення САПР конструкцій ЕОА та РЕА“ у Ленінградському електротехнічному інституті, йому присуджено науковий ступінь доктора технічних наук за спеціальністю „Системи автоматизованого проектування“, у 1987 році надано вчене звання професора.

Роман Базилевич створив власну наукову школу та проводить наукові дослідження у галузі комп'ютерних наук, зокрема комп'ютерного проектування, математичного моделювання складних технічних об'єктів, алгоритмиці, розв'язування важко вирішувальних комбінаторних задач високих розмірностей.

У створеній Романом Базилевичем ще у 1970-х роках науковій лабораторії автоматизованого проектування під його керівництвом підготовлено низку науковців, висококваліфікованих спеціалістів — розробників складних програмних систем, розвинуто дослідження в напрямку конструкторського, схемотехнічного проектування, проектування надвисоко частотних схем. На замовлення провідних проектно-конструкторських організацій Львова, Києва, Ленінграда, Москви та Мінська було створено ефективні програмні системи, що використовують для проектування нових електронно-цифрових пристроїв. У напрямку конструкторського проектування вперше запропоновано та впроваджено у виробництво методи ієрархічного макромоделювання, гнучкого трасування, оптимального згортання схеми, сканувальної області, багаторівневого розміщення та інші, що набагато років випередили подібні зарубіжні розробки, та забезпечують істотне поліпшення

якості проектування надвеликих інтегрованих схем, систем на кристалах, друківаних плат та інших конструкцій електронної апаратури.

Запропонований Романом Базилевичем метод гнучкого трасування створив принципово нові наукові основи в методології розв'язування надзвичайно складної задачі комбінаторного типу класу NP — прокладання зв'язків в електронних пристроях. Цей метод цитовано в підручниках та науковій літературі, в кандидатських і докторських дисертаційних роботах, його вивчають студенти. На основі запропонованого методу гнучкого трасування створено програмні системи, зокрема ТороR (Росія) та фірми „Altium“ (США), які широко використовують для проектування друківаних плат у багатьох організаціях, забезпечуючи високу якість проектних робіт. Запропоновані школою Базилевича базові методи конкурентоспроможні з іншими методами, дають високу якість проектних рішень. Методи підтвердили свою високу ефективність для задач розбиття, пакування та розміщення електронних схем. Отримані цими методами результати кращі порівняно з результатами інших фахівців та організацій, у тому числі відомих фірм IBM та INTEL.

Під науковим керівництвом Романа Базилевича виконано 89 науково-дослідних проектів, у тому числі за планами Комітету з питань науки та технологій України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, за спільною французько-українською програмою „Дніпро“, за спільною австрійсько-українською програмою, за білорусько-українською програмою фундаментальних досліджень, за договорами з багатьма провідними науково-виробничими організаціями України, Білоруси та Росії. Ювіляр — переможець конкурсу наукових проектів фірми INTEL. Експерт Єврокомісії з проблем інформатики. Стажувався в Гарвардському університеті за програмою ім. Фулбрайта уряду США, виконував наукові дослідження у Каліфорнійському університеті Сан-Дієго, виступав із замовними науковими доповідями на запрошення провідних університетів та науково-дослідних організацій США, Австрії, Німеччини, Франції, Росії, Польщі (INTEL Strategic CAD Labs in Portland, IBM Austin Research Lab, CADENCE in San-Jose, Центр перспективних досліджень з комп'ютерних наук в Делі), а також на багатьох міжнародних конференціях.

Роман Базилевич підготував 14 кандидатів наук, два з яких захистили докторські дисертації. Вчений написав понад 400 наукових праць, у т. ч. 4 монографії, 2 препринти, 11 винаходів. Виголосив понад 350 доповідей на конференціях у Львові, Києві, Запоріжжі, Харкові, Шацьку, Ялті, Кацівелі, Чинадієвому, Ірпіні, Рівному, Луцьку, Празі, Тале (Чехословаччина), Брно, Братиславі, Мінську, Ташкенті, Єревані, Ленінграді, Москві, Саратові, Пензі, Вітебську, Кишиневі, Таганрозі, Горькому, Таллінні, Каунасі, Вільнюсі, Воронежі, Будапешті, Альбукерці (США), Орландо (США), Пуне (Індія), Неубранденбурзі (Німеччина), Будві (Чорногорія), Ільменау (Німеччина), Кракові (Польща), Криниці (Польща) та інших містах.

Виступав із замовними доповідями в Інституті кібернетики НАН України, на наукових семінарах

з інформатики у Західному центрі НАН України, University of California at San-Diego (США), IBM Austin Research Laboratory (США), CADENCE in San-Jose (США), University of Texas at Austin (США), INTEL Strategic CAD Labs. Portland (США), State University of New York at Binghamton (США), University of California at Berkeley (США), University of Massachusetts Amherst (США), Люблінському технічному університеті, Університеті інформатики та менеджменту в Жешуві (Польща), Технічному університеті Відня (Австрія), Університетах м. Бетін та м. Бордо (Франція). Виступав із пленарними доповідями та замовними лекціями на конференціях: 3rd Mediterranean Conference on Embedded Computing-MECO-2014 (Budva, Montenegro, 2014), IEEE 26th International SOC Conference (Erlangen, Germany, 2013), 5-th ITHEA Intern. Conf. on Intelligent information and engineering systems“ (Rzeszow; Krynica-Zdroj, 2012); Conf. on Computer Science and Information Technologies-CSIT' (Львів, 2006, 2013), Second International Conference „Cluster Computing“ — CC 2013 (Львів, 2013); International Conference on System Analysis and Information Technologies — SAIT (Kyiv, 2013); 3-rd Indian Intern. Conf. on Artificial Intelligence (Pune, India, 2007); Всеросійської науково-технічної конференції „Проблеми розроблення мікроелектронних систем“ (Москва, 2005); Міжнародних наукових семінарах Української академії інформатики „Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці та освіті“ (Свитязь, 2005, 2011, 2012, 2013); Всеукраїнській науковій конференції „Сучасні проблеми математичного моделювання та обчислювальних методів“ (Рівне, 2013); Міжнародному науковому семінарі „Дискретна математика та її застосування у економіко-математичному моделюванні та інформаційні технологіях“ (Запоріжжя, 2012); Фулбрайтівських конференціях (Київ, 2011, 2006 та 2002 рр.; Ялта, 2008); Науковому семінарі Секції інформатики при Західному науковому центрі НАН України (Львів, 2010); 7th IEEE East-West Design & Test Symposium-EWDTS (Львів, 2008); щорічних Шевченківських наукових конференціях (Львів, 1999, 2000, 2015).



найпотаємнішу сутність українського історичного буття:

### ВІДЧУТИ РОДОВУ ПРАОТЧІСТЬ

У мистецькому світі, на жаль, уже покійного Шевченківського лауреата Романа Лубківського „світлосяйною зорею“ виблискує лірична перлина „Янгол у снігах“ — національно-екзистенційна медитація, що глибиною релігійного вчуття та сакральністю поетичної символіки проникає у

Роман Базилевич очолює Комісію інформатики та кібернетики НТШ від часу його відродження у 1989 р. Він створив у Львові Центр Інституту інженерів-електриків Великобританії (1996) та відділення Американської комп'ютерної асоціації АСМ (1999), які очолював.

Ініціював проведення та очолював низку конференцій: з автоматизованого проектування (перша з них відбулася у 1978 р., в ній брало участь понад 300 осіб із багатьох країн, та протягом наступних років відбулося п'ять таких конференцій), сучасних проблем у комп'ютерних науках (2000). Як науковий керівник та голова програмного комітету ініціював проведення п'яти міжнародних конференцій „УкрСофт“ з проблем українізації комп'ютерів (1991—1995), що сприяло справі національно-культурного відродження України, широкому впровадженню української мови в комп'ютерних технологіях, основними організаторами яких стали Львівська політехніка та НТШ.

Упродовж своєї активної та напруженої наукової праці ювіляр провадить активну громадську роботу: брав участь у роботі кількох спеціалізованих рад для захисту дисертацій, член редколегій та відповідальний за випуск низки наукових збірників. Р. Базилевича за плідну наукову та науково-організаційну працю нагороджено знаками Міносвіти „Відмінник освіти“, „За наукові досягнення“, грамотами Міністерства освіти та Академії педагогічних наук України. 2015 р. йому присвоєно звання Почесного професора Національного університету „Львівська політехніка“.

Крім того, вчений захоплюється спортом, насамперед альпінізмом, гірським та водним туризмом. Він — кандидат у майстри спорту, інструктор альпінізму, член рятувального загону, понад 150 пройдених маршрутів на Кавказі, Памірі, Фанах, Татрах.

Щиро вітаємо Ювіляра і бажаємо Романові Базилевичу міцного здоров'я, довгих років життя, наснаги та подальших успіхів у почесній праці педагога і науковця.

Дмитро ФЕДАСЮК

*Щось там біліє, щось видніє,  
Щось десь кудись торує шлях,—  
То мов тьмяніє, то ясніє,—  
Напевно, янгол у снігах.  
Кому несе святі глаголи?  
Господню вість несе — кому?  
Безрідне перекотиполе  
Перетинає шлях йому.*

Достатньо наведених лише цих двох строф, аби зануритися у містерію Святвечірньої казки та опинитися в координатах Різдвяного простору, який здатний з легкістю подолати тісні межі земної реальності чи вислизнути з обіймів всевладного повелителя — часу. Проте будь-яке відсторонене герменевтичне розкодування естетичних тонкощів цього художнього шедедру (а такі вже

з'явилися) буде сухим і безликим, якщо залишити поза увагою той промовистий факт, що цю поезію автор написав 2002 р. і присвятив її своєму духовному побратимові — львівському характерникові Тарасові Сализі — у день його 60-річного ювілею на саме Різдво.

Образна стихія поезії насправді виростає з документальної автопсії, тобто з того родючого ґрунту спогадів та життєпису об'єкта присвяти, котрий не раз у спілкуванні зі своїм близьким приятелем і сусідом з письменницької Наварії — головою Львівської спілки — розповідав про суворі галицькі зими з понадметровими сніговими заметами, у яких Викторівський господар Юрко Салига прокладав вузьку стежку до школи у сусідньому селі для свого сина Тараса, аби він зміг вивчитися, як виявилось згодом, на авторитетного літературознавця, професора філології. Є у цьому біографічному епізоді щось винятково українське, закорінене ще у повчальній Мономаховій дидактиці Київської Русі і консекветно оприявлене у Стефаниковій мемуаристиці, а саме — непереборне прагнення українських батьків за всяку ціну дати можливість своїм дітям здобути освіту. Зрештою, атмосфера низькотемпературного холоду не залишиться у фізичних широтах зимового паломництва до віддаленої шкільної будівлі, а супроводжуватиме Тараса Салигу й у суспільно-політичному просторі комуно-більшовицької імперії аж до відродження державної незалежності України. Як наслідок, кагебістські переслідування за зберігання самвидавної лектури та принагідні зустрічі з проскрибованими Іваном Світличним і Панасом Заливахою, блокування вступу до аспірантури Інституту літератури та штучні перепони на шляху до захисту кандидатської дисертації, тиха ізоляція від праці у рідному Львівському університеті. Крізь це густе сито життєвих випробувань він проходить з честю, а „його серце, нагріте ще у вогні шістдесятництва, продовжує палати тим вогнем ідеалізму й любові до рідної землі та її культури, без якої людина не може бути повноцінною“ (Валерій Шевчук).

З настанням перебудовних часів доцент Львівського політехнічного інституту та член Національної спілки письменників діяльно входить у вир громадсько-політичного чину як енергійний творець Народного Руху України, довірена особа кандидата у народні депутати Івана Драча, палкий трибун велелюдних зібрань львівського вічевого майдану. 1991 рік стає роком повернення до своєї alma mater — Франкового університету, де, сповнений патріотичних сил і стратегічних задумів, він стає завідувачем кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка, а згодом і деканом філологічного факультету, збільшивши його структуру за період свого перебування на посаді (1995—2004) щонайменше вдвічі. З ініціативи Тараса Салиги й у монолітному управлінському тандемі з ректором професором Іваном Вакарчуком утворено нові кафедри, науково-дослідницькі інституції і культурно-мистецький факультет, присвоєно почесне звання „Doctor Honoris Causa“ Дмитрові Павличку, Іванові Драчеві, Іванові Дзюбі, Ліні Костенко, Леонідові Рудницькому, Євгенові Сверстюку, Ігореві

Калинцю, відкрито меморіальну таблицю видатним ученим-філологам на фасаді університету, бібліотеку діаспорних видань ім. П. Гоя, запроваджено нові спеціальності, спеціалізації, факультативи, організовано університетський дівочий хор „Ліра“. Такий неповний перелік реформаторських звершень тодішнього декана став можливим завдяки сталевому ґарту його непоступливого характеру, у якому, за влучним спостереженням професора Івана Денисюка, „закладено генотип життєпружності, вітальності, енергія проліска, що пробиває кригу. Енергія таланту..“

Попри те, що організація факультетського освітньо-наукового процесу потребує чималих зусиль та забирає багато часу, максимальна внутрішня мобілізація ученого дає змогу йому не занедбувати професійної літературознавчої ниви. Як яскравий репрезентант і продовжувач традицій філологічної школи легендарного академіка Михайла Возняка, він усвідомлює потребу забезпечення студентів і хрестоматійним матеріалом, і його ґрунтовним тлумаченням, опертим на міцний фактологічний фундамент та методологічну тяглість. На щедрій покуті літературно-критичних та історико-літературних ужинок за чверть століття невтомної дослідницької праці Тараса Салиги розташовано книги, розвідки і видання: „Право на себе“ (Львів, 1983); „У глибинах гармонії“ (Львів, 1986); „У спектрі поетичних жанрів“ (Львів, 1988); „Продовження“ (Львів, 1991); перевидання трилогії Р. Купчинського „Заметіль“ (Львів, 1991); антологія поезії національно-визвольного резистансу „Стрілецька Голгофа“ (Львів, 1992); твори Є. Маланюка (Львів, 1992); твори Б. Кравцева (Львів, 1993); листи А. Шептицького (Львів, 1994); „Високе світло“ (Львів, 1994); „Імператив“ (Львів, 1997); антологія української релігійної поезії „Слово Благовісту“ (Львів, 1999); „Відлитої у строфи час“ (Львів, 2001); „Вокатив“ (Львів, 2002); „Вогнем пречистим“ (Львів, 2004); „Петро Скунець. Всесвіт, гори і він“ (Ужгород, 2007); „Франко — каменярь“ (Ужгород, 2007); „Воздвиження храму“ (Львів, 2009); „Розкуймося, братаймося“ (Ужгород, 2009); „Екслібриси Евтерпи“ (Львів, 2010); „... Світ. Поет і його слово... Голобородькознавчі студії“ (Львів, 2013), „... І той вогонь, що не згаса... Маланюкознавчі студії“ (Ужгород, 2013), „... Голос мій не відлюбитися... Вінграновськознавчі студії“ (Львів, 2014).

Реалізуючи своєрідну культуротворчу стратегію з повернення імен „важливих письменників „другого ряду“, тих, що формували „гнучку суцільність“ національної літератури, її „полісинтетичну“ здатність визрівання попри всі удари свого часу, і всотування у величній ландшафт естетичного світовідчуття“ (Олег Баган), Тарас Салига започатковує авторську текстологічно-джерелознавчу серію „Розсипані перли“, у якій за короткий час з'являються тексти з його перемовою: Вадима Лесича „Вибрані поезії“ (Ужгород, 2010), Василь Хмелюк „Поезії. Малярство“ (Ужгород, 2011), Михайло Дяченко (Марко Боєслав) (Ужгород, 2011). Про важливість такого роду студій, зокрема широку популяризацію Боєславових віршів, свідчить епістолярна репліка Івана Дзюби, який у листі до упорядника від 12 грудня

2016 р. наголошує: „Цю книжку б (цю поезію) бійцям „АТО“, молоді, в бібліотеки. А про неї знає тільки дехто з літературознавців...”

Науково-публіцистичні та теоретичні розвідки Тараса Салиги з боку нарративного мають підкреслено діалогічну структуру. Проте це є унікальний діалог. Його репліки потребують реакції не вербальної, а діяльної. Учений вдало поєднує постійну особисту присутність у тексті з не менш постійною сторонністю у ньому, яка проявляється переважно через майстерно дібраний фактаж — фактаж живий, здатний іноді доступніше й емоційніше промовляти, ніж закликіві гасла чи академічні оратори. Крім того, відчуваємо неповторний, майже цілком оксиморонний „моноліт роздвоєння“ „велеліпного ритора“. У своїх аналітичних узагальненнях Тарас Салига одночасно перебуває у двох іпостасях — він, той, що апелює, і, однаковою мірою, той, що сприймає. Звідси подвійне переживання „ганьби рабської сучасності, сорому національної деградації, національної зради, втрати людської гідності“.

Спорудження монументального культурологічного храму української духовної культури, що його невтомно здійснює потужним літературознавчим хистом Тарас Салига, відбувається нерозривно з полемічно гострим критичним обстрілом, під який потрапляють і відверті, неприховані українофоби, й ті, чия ненависть до українства замаскована, прикрита позірною науковою об'єктивністю чи психологічними пасажами про звільнення від комплексу меншовартос-

ти. Струшуючи „прах невірства“ зі збайдужілих облич українців, він апелює до нас рідним словом, рідною культурою, максимально використовуючи при цьому горду поставу велетів нашого національного духу, зокрема апостольський чин Івана Франка. На урочистому вшануванні 150-літнього Каменяревого ювілею у стоальному Києві львівський характерник одверто промовить до вимогливої аудиторії: „Наше страдництво, понівеченість наша, що вигодовувались хлібом імперсько-комуністичної неволі, найстрашніші тим, що ми й зараз не прагнемо, не хочемо, а часто і не вміємо увійти у космос Франкової величі, у храм його Слова і Духу, аби причащатися, освячуватися ними, аби, пізнаючи геній Франка, прокладати дороги до самих себе, чути свою кров і плоть та родоу праотчність“. Без сумніву, можемо цілком солідаризуватися зі згаданим уже професором Іваном Денисюком, що „є щось у тих усних посланнях Тараса Салиги до живих від глибини проповіді „Слова о законі і благодаті“, творчості українських письменників-полемістів і гнівного патріотизму Євгена Маланюка“. А ще є у них його власний, особистим життєвим змагом яскраво проілюстрований категоричний імператив національної етики і державотворчої філософії: „Відчувати родоу праотчність“, чесно пронесений до 75-річного ювілею — чергового етапу нестримного наукового поступу та творчої зрілості.

Ярослав ГАРАСИМ



Цього року виповнюється 75 років докторові хемічних наук, професорові, лауреатові Державної премії України в галузі науки, дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка Йосипу Олексійовичу Опейді.

Йосип Опейда народився 21 квітня 1942 р. У 1958 р., після закінчення Млинівської середньої школи (Рівненська обл.), вступив на хемічний фа-

культет Львівського університету ім. І. Франка. Студентом долучився до наукової роботи, спочатку на кафедрі неорганічної хемії, а з третього курсу — фізичної хемії. Науковим керівником Й. Опейди був талановитий експериментатор доцент І. Малесєв, група якого розробляла полімерні матеріали для кінескопів. Робота була цікава тим, що розроблені нові речовини використовувались у технології нанесення люмінофорів у кінескопах як для телевізорів, так і для пристроїв космічних апаратів. Й. Опейда вивчав адсорбцію синтезованих полімерів на люмінофорі, за результатами цих досліджень опубліковано його перші дві наукові статті у „Віснику Львівського університету“.

Після закінчення університету в 1963 р. Й. Опейда за розподілом залишився на кафедрі фізичної хемії, звідки під кінець року його призначено на строкову службу в армію. Служив у Білорусі, у військах протиповітряної оборони до осені 1965 р. Після цього повернувся до Львівського університету на посаду завідувача лабораторії кафедри фізхемії, завідував якою Р. Кучер. 1966 р. Р. Кучера обрано членом-кореспондентом АН УРСР у Донецькому науковому центрі. Разом із ним до Донецька переїхала група випускників хемічного факультету, в тому числі і Й. Опейда, ставши аспірантом Донецького університету. 1969 р. він захистив кандидатську дисертацію „Дослідження реактивності пероксирадикалів та молекул алкіларома тичних вуглеводнів у рідиннофазних реакціях окиснення“ і до 1973 р. працював старшим викладачем, доцентом кафедри фізхемії. У 1972 р. отримав звання доцента.

Основним напрямом наукової діяльності вченого у той час була вуглехемія, зокрема дослідження гетерогенного окиснення вугілля киснем повітря з метою пошуку способів передбачення, запобігання та гальмування процесів самозаймання вугілля. Під час розробки способів реєстрації швидкості цього процесу в початковий період за невисоких температур він разом із колегами відкрив явище хемілюмінесценції (світіння у видимій сфері) за низькотемпературного окиснення вугілля, дослідив основні кінетичні закономірнос-



ті цього процесу та запропонував його механізм.

У 1973 р. Й. Опейда перейшов у Донецьке відділення фізико-органічної хемії ІФХ АН УРСР (згодом Інститут фізико-органічної хемії і вуглехемії АН УРСР), в очолюваний Р. Кучером відділ радикальних процесів, де з 1975 р. працює заступником керівника відділу. Тут він розпочинає цикл досліджень кінетики та механізму радикально-ланцюгового окиснення сумішей органічних речовин різних класів — алкіларенів, кисневмісних сполук, високомолекулярних речовин. Разом із співробітниками вчений розробив новий метод визначення констант швидкості так званих перехресних реакцій у ланцюгових процесах, для котрих інші методи не можуть бути використані або дають неточні результати. Одержано кінетичний матеріал з реакцій окиснення сумішей органічних речовин різних класів у рідкій фазі, виміряно константи окремих елементарних стадій цих складних процесів. Отримано великий обсяг кінетичних даних, що мають принципове значення для розробки методів одержання кисневих похідних із нафтохемічної та вуглехемічної сировини. Досліджено процеси окиснення та деструкції поліолефінів в умовах рідиннофазного окиснення.

Результати узагальнень кінетичних досліджень співокиснення органічних сполук сформульовано у вигляді кількісних співвідношень кінетичних параметрів, що визначають тип кінетики співокиснення залежно від реактивності та селективності частинок, які беруть участь у реакції. Визначено області параметрів, за яких буде спостерігатись прискорення чи сповільнення реакції окиснення суміші, порівняно з окисненням окремих компонентів. У межах цих закономірностей пояснено і кількісно описано відомий експериментальний факт від'ємних відхилень від адитивності на діаграмі загальна швидкість — склад і в реакціях співокиснення.

У 1981 р. Й. Опейда очолив відділ радикальних процесів в ІнФОВ АН УРСР, а в 1982 р. захистив в Інституті хемічної фізики АН СРСР докторську дисертацію „Сумісне окиснення алкілароматичних вуглеводнів та їх похідних у рідкій фазі“. Одержані результати з теорії та практики реакцій окиснення сумішей він разом із Р. Кучером узагальнив у монографії „Соокисление органических веществ в жидкой фазе“.

Після захисту докторської дисертації вчений зосереджує роботу над теоретичними засадами теорії радикальних реакцій, дослідженням екстратермодинамічних залежностей активність — селективність частинок у гомолітичних реакціях, дослідженням зв'язку між електронною будовою і реактивністю радикалів та молекул. Його група продовжує роботи з дослідження механізмів процесів гомолітичного окиснення з участю нестійких реактивних інтермедіатів алкіларенів, вивчення формальної кінетики багатомаршрутних ланцюгових хемічних процесів, математичного моделювання кінетики таких процесів за допомогою комп'ютерних технологій. Сукупність встановлених кінетичних закономірностей стали науковою основою пошуку раціональних способів керування швидкістю та селективністю процесів

окиснення сумішей та оптимізації таких процесів. Результати, одержані під час дослідження високореактивних інтермедіатів в органічних реакціях, відзначено в 1993 р. Державною премією України в галузі науки і техніки.

Основним науковим зацікавленням Й. Опейди була теорія елементарних актів гомолітичних процесів. У проведених роботах експериментально вивчено залежності між реактивністю та селективністю молекул і радикалів у реакціях відриву атома водню, а також внутрімолекулярного відриву атома водню в пероксирадикалах, що дало змогу визначити основні геометричні та електронні характеристики перехідного стану. На кількісному рівні обґрунтовано модель перехідного стану, яка враховує наявність структур із переносом заряду. Знайдено зв'язок між кінетичними параметрами реакції пероксирадикалів і молекул та електронними характеристиками реактантів. На цій основі вчений запропонував напівемпіричне рівняння, яке поєднує принцип Бела-Еванса-Поляні та підходи Е. Денисова та К. Фукуї під час опису залежності реактивності радикалів та молекул від їхньої структури. Результати подальшого вивчення реакцій відриву Н-атома стабільними радикалами, а також нітросильними радикалами, що є основними частинками в органокаталізі реакцій окиснення, засвідчили продуктивність такого підходу. Зокрема, було показано роль взаємодії граничних орбіталей не тільки реактантів, але й продуктів реакції. Цей факт має особливе значення для розуміння механізму каталізу радикальних реакцій.

В 1990-х роках група Й. Опейди виконала цикл досліджень рідиннофазного окиснення вуглеводнів під час дії супрамолекулярних сполук, онійових солей, а також окиснення сполук з активними С-Н-зв'язками, коли навні аміни у розчинах диметилсульфоксиду. З погляду „зеленої“ хемії та принципів сталого розвитку, молекулярний кисень — ідеальний окисник завдяки як своєму природному походженню, доступності, низькій ціні, екологічній безпеці, так і найвищій серед окисників атомній ефективності. Однак під час використання цих систем, як і сполук перехідних металів під час каталізу окиснення молекулярним киснем, не завжди можуть бути досягнуті висока хемоселективність та узгодження з принципами „зеленої“ хемії. Інноваційним для цих процесів виявився органокаталіз. Незвичність його застосування в радикально-ланцюгових процесах полягає в тому, що важко уявити органічну сполуку (каталізатор), яка за участі в процесі, де багато активних радикалів та є кисень, не руйнується, а повертається в каталітичний цикл незмінною. Прикладом речовини, що прискорює процес окиснення, збільшуючи при цьому його селективність, став N-гідроксифталімід (NHPI).

У роботах, розпочатих групою Й. Опейди наприкінці 1990-х рр., вирішено кілька принципових питань для теорії органокаталізу. Одним із ключових для з'ясування дії NHPI було питання, чи він, прискорюючи реакцію, діє як каталізатор чи як ініціатор. Виконані дослідження показали, що це залежить від субстрату. Під час окиснення ненасичених сполук, зокрема таких, що не мають

активованих С-Н-зв'язків, ННРІ діє як типовий ініціатор. Коли ж окиснення відбувається по С-Н-зв'язках, він діє як каталізатор, що прискорює стадію росту ланцюга. Експериментально було встановлено дуже важливий для теорії каталізу ННРІ факт, що утворений з ННРІ радикал PINO не вступає в реакцію з пероксильними радикалами, обриваючи кінетичний ланцюг.

Під час окиснення ненасичених сполук несподівано виявилася ще одна роль ННРІ. Дослідження будови макромолекул, утворених під час полімеризації метилметакрилату, показали, що ННРІ, ініціюючи процес, ще й регулює структуру ростючого макроланцюга. Так під час каталізу реакції полімеризації створюються умови для побудови синдіотактичних макромолекул з вмістом понад 80 відсотків синдіотактичних діад. Для синдіотактичних полімерів характерні вищі міцність, густина та температура топлення.

Перспективним виявилось використання ННРІ під час отримання кисневмісних сполук окисненням субстратів, джерелом яких є відновлювальна сировина — біомаса, зокрема 5 оксиметилфурфуролу (5 НМФ), що є основною платформною сполукою у трансформації целюлози в 2,5 фурандикарбонову кислоту, яка є багатофункціональним будівельним хемічним блоком і альтернативою терефталевій кислоті. Досліджено низку каталізаторів типу ННРІ у реакції окиснення 5 НМФ. Вивчено також дію бінарних систем, створених на основі заміщених у бензолному кільці ННРІ. Розроблено ефективний спосіб одержання 2,5 диформілфурану з використанням таких каталітичних систем.

Прикладні роботи також перебувають в центрі уваги Й. Опейди. Наприкінці 1980-х рр. під його керівництвом розпочинаються дослідження фізико-хемії процесів синтезу високомолекулярних епоксидних смол високої чистоти з метою створення технологій їх промислового одержання. Результати цих досліджень лягли в основу технології одержання у великих масштабах важливих для електронної промисловости продуктів — високочистих новолакових і епоксिनноволакових смол. Випробування створених на їхній основі герметиків для мікросхем показали, що вони за всіма параметрами відповідають найкращим зарубіжним аналогам. Цю технологію було освоєно на дослідному виробництві ІнФОВ НАН України за активної співдії його директора Ю. Васильєва. Відпрацьована технологія в реальному конкурсному змаганні з іншими, розробленими в провідних прикладних інститутах, які спеціалізувались на створенні технологій багатотонажного виробництва пластичних мас, була визнана набагато кращою і впроваджена на ВО Азот (Навої, Узбекистан), де було налагоджено випуск цих смол.

Розроблено спосіб отримання високочистих низькомолекулярних епоксिनноволаків на основі вуглехемічної сировини. Якість отриманого епоксिनноволаку відповідала вимогам до смол для елементів електронної промисловости. На основі

цього способу в ІнФОВ НАНУ до 2014 р. за господарськими договорами нароблялася низьков'язка високочиста смола для композицій спеціального призначення.

Й. Опейда також працював над сучасною українською хемічною термінологією, аналізом її стану і відповідності міжнародним нормам. Він разом із О. Швайкою та А. Ніколаєвським підготував тлумачні термінологічні словники з хемічної кінетики та фізико-органічної хемії (Глосарій термінів з хемії. Донецьк, 2008, 738 с. та інші).

Після переходу в ІнФОВ НАНУ Й. Опейда продовжив педагогічну діяльність в Донецькому університеті, де він викладає з 1969 р. донині. 1985 р. він отримав наукове звання професора. Читав такі курси, як фізична хемія, квантова хемія, будова речовини, комп'ютерна хемія, математичне та комп'ютерне моделювання в хемії, хемія антиоксидантів, структурна хемія, комп'ютери й експеримент у хемії; спецкурси — кінетика радикально-ланцюгових реакцій окиснення, теорія реактивності хемічних частинок, філософські проблеми хемії. З частини курсів написав підручники.

Й. Опейда був головою Донецького обласного правління хемічного товариства ім. Д. І. Менделєєва, вченим секретарем, пізніше заступником голови спеціалізованої вченої ради в ІнФОВ НАН України, членом експертної комісії ВАК України. Нині — член спеціалізованої вченої ради у Львівській політехніці.

Крім того, ювіляр — член редколегій таких журналів та видань, як „Journal of Chemical and Biochemical Kinetics“, „Ecology of Industrial Regions“, „Донецький вісник НТШ“, „Вісник Донецького національного університету“, „Праці Наукового товариства ім. Шевченка“.

З 1989 по 2014 р. Й. Опейда — заступник директора ІнФОВ ім. Л. М. Литвиненка НАН України з наукової роботи. З 2015 р. — головний науковий співробітник Відділення ФХГК ІнФОВ НАН України.

Ювіляр написав понад 400 наукових праць, з яких 280 статей, 11 книжок, вісім патентів. Був членом оргкомітету і виступав з доповідями на численних наукових конференціях.

Вченого відзначено такими нагородами, як Державна премія України в галузі науки і техніки (1993), звання Сорівського професора (1998), відзнака НАН України „За підготовку наукової зміни“ (2006), грамота Верховної Ради України (2008), почесна грамота Львівської обласної державної адміністрації (2016).

Професор Й. Опейда належить до еліти українських вчених, що вирізняються життєвою мудрістю, яка дана вибраним — здатним побачити дійсність у її контексті цілісно. Такий талант притаманний Йосипу Олексійовичу. Нехай його енергія і любов до життя не вичерпуються, а примножуються за законами кінетики розгалужених реакцій.

Мирослава КОВБУЗ

## ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

50-ТОМНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО:  
КОНЦЕПЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

Одним із виявів національного пробудження українського народу наприкінці 80-х років ХХ ст. стала публікація заборонених раніше праць українських істориків, письменників та публіцистів. Видатний історик України, ідеолог українства часів національно-визвольних змагань Михайло Грушевський зайняв у їхньому гроні чільне місце. Перша легальна праця вченого вийшла друком у часописі „Київ” у 1988—1989 рр. Це були „Спогади”, які упорядкував Сергій Білокінь, передмову написав Федір Шевченко, котрий ще в радянські часи, за часів Хрущова, безуспішно намагався реабілітувати творчу спадщину великого історика. Особливий вплив на громадськість, пробудження зацікавлення постаттю та творчістю Грушевського справили як численні публічні виступи, так і друквані праці Ярослава Дашкевича.

У 90-х рр. ХХ ст. творча спадщина Грушевського була тріумфально реабілітована в Україні. Одна за одною вийшли друком основні праці вченого: популярні роботи, підручники, що особливо впливали на поширення українознавчих знань серед молоді та ширших кіл громадськості, а також численні фундаментальні дослідження вченого. З-поміж них слід виділити десяти томну „Історію України-Руси”, яку перевидано у 1991—1998 рр. 100-тисячним тиражем за широкою участі громадськості та урядової підтримки. У Києві, Львові та інших українських містах проходили на державному рівні наукові конференції та інші заходи, присвячені ювілейним заходам із життя та діяльності великого історика України.

У діяспорі у повоєнний час творчість та життя Грушевського активно досліджувало Українське історичне товариство з його незмінним керівником Любомиром Винаром. В Україні, поряд з відродженим Науковим товариством ім. Шевченка у Львові, ініціатором багатьох видавничих проєктів та наукових заходів став новостворений Інститут української археографії та джерелознавства Національної академії наук України, якому з 1997 р. надали ім'я Михайла Грушевського. Завдяки ініціативі наукової громадськості у 1998 р. указом Президента України було створено Раду з питань вивчення наукової спадщини та політичної діяльності М. Грушевського, яку очолив віце-прем'єр-міністр України. На високому державному рівні

було ухвалено реалізувати академічне видання праць Великого історика України. Концепцію 50-томного зібрання праць Грушевського підготувала редакційна колегія, яку очолив директор Інституту української археографії та джерелознавства НАН України Павло Сохань. Відповідальним секретарем видання було обрано відомого дослідника життя та творчості М. Грушевського Ігоря Гирича.

У запропонованій редакційною колегією концепції всі праці вченого було заплановано видати у десяти тематичних серіях: суспільно-політичні праці; історичні студії та розвідки; літературно-критичні та художні твори; щоденники і мемуари;

десяти томна „Історія України-Руси” з науково-довідковими томами (іменний, географічний та бібліографічний покажчики); шеститомна „Історія української літератури”; монографічні видання; допоміжні матеріали (іконографія вченого, біобібліографічний довідник, архівна грушевськіяна, хроніка життя та діяльності, енциклопедичний словник тощо). В останній, десятій, серії передба-

чалось видати величезну епістолярну спадщину Грушевського. Але ще до появи цієї концепції видання епістолярію вченого на ґрунтовному рівні розпочало Українське історичне товариство. У 1997 р. вийшов перший том, а на початок 2017 р. вийшло вже п'ять томів листування вченого.

Викликає дискусію той факт, що у перших чотирьох томах вміщено суспільно-політичні, а не історичні праці вченого. Тут слід пригадати вислів Ярослава Дашкевича, що Грушевський був геніальним українським істориком, але поганим політиком.

Створена на початку 2000-х років концепція 50-томника зазнала необхідної часткової модифікації. Оскільки важко було зразу ж встановити обсяг та пропорційність друкованого вченим матеріалу, потребу коментування та розбудованого наукового апарату, то деякі томи поділили на кілька частин (наприклад, четвертий том вийшов у двох, а десятий — аж у трьох книгах). Під час реалізації видання та активного розвитку досліджень творчості Грушевського з'ясувалося, що до серії „Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви” доцільно долучили міні-серію з публікації некрологів, рецензій на праці вченого, яку



опрацював дрогобицький дослідник Віталій Тельвак. Як наслідок, нумерація томів дещо порушилася й 50-томник у підсумку міститиме більше запланованої кількості томів.

Виконавцями проекту стали відомі дослідники життя та творчості Грушевського, які працюють у різних академічних та вищих інституціях Києва, Львова, Дрогобича. Важливо, що цей проект став спільним для багатьох науковців з Інституту української археографії та джерелознавства, Інституту історії України, Інституту літератури ім. Т. Шевченка, Музею Грушевського у Києві, Дрогобицького державного педагогічного університету та інших, виконуючи об'єднувальну соборницьку функцію. Чотири томи суспільно-політичної серії опрацювали та прокоментували Ігор Гирич та Світлана Панькова (т. 1—4). Галина Бурлака самостійно реалізувала видання серії літературно-критичних та художніх праць з трьох томів (т. 11—13). Мирон Капраль, Андрій Фелонюк та Оксана Юркова видали всі історичні праці та розвідки вченого, за винятком монографічних та серійних видань (т. 6—10). Видання складалося з передмови, приміток, списку джерел та літератури, наукового коментаря тексту з докладного бібліографічного опису, покажчиків імен та місцевостей.

Від 2002 р., часу появи першого тому, вийшло друком у Державному спеціалізованому видавництві „Світ” у Львові 26 томів праць Великого історика України. Щороку з'являлося у середньому два томи. Затримки з фінансуванням видання за національною програмою випуску соціально необхідних видань не дали змоги досягнути більших результатів. Наклад видання — 5 тисяч примірників.

50-томне видання праць Грушевського в українській гуманітаристиці можна порівняти хіба з

подібним виданням у радянські часи творчої спадщини іншого титана української думки — Івана Франка. Але сьогодні видавці творів Грушевського мають велику перевагу — нема драконівської цензури радянських часів, що змушує науковців задумуватися над новим академічним перевиданням Франкових праць.

Творча спадщина найвидатнішого історика України Михайла Грушевського актуальна для багатьох поколінь українців. Недарма російські та польські історики вчиняли атаки на історика з найрізноманітніших ідеологічних позицій, від проімперсько-монархічних до ліберально-постмодерністичних. Вони доклали титанічних зусиль, щоб здискредитувати ідеї окремого розвитку та самобутності українського народу, що лягли в основу сучасного українського історіографічного процесу. Жоден інший український історик не залишив такого жанрового багатства: від невеликої археографічної нотатки, статті, рецензії до монографії, збірника документів, багатотомного корпусного видання. У великій кількості праць вченого представлено всі періоди української історії. У них висвітлено найрізноманітнішу тематику (політичну, військову, соціальну, економічну, культурну історію). Також не можна забувати, що через репресії учнів та послідовників Грушевського багато його конкретно-історичних ідей, наприклад, щодо литовсько-польського періоду історії України, початкової доби Гетьманщини, досі надзвичайно плідні і їх активно розвивають сучасні історики. На прикладі видання творчої спадщини видатного історика України Михайла Грушевського стверджується давній середньовічний вислів: ми тому бачимо далі, ніж він, оскільки стоїмо на плечах велетів людської думки...

Мирон КАПРАЛЬ

**Володимир Феніч. Угорська Русь і „Ганнібалова присяга“ Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною. — Ужгород, 2015. — 144 с.**

Продовження апологетики абсурду — таке загальне враження від прочитання книжки ужгородського історика Володимира Феніча „Угорська Русь і „Ганнібалова присяга“ Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною“, виданої під грифом Історичного факультету Ужгородського національного університету. Уже з експресивного формулювання заголовка і перших рядків вступу виразно зазначилося, з якого поля це писання і хто, властиво, його автор, та що сподіватися на щось путнє від цього опусу порівняно з дотеперішньою казуїстикою апологетів закарпатського русинства годі.

Цього разу головною мішенню „дослідницького“ прицілу стали відомі зацікавлення М. Драгоманова Закарпаттям, його дворазове відвідання цього краю у середині 70-х років XIX ст. (1875, 1876) і пов'язані з ними думки, враження, заходи, виражені в наукових і публіцистичних працях та громадсько-культурній діяльності вченого.

Особливо його вимовна алюзія до афористичної клятви карфагенського полководця Ганнібала (Аннібала), який ще дитиною присягнув бути непримиренним ворогом Риму: „Позаяк я був першим Українцем, одвідавши Угорську Русь,— констатував М. Драгоманов,— позаяк побачив, що вона одрізана духовно од галичан більше, ніж Австралія од Європи,— то я собі дав Анніболову присягу працювати для того, щоб прив'язати Угорську Русь до нашого національного демократичного і поступового руху, в котрому лежить її єдиний порятунок“<sup>1</sup>.

Весь цей матеріал справді позначений глибокою стурбованістю і дуже невеселими роздумами М. Драгоманова від того, що він знав, що побачив і почув зблизька впродовж короткочасного (неповних два тижні разом) перебування на Закарпатті, та болісними пошуками засобів для порятунку „пораненого брата“, як він називав закарпатських „русинів“.

<sup>1</sup> Драгоманов М. В справі Угорської Руси.— Львів, 1895.— С. 7.

Для М. Драгоманова т. зв. Угорська Русь — односторонньо „наша Закарпатська Країна“, „іще одна частина нашої спільної батьківщини“, а її корінний люд — „загірні люди наші“. Його особливо вразило, що ця „частина нашої спільної батьківщини“, порівняно з іншими частинами поневоленої і розчленованої чужинцями України, залишилася найбільш відсталою і занедбаною в соціальному і національно-культурному аспектах, що тут продовжується багатовікове панування угорських феодалів, визискування і посилене винародовлення закарпатських русинів, а більшість місцевих освічених людей не тільки не дбає про те, щоб якось зарадити цьому, а в багато-чому підспівує і допомагає поневолювачам. Гостро дорікнув учений українській інтелігенції сусідньої Галичини та Наддніпрянської України за недостатню увагу до Закарпаття.

Наснажені великою рацією й публіцистичним хистом виступи М. Драгоманова, без сумніву, великою мірою вплинули на посилення і поглиблення українознавчого вивчення Закарпаття та розвиток тут українського національно-культурного руху й національної свідомості, зокрема поступу в усвідомленні цього краю як складової української етнокультурної цілісності. Але вони, ці виступи, маючи в своїх інтенціях багато важливого, присутнього, все ж не мали характеру постульованого в заголовку книжки „Інтелектуального завоювання Закарпаття Україною“ і, тим більше, не належали до початків цього „завоювання“.

Уже набагато раніше Закарпаття озвучувалося в загальноукраїнському інтелектуальному і навіть політичному дискурсі. Лідер галицької „Руської Трійці“ Маркіян Шашкевич у „Передслів'ї“ до „Русалки Дністрової“ (1837) назвав разом із тогочасними надбаннями „хорошим і ціловажним ділом“ українського („руського“) духу з Наддніпрянщини і Галичини також латинськомовну „Граматику слов'яно-руську“ (1830) закарпатця Михайла Лучка. Інший галичанин із того часу Іван Вагилевич писав у листі від 7 березня 1837 р. до професора Київського університету Михайла Максимовича: „Ми ємо южнорусини... Оце ж ми всі — із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету — з братією нашою задніпровую складаємо одне существо... Геть перегороди, бо не їм псувати существо народу...“<sup>2</sup>.

Багато зауваг і спостережень про етногенетичні й етнокультурні тотожності і близькості населення з галицьких і закарпатських гірських схилів містили описи „Мандрівки по Галицькій та Угорській Русі“ Якова Головацького, що друкувалися чеською мовою в празькому журналі у 1841—1842 рр. Уже тоді Я. Головацький записував у Закарпатті народні українські пісні, які разом із галицькими з 1863 р. за підтримки українського вченого-славіста Осипа Бодянского друкувалися великими частинами в редакційному ним науковому серійному виданні „Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при

Московском университете“ і згодом разом із пізнішими додатками становили відоме чотирикнижжя „Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким“ (Москва, 1878).

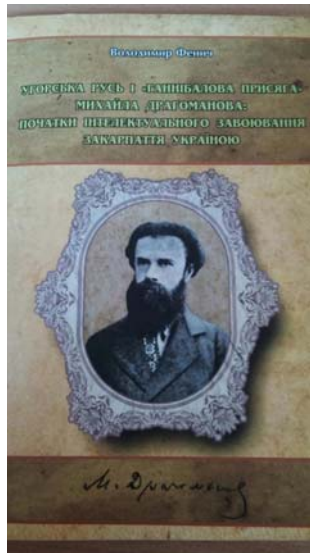
На етнокультурній єдності русинів Закарпаття з іншими частинами українського народу наголошував уродженець цього краю філолог і сходознавець Андрій Дешко в нарисі „О Карпатской Руси“, надрукованому в альманасі М. Максимовича „Киевлянин“ за 1850 р. Під час революційних подій 1848—1849 рр. закарпатський політичний діяч Адольф Добрянський виступив з проектом об'єднання Галичини і Закарпаття в окремий автономний „коронний край“ у складі Австрії.

Таких фактів бачення Закарпаття в контексті з ширшим і вужчим українським етнокультурним простором, ще до виступів М. Драгоманова стосовно цієї теми — багато, особливо на ґрунті розгортання у другій половині XIX ст. народознавчих (етнографічних і фольклористичних і мовно-діалектологічних) дослідів.

Власне на основі етнокультурних реалій і наукових студій над ними М. Драгоманов стверджував, що „Закарпатська Країна“ і її люди — частина української землі й українського народу. Бо ж відомо, що народна мова, обрядово-звичаєві традиції, усна поетична словесність навіть за найскладніших історичних обставин залишаються потужним етнооберігальним й етнооб'єднувальним чинником. „Хоч і як неоднакова була доля поодиноких частин Русі-України, — писав Іван Франко в статті „Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар“, — то все-таки заселяючий її народ і досі проявляє дивну етнографічну одноцілісність. Звичаї і вірування народні, казки і оповідання, пісні і обряди, одіж і помешкання, а врешті мова — при всій різнобарвності в подробицях, при всьому багатстві місцевих відмін і варіантів, — в основних обрисах такі однакові, що руснак з-над горішнього Сяну без труду порозуміється з українцем з-над Десни, Сули або й від Харкова, признає його звичаї, його спосіб життя і думання, його „поведінку“ за свої, за рідні, хоча не скаже сього про свого близенького сусіда — ясельського або тарнівського мазура“<sup>3</sup>.

Так, жодне більш-менш серйозне розважання стосовно етноїдентифікації етнічних спільнот не може обійтися без народознавчого блоку даних. Це надто вагомий і достовірний матеріал, твердий горішок для маніпуляторів від науки; тих, що через „лакомство лукового“, грошлюбство готовий кривити душею, торгувати правдою. Не випадково М. Драгоманов наголошував закарпатській інтелігенції щодо високої моральної чистоти народної пісні: „Народні пісні за рублі не складаються“.

На нашу думку, коли б В. Фенич схотів і зміг по-науковому застановитися над цим матеріалом, то хоч-не-хоч мав повести свій „дослідницький“ наратив у дещо іншому керунку, з не такими акцентами і стилістикою. Однак цього він не зробив.



<sup>2</sup> Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори.— К., 1982.— С. 194—195.

<sup>3</sup> Франко І. Збір. тв.: У 50 т.— К., 1987.— Т. 29.— С. 41.

В одержимості конструювання із закарпатських русинів окремої від українського народу етнічної спільноти, самобутнього етносу, автор, як і його попередники та сучасники в цій затії, просто переступає, ігнорує все те, що не тягне на її користь. А якщо й доводиться десь торкнутися чогось такого, то зазвичай збуває без коментування. Так, приміром, В. Фенич лише констатує, що М. Драгоманов заохочував закарпатських інтелектуалів збирати й досліджувати місцеві етнографічні матеріали, що в ужгородській газеті „Карпат” він надрукував у 1876 р. статтю „Изучение народной словесности в Великой и Малой Руси”. А факти аж ніяк не ординарні. Знаючи про ту важливу роль, яку ще в першій половині ХІХ ст. відіграв народознавчий, фольклористичний рух для українського національно-культурного відродження у Наддніпрянщині й Галичині, вчений прагнув задіяти потенціал цього досвіду і на Закарпатті.

Як головне своє дослідницьке завдання В. Фенич визначив „доведення твердження, що саме від російського „україномана“ Михайла Драгоманова виходять джерела свідомого інтелектуального завоювання Україною Закарпаття” (С. 11). В іншому викладі це „завдання” виливається в дуже віддалену від науки непоказну публіцистику з виразно замаркованою тенденцією на дискредитацію „закарпато-руського” вектора знань і діянь М. Драгоманова і взагалі зневажливого позиціонування цього визначного вченого й українського патріота — зі щоразовим прив'язуванням до його імені принизливого „україноман”, „російський україноман”, „російський емігрант-україноман”. Більше того. У версії „дослідницького” наративу В. Фенича М. Драгоманов представлений тим, хто „спотворив обітницю знаменитого полководця Карфагену” (С. 6) і спричинився до інших далекосяглих історичних лих. Зокрема, насильної „українізації” закарпатського краю, „національно-політичної конвертації угорських русинів в українців”, наслання на цей край „галицьких п'ємонтійців”, націоналістів, реалізації „невдалого німецько-українського проекту”, „німецько-нацистського експерименту” (С. 139, 140), яким, за переконанням автора, була Карпато-Українська держава в подіях жовтня 1938 р.— березня 1939 р., та, зрештою,— успішного виконання „Ганнібалової присяги” М. Драгоманова „великим лиходієм ХХ століття Йосифом Сталіним” (С. 140), який здійснив мілітарну окупацію Закарпаття і приєднання його „до складу української республіки СРСР” (С. 141).

Так сучасний учений-історик „віртуозно” зістикував М. Драгоманова зі знаковими злочинцями новочасної доби — Гітлером і Сталіним.

Як він це робить, на якому рівні науково-методологічного, фахового історіографічно-історіософського мислення та з якими ідейними інтенціями? — докладніше покаже відомий український учений-етнолог, професор Ужгородського національного університету, уродженець Закарпаття Михайло Тиводар у відгуку „Одкровення кандидата наук Фенича”, опублікованому окремою брошурую (Ужгород, 2016, 24 с.).

Об'єктивна компетентна аналітика може ще продовжити перелік інших відверто проартикульованих і завуальованих „одкровен” цього ав-

тора. А загалом його науково імітований текст справляє прикре враження. Не тільки тією сутнісною неправдою, яка пропонується в супроводі пасажів накликувань колишніх радянських і теперішніх пострадянських учених до написання об'єктивної історії Закарпаття, побудови правдивої історії України, до наукової толерантності, „академічної дискусії” „без слини і піни на роті” і т. ін.

Вражає лукавство й войовниче завзяття, з якими автор нав'язує свою візію історичного і сучасного буття Закарпаття, безцеремонне відмітання, приниження, фальшування й грубе потоптування всього, що суперечить його схемам. Бо ж хіба не наругою, святотатством є трактування вченим, уродженцем Закарпаття всього лише „невдалими німецько-нацистським експериментом” того феномену української волелюбності й соборницького почуття, яким заясніла наприкінці 30-х років минулого століття — нехай і дуже короткотривала — держава Карпатська Україна?! Навіть не всякий ворог-чужинець зважить на такий цинізм.

Об'єктивний дослідник ніколи не вдається до такої озлобленої негачії, з якою автор книжки мовить про просвітницьку, громадсько-організаційну і культурну подвижницьку роботу, яку здійснили на Закарпатті українські патріоти з Наддніпрянщини і Галичини, котрі в міжвоєнне двадцятиріччя опинилися в Чехословаччині. Не нав'язуванням закарпатцям „україноцентричної орієнтації”, як вважає автор. Тямущий історик мав би знати, що коли б такої орієнтації не було в них, закарпатців, бодай хоч на підсвідомому рівні й культурно-побутової традиційності, то в умовах понад 700-річного чужинецького поневолення і політичної відірваності від етнокультурного материка,— не зберегти б їм своєї етнічної ідентичності. Та й діяльність „українізаторів” і „галицьких п'ємонтійців” щодо організації сільських і міських осередків „Просвіти”, хороших театральньо-аматорських і спортивних гуртків, товариств, не могла б увінчатися тією підтримкою у закарпатського народного загалу і тими плідними наслідками, які вона досягнула попри протидії й різні інтриги москвофілів, мадяронів та інших недругів.

„Дослідження” В. Фенича — продовження в децю модифікованій версії віддавна задіяних до боротьби з українством різних політичних маніпуляцій з москвофільством, мадярофільством чи новочасним русинством. Не можна не побачити того, як заангажованість до фальшивого абсурдного доктринерства руйнує і саму не безталанну, як видається, від природи особистість його „вченого” адепта, веде його до наукової і моральної деградації, втрати людської й громадянської гідності.

Не можна не застановитися і над прикладним сенсом, доцільністю цієї „наукової” продукції: кому, чому і для чого вона потрібна в наш час. Тим паче, що подають її друкованим словом за апробацією і під високою фірмою Національного університету. А, може, й поширюється з університетської кафедри в голови нашої молоді!

Все це — аж ніяк не дрібниці. За легковаження таких „дрібниць” ДОВОДИТЬСЯ розплачуватися СЬОГОДНІ надто дорогою ціною.

Роман КИРЧІВ,  
Степан ПАВЛЮК

**Образ Богородиці. Малярство та скульптура з фондів Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького. Альбом-каталог / Упорядкування та наукова бібліографія каталогу: Оксана Максименко, Марія Сойко, Володимир Александрович.— Львів; Торонто, 2015.— 140 с.**

Пропонована читачеві замітка про „Альбом-каталог“ ґрунтується на матеріалах виставки творів Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького. Виставку було відкрито у Львові 23 грудня 2014 р. під назвою „Образ Богородиці“. На ній експоновано 87 художніх картин, ікон, скульптур і горельєфів. Автор і куратор виставки — науковий працівник галереї Марія Сойко.

Наперед скажемо, що обрана назва „Альбому...“, як і раніше тема виставки, винятково оригінальна за своїм задумом, висвітленням ідеї, а також своєю географією, яка має загальноєвропейський засяг. У християнській іконографії України та Європи образ Богоматері від найдавніших часів посідає виняткове місце. Від початків „мистецької культури Старого світу християнської доби одним із головних аспектів творчості його майстрів була тема Мадонни у класичному європейському мистецтві Середньовіччя та Нової доби“ (С. 7). образу Богородиці, утвердженому в Україні на візантійській (пізніше частково західноєвропейській) основі, велика увага приділялась в історичній мистецькій традиції українців.

„Альбому...“ вміщає 87 картин, ікон, скульптур і горельєфів зображень Богородиці (Мадонни), які експонувались раніше на виставці. Складається із двох умовних частин: творів „Українського малярства“ (С. 8—55) і „Західноєвропейського малярства та скульптури“ (С. 57—129). Добір світлин супроводжує дві короткі передмови Л. Разінкової і М. Сойко (С. 5—6) та аналітична студія В. Александровича „Богородиця у європейському мистецтві“. Завершує книжку Каталог публікованих творів (С. 130—137), список умовних скорочень різних слів та перелік використаної літератури (С. 138—140).

*Перша частина:* „Українське малярство“ представлено 29 творами (для семи із них виділені на окремих сторінках фрагменти (деталі) картин). Створювали полотна невідомі і деякі нині відомі художники протягом XVI—XX ст. Згідно з публікацією зображень картин і доданого до „Альбому...“ Каталогу, це: 1. „Львівська Богородиця“ (1534). Куплена 1984 р.; 2. „Богородиця і свята Марія Магдалина“ (друга чверть XVI ст., дар П. Лінинського, 1984 р.); 3. „Богородиця в раю і лоно Авраама“ (кінець XVI ст., дар В. Мокрія, 1988 р.); 4. „Похвала Богородиці“ (1593? Автор „... ович маляр каменецкий“, походження невідоме); 5. „Похвала Богородиці“ (кін. XVI ст.); 6. „Покров Богородиці“ (поч. XVII ст.); 7. „Богородиця на престолі“ (перша

третина XVII ст.); 8. „Богородиця Одигітрія“ (перша пол. XVII ст.); 9. „Богородиця“ (1699 р.); 10. „Богородиця Одигітрія“ (1682 р., автор Матвій Домарацький); 11. „Успіння Богородиці“ (1689 р.); 12. „Різдво Богородиці“ (бл. 1697 р.); 13. „Богородиця“ (бл. 1697 р.); 14. „Богородиця“ (поч. XVIII ст.); 15. „Воплочення“ (бл. 1716 р.); 16. „Богородиця“ (перша пол. XVIII ст.); 17. „Богородиця з ангелами“ (перша пол. XVIII ст.); 18. „Покров Богородиці“ (перша пол. XVIII ст., дар П. Лінинського, 1978); 19. „Богородиця“ (середина XVIII ст., автор Феофіл Дунаєвський); 20. „Покров Богородиці“ (перша пол. XVIII ст.); 21. „Вознесіння Богородиці“ (середина XVIII ст.); 22. „Введення до храму“ (друга пол. XVIII ст.); 23. „Втеча до Єгипту“ (друга пол. XVIII ст.); 24. „Богородиця Почаївська зі сценою чудес“ (кін. XVIII ст.); 25. „Богородиця з Дітями“ (поч. XIX ст.); 26. „Розп'яття із пристоячими“ (перша пол. XIX ст.); 27. „Різдво Христове“ (1850 р.); 28. „Богородиця“ (30-ті рр. XIX ст. (?), автор Михайло Осінчук); 29. „Богородиця із євангельськими сюжетами“ (1943 р., автор Василь Дядинюк).

Перелічені твори, передусім XVI—XVII ст., своїми стильовими особливостями засвідчують різні українські художні школи, насамперед Галицьку (Перемисьльську, № 6; Львівську, № 13) і Волинську (№ 8). Вони різного походження: передані на збереження церковними комітетами, подаровані різними особами або випадково придбані (куплені) галереєю, зокрема після Другої світової війни. До куплених (від Андрія Отга) належить найдавніша в українській частині „Альбому...“ ікона „Львівська Богородиця“ (1574 р., № 1). Спершу вона зберігалася в „Каплиці палацу вірменських архієпископів у Львові“. Серед установ, які передали галереї твори, були також: „Стрийський краєзнавчий музей“ (1966 р., № 5), „Музей „Бойківщина“ в Самборі“ (1969 р., № 6), „Державний музей етнографії та художнього промислу“ (1979 № 8). Чотири картини подарував П. Лінинський (1984, № 2; 1978, № 18), В. Мокрій (1988, № 3) й одну взято з колекції Я. Музики (1973, № 27). Основна кількість творів у першій частині „Альбому...“ перейшла із церков Львівщини, саме сіл: Верхнє Синьовидне (1984, № 28); Волиця-Деревляньська (1987, № 11); Гумнисько (№ 25); Кожичі (1970, № 14); Комарно (№ 10); Крехів (1983, № 21, 22); Кути (1987, № 15; 2003, № 13); Перетоки (1984, № 24); Підгірці (1981, № 26); Розвадів (1986, № 19); Сихів (нині — Львів, 1973, № 7); Тейсарів (1971, № 20). Щодо окремих картин, то походження сьо-



годні невідоме (№ 23) або позначене загальною: Сколівський р-н Львів. обл., Івано-Франківська обл.

Друга частина „Альбому...“: „Західноєвропейське малярство та скульптура“ представлена 58 творами (у ряді із них виокремлюються також, подібно як для українського мистецтва, деталі). Для цієї частини „Альбому...“ характерна риса — багатофігурні полотна із зображенням Богородиці. Водночас із одно- та двофігурними зображеннями („Мадонна страждальна“, „Мадонна з Дитям“) — їх порівняно мало, значна кількість публікованих картин висвітлює Богородицю серед інших біблійних персонажів або загалом біблійних сюжетів. Часта поява їх дає змогу навіть уважати це явище певною особливістю західноєвропейського образотворчого мистецтва стосовно зображення Богородиці у XVI—XVIII ст.

Західно- і середньоевропейське походження ікон із зображеннями Богородиці (Мадонни), які вміщені в „Альбомі...“, належать до п'яти століть — XV—XIX ст. Багато з них не датовані, а частіше датовані не конкретно, в рамках сторіч, півсторіч, чверть сторіч або роками життя і смерті авторів. Твори створювалися в Італії, Німеччині, Нідерландах, Франції, Австрії, деякі (XIX ст.) на тодішніх польських територіях.

Вони репрезентують італо-візантійську художню школу (XV ст.), флорентійську (XVI ст.), венеційську (XVI ст.) і т. д. Виконано їх на полотні та дубльованому полотні олією, темперою і в дереві з поліхромією (скульптури), в металі (горельєфи).

Публіковані твори належать нині відомим і невідомим авторам. Згідно з Каталогом, доданим до „Альбому...“: 30. „Мадонна з Дитям, святыми Марією Магдалиною та Іваном Євангелістом (перша третина XV ст., автор Джованні ді Франческо Тоскані); 31. „Мадонна з Дитям“ (XV ст.); 32. „Марія поклоняється Ісусові“ (XV ст.); 33. „П'єта зі святим Іваном Хрестителем“ (друга пол. XV ст.); 34. „Мадонна годувальниця зі святыми Йосифом та Іваном Хрестителем“ (кін. XV ст.); 35. „Мадонна з Дитям“ (кін. XV ст.); 36. „Мадонна з Дитям і юним Іваном Хрестителем“ (кін. XV ст.); 37. „Мадонна з Дитям“ (1490-ті рр., автор — Марко д'Оджоно); 38. „Поклін царів“ (кін. XV ст.); 39. „Мадонна з Дитям і юним Іваном Хрестителем“ (кін. XV ст.); 40. „Мадонна в кріслі“ (Рафаель Санті. 1483—1520); 41. „Прекрасна садівниця“ Рафаель Санті. 1483—1520); 42. „Благовіщення“ (XVI ст., копія XV ст.); 43. „Мадонна зі сплячим Дитям і святою Анною“ (XVI ст., автор Альбрехт Дюрер); 44. „Мадонна з Дитям на троні“ (друга пол. XVI ст.); 45. „Свята Родина“ (перша пол. XVI ст.); 46. „Мадонна годувальниця“ (перша пол. XVI ст.); 47. „Свята Родина з юним Іваном Хрестителем і святою Єлизаветою“ (середина XVI ст.); 48. „Мадонна з Дитям, святою Анною і юним Іваном Хрестителем“ (перша пол. XVI ст.); 49. „Мадонна з Дитям і юним Іваном Хрестителем“ (1570-ті рр., автор — Санті ді Тіто); 50. „Мадонна з Дитям“ (друга пол. XVI ст.); 51. „Мадонна з Дитям і юним Іваном Хрестителем“ (друга пол. XVI ст., автор — Томмазо Манцуолі); 52. „Свята Родина“ (автор — Просперо Фонтана. 1512—1597); 53. „Свята Родина зі святим Франциском“ (кін. XVI ст.); 54. „Мадонна з Дитям, юним Іваном Хрестителем і двома ангелами на тлі пейзажу“ (автор — Франческо да Сантакроче молодший. 1516—1584); 55. „Мадонна з Дитям, святыми, ангелами і донаторм“ (дру-

га пол. XVI ст.); 56. „Поклін царів“ (перша пол. XVII ст.); 57. „Мадонна з Дитям“ (перша пол. XVII ст.); 58. „Мадонна з Дитям, святыми та ангелами“ (перша пол. XVII ст.); 59. „Свята Родина з юним Іваном Хрестителем, святыми Катериною Сієнською і Амвросієм Міланським“ (перша пол. XVII ст.); 60. „Мадонна з Дитям“ (кін. XVI ст.); 61. „Мадонна з Дитям серед херувимів“ (перша пол. XVII ст.); 62. „Мадонна з Дитям і чотирма херувимами“ (поч. XVII ст.); 63. „Поклін пастухів“ (перша пол. XVII ст.); 64. „Мадонна з Дитям і свята Катерина Александрійська“ (перша пол. XVII ст.); 65. „Свята Родина з юним Іваном Хрестителем і двома ангелами“ (перша пол. XVII ст.); 66. „Свята Родина“ (друга пол. XVII ст.); 67. „Мадонна шие завісу“ (Гвідо Рені. 1575—1642); 68. „Мадонна з Дитям та юним Іваном Хрестителем“ (Сассоферрато (Джованні Батіста Сальві). 1609—1685); 69. „Мадонна страждальна“ (Сассоферрато (Джованні Батіста Сальві). 1609—1685); 70. „Мадонна страждальна“ (Сассоферрато (Джованні Батіста Сальві. 1609—1685, менший розмір); 71. „Свята Родина“ (друга пол. XVII ст.); 72. „Мадонна з Дитям“ (друга пол. XVII ст., автор — Андреа Ваккаро); 73. „Мадонна з Дитям“ (друга пол. XVII ст.); 74. „Свята Родина“ (Дженнаро Сарнеллі. 1704—1731); 75. „Свята Родина з херувимом і ангелом“ (перша пол. XVIII ст.); 76. „Мадонна з Дитям“ (перша пол. XVIII ст.); 77. „Мадонна страждальна“ (Джованні Батіста Тьєполо. 1696—1770); 78. „Мадонна з Дитям“ (перша пол. XVIII ст.); 79. „Мадонна з Дитям і чотирма херувимами“ (перша пол. XVIII ст.); 80. „Поклін царів“ (Шимон Чехович. 1689—1775); 81. „Святий Бернард перед Марією з Дитям“ (Йоган Мартін Шмідт (Кремлер Шмідт). 1718—1801); 82. „Мадонна з Дитям“ (Лоренцо Франческо зв. Лоренцо де Верона. 1723—1787); 83. „Мадонна з Дитям і свята Анна“ (кінець XVIII ст.); 84. „Мадонна з Дитям“ (Константи Дзбанський. 1823—1897); 85. „Заручини Марії з Іваном“ (Францішек Смуґлевич. 1745—1807); 86. „Мадонна“ (Мішель Дюма. 1812—1885); 87. „Гуцульська Мадонна (триптих)“ (1914 р., Казімеж Сіхульський).

Кожний, уміщений у Другій частині „Альбому...“ твір (ікона), подібно як і в Першій, має свою історію походження і шляхи потрапляння до зібрання галереї. Вони найперше пов'язані із фактами, як ці картини, скульптури, горельєфи і т. д. опинилися у Львові, як вони потрапили у фонди галереї. Історія публікованих творів була, як можна здогадуватись, різною і потребує у багатьох випадках ще спеціального дослідження. Окремі відомості, однак, подає Каталог, доданий до „Альбому...“ Пам'ятки найперше потрапляли після 1939 р. (прямо чи опосередковано) у фонди Львівської галереї образотворчого мистецтва з приватних колекцій: 1940 р. зб. Баворовських (1), зб. Дідушицьких (1), зб. Б. Ожеховича (1), зб. Павлівковського у с. Медиці (2), зб. Л. Пінінського (8); Національної галереї м. Львова (20), Музею Любомирських (12), Національного музею ім. короля Яна III у Львові (2); Музею Львівської латинської архидієцезії (4); після Другої світової війни, власне 1963 р. у галерею передає окремі твори західноєвропейського мистецтва Львівський музей українського мистецтва (3); 1971 р. — Львівський історичний музей (1); 1986 р. дарує галереї твір громада с. Майдану на Дрогобиччині (1). Дві картини передала судова установа (1963), одну — куплено у приватної особи (1995).



„Альбом“ „Образ Богородиці...“ належить до багатих, якщо не сказати розкішних під нинішню пору, видань мистецьких творів. Велика вдячність за це видавництву (яке чомусь у книжці не вказане), що опрацювало і оприлюднило „Альбом...“ Місце видання: Львів; Торонто. Книжка видана „за сприяння Фундації Енциклопедії України в особі Божени та Олега Іванусівих, а також Зоряни та Зиновія Матчаків“.

Чи зауважено в „Альбомі...“ текстові недогляди? Зауважено! Але вони незначні та належать радше, до редакторських (передусім, технічної редакції) неточностей та коректорських огріхів.

Під час опису творів не послідовно вичерпно (часто з об'єктивних причин) подано відомості про картини чи пластичні пам'ятки. Бракує загальних вступних пояснень, які б розкривали засади опису творів, адже йдеться про важливу частину „Альбому...“ — Каталог. Не відомо читачеві, чи існують в галереї якісь раніше створені картотеки або описи оприлюднених у книзі творів? А, може, все робилось вперше, паралельно з підготовкою „Альбому...“ до друку?! Потребують уточнень окремі назви установ, з яких потрапляли у галерею твори. Окремі ікони перейшли у 1940 р. до галереї не з „Музею Львівської архидієцезії“, а за посередництва інших установ.

У 1963 р. до галереї було передано три картини з „Львівського українського національного музею“ (№ 59, 61, 65), але з такою назвою установи тоді не було. Під час заповнення цієї рубрики потрібна чітка диференціація назв установ чи осіб, які передавали до галереї твори. Не треба було публікувати в „Альбомі...“ одні і ті ж картини двічі і лише для того (про фрагменти ікон тут, звичайно, не йдеться), щоби заповнити чисту (зазвичай парну) сторінку книжки. Це трапилось двічі. У першому випадку, замість вміщати картину „Во-

плочення“ (с. 39 і 16 с. нумеровані), треба було механічно розширити текстову частину вступної статті; у другому — на місце картини „Мадонна страждальна“ (с. 117 і 56 с. нумеровані) краще було додати замість одного два фрагменти (деталі) із розлогої картини „Воскресіння Богородиці“ (№ 29). Порушена у Каталозі загальна хронологія поданих статей про твори (№ 26 і 29, 35 і 44—47 та ін.). Водночас в окремих статтях Каталогу є незаповнені (чи через недогляд?) рубрики: напис на звороті та помітка про походження під час опису картини „Похвала Богородиці“ (№ 4). Загалом в „Альбомі...“ потребує більшої уваги текстова частина.

Пропонований читачеві „Альбом...“ ознайомлює із широкою, загалом маловідомою і не завжди доступною мистецькою спадщиною численних відомих і нині невідомих митців України і Центрально-Східної та Західної Європи, які увіковічували образ Богородиці (Мадонни) у своїх творах. Книжка, крім того, що засвідчує високі духовні та естетичні цінності мистецтва, посідає загальнокультурологічне значення у сучасній українській дійсності, є популяризатором мистецьких шедеврів XV—XX ст., що зберігаються у фондах Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького. За це велика шана громадськості авторів ідеї і кураторові створення „Альбому...“, авторів каталогу та упорядникам книжки.

Під час підготовки книжки, а раніше виставки багато публікованих творів було ідентифіковано (як об'єкти спадщини українських та європейських митців), паралельно реставровано та описано. Деякі з них вперше оприлюднені. „Альбом...“ впроваджує у науковий обіг немало показових зразків національного та зарубіжного творів мистецтва. І в цьому також значення та пізнавальна сутність книжки.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

**Олег Шаблій. Суспільна географія. Книга перша. Проблеми теорії, історії і методики дослідження. Вибрані праці.**— Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2015.— 814 с.; **Олег Шаблій. Суспільна географія. Книга друга. Проблеми українознавства, регіоналістики і краєзнавства. Вибрані праці.**— Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2015.— 706 с.

Географія давня як світ наука. Своє перше довершення вона знайшла вже у Древній Греції, коли Геродот (V ст. до Р. Хр.) описав Скіфію — частину теперішньої території України, а у III ст. Ератосфен обчислив параметри Земної кулі. Вона аж до XVI ст. розвивалася у контексті з астрономією і мала з нею спільну назву „космографія“.

Донині географія не лише відділилася від астрономії (чи навпаки), але й як наука про Землю, зокрема про земну поверхню, сама розділилася на природничу (що вивчає природу земної поверхні, точніше — ландшафтної сфери) і суспільну (інваріанти: антропогеографія, географію людини, гуманістичну географію — англійською мовою „Human Geography“).

Ми звикли до того, що географічна наука, в т. ч. суспільна географія, об'єктом дослідження якої є

людське суспільство, чим далі у своєму розвитку, тим більше звертає увагу не лише на землеопис (т. зв. дескриптивну географію), але й на теоретичні проблеми науки, тобто на її номотетичний характер. Номотетизм у географії, розроблення її поняттєво-категоріяльного апарату, принципів, законів і закономірностей, розвиток теорій і концепцій, пошуки нових методів і методики досліджень, — все це становить сучасний зміст географічної науки загалом і її суспільної галузі зокрема.

Дві книги професора Львівського національного університету імені Івана Франка охоплюють саме ці проблеми і питання. Книгу першу — „Суспільна географія: проблеми теорії, історії та методики дослідження“ — автор написав цілком з проблемних позицій, виявивши кілька основних проблем науки. Це насамперед проблеми загаль-

ного об'єкта, предмета дослідження, конкретних об'єктів і змісту цієї науки. Вперше у географічній науці автор вибудовує логічний ряд цих понять і проблем: загальний об'єкт дослідження (суспільство і його окремі субсистеми) — їх геопросторова організація як предмет дослідження — форми цієї організації (як конкретні об'єкти дослідження: держави, регіони, субрегіони, зони, поселення — їхні вузли, кущі та інші форми зосередження).

Суспільно-географічна наука увійшла у систему гуманітарних знань, які загалом вивчають людину у її земних вимірах. Визначається, що об'єкт СГ — суспільство в його різних іпостасях: як система земних людських сфер — власне-людської, соціальної, політичної, економічної, технічної, інфраструктурної і духовної, видів людської діяльності (автор ще виділяє нову геосферу, що формується в останні десятиріччя — геотехнокосмосферу).

О. Шаблій обґрунтовує наукову неправомірність дослідження такого об'єкта, як продуктивні сили, які вважалися визначальними ще донедавна — в радянський період. Формацийний підхід панував 25 років тому. Його можна замінити цивілізаційним. Наголошується, що вже невдовзі об'єктом СГ може стати ноосфера. Базуючись на працях М. Кайку, автор прогнозує появу у майбутньому цивілізацій нового типу — енергетичних та інформаційних.

Центральною категорією у дослідженні СГ автор вважає геопросторову організацію суспільства (його підсистем). Цю категорію донедавна ніхто не дефініціював. Автор вперше виділив чотири головні риси ГПОС: взаєморозташування об'єктів, явищ і процесів у трьох-вимірному (донедавна — у двох-вимірному) просторі земної поверхні, їхні взаємозв'язки і формування територіальних систем людина — господарство — природне середовище (т. зв. соціоприродні системи) і функціонування цих систем (геопросторових форм) у просторі і часі.

У цьому контексті вперше ставиться широкоформатна проблема простору і часу у суспільній географії (К. Птолемей, І. Кант, Ф. Ріхтгофен, А. Геттнер, В. Бунге), зміни часово-просторових парадигм аж до геопросторового концепта, розкритого ще на початку ХХ ст. українцем академіком С. Рудницьким. Введено нові підходи до розуміння земного простору і часу у теперішню епоху: категорії людського простору (геософія) і людського часу. Проаналізовано циклічність часу у суспільстві (цикли Н. Кондратьєва, Й. Шумпетера), типи соціального часу (мікроциклічного, лінійного, мозаїчного, за З. Бауменом).

Нарешті, у роботі визначено типи зв'язків СГ з іншими науковими дисциплінами, інтеграція з якими призводить до формування межевих наук (демогеографія, географія природокористування — геоecологія, геополітика, геоекономіка та ін.). Розглянуто проблеми екологізації, соціологізації (гуманізації) та економізації СГ як нові тренди їхнього розвитку. Новою також є класифікація сучасних функцій СГ — теоретична, прикладна (конструктивна), освітня і просвітня.

Окремий, цілком новий параграф О. Шаблій присвятив гносеологічним проблемам СГ: розкрив сутність цих пізнавальних проблем, рівні і об'єкти пізнання та семіотичні підстави пізнання. Останнє цілком нове не лише у СГ, але в усій теорії пізнання в географічній науці України.

Новий також підхід автора до класифікації СГ, яка у наш час вже досить структурована. Головне також виділення поряд із теоретичним ядром науки ще чотирьох класів т. зв. основних дисциплін (географія населення, соціальна географія, економічна та політична географія), а також групи суміжних і допоміжних наук.

Окремий розділ монографії присвячено новим галузям, напрямам і аспектам СГ. О. Шаблій як дійсний член Української екологічної академії вже на початку ХХІ ст. вивчав проблеми геоекології. Зокрема, найважливішим є створення автором найновішої оригінальної класифікації (в т. ч. зв'язків) геоекології: біо-, антропо-, соціо-, економічно-конструктивної. Поряд із основними дисциплінами: метаекології (гіпотетичної), теоретичної і математичної. Розкрито сутність і моделювання територіальних еколого-економічних проблем, цільових комплексних програм їхнього використання.

Нарешті, автор створив нову класифікацію природних ресурсів (ПР), т. зв. комбінаційну. У ній головний поділ ресурсів на класи залежно від суспільних потреб у них (паливно-енергетичні, конструктивні, продовольчі та ін., у тому числі ресурси для задоволення рекреаційних, науково-інформаційних та духовних потреб). З розподілом їх по земних природних сферах — літо-, гідро-, біо- та атмосфері. Розкрито основи сучасної комплексної оцінки природних ресурсів.

Великий розділ присвячено політичній географії і геополітиці.

Автор, властиво, відновив і в подальшому розвинув геополітичні і політико-географічні напрацювання українських вчених (С. Рудницький, Ю. Липа, Л. Биковський та ін.) і розвинув їх у сучасних умовах. Він також визначив предмет і зміст цих дисциплін, їхню спільність і різницю, періодизацію розвитку. Розкрив теоретичну неспроможність російських геополітичних і геостратегічних доктрин. О. Шаблій широко використав напрацювання зарубіжних учених (американських, британських, французьких та ін.). А також навів геостратегічні доктрини ХХІ ст.

У виданні окремо розкрито сучасні геополітичні виклики України: екзистенційності, безпекові, цивілізаційні, територіальної цілісності, формування як регіональної держави, транзитності. Паралельно описано найновіші проблеми етногеографії, сакральної географії, медичної і рекреаційної географії. Зокрема, в останній дисципліні введено нове поняття „виснаження“ населення як окрему проблему медичної географії. А також показано нові підходи до трактування категорії „рекреаційний потенціал“.

Новаторською темою є обґрунтування наукового напрямку на межі географії, літературознавства і психології — геопоетики. Це представлено на матеріалах поезії Т. Шевченка. У цьому напрямку



введено десять нових понять, у т. ч. геопоетичного симплекса.

Окремий розділ присвячено поняттям, законам і теоріям суспільної географії. Тут найбільше уваги відведено головному поняттю СГ — геопросторовій організації суспільства, а також таким поняттям, як „територія“, „геоторія“ (охоплює і територію, і акваторію, і аероторію), „геокосмоторію“ (охоплює, крім названих, також ближній Космос).

Автор вперше виявив деякі нові закони і закономірності геопросторової організації суспільства. Обґрунтував чотири типи законів і закономірностей: генетичні, структурні, відповідності і функціональні. Описав представників кожного з них.

Нарешті, серед теоретичних проблем у виданні представлено класифікацію теорій і концепцій СГ й описано головні концепції, особливо нові: гнучкої геопросторової організації (ідею опублікував О. Шаблій вперше ще у 1988 р. і розвинув у 2005 р.), а також концепцію геопросторової організації в інформаційному суспільстві (3-D технології, система GRID, мережа URAN). Врешті, обґрунтовано важливу концепцію центральності і периферійності у СГ.

IV розділ присвячено особливостям історичного розвитку СГ. Тут здійснено періодизацію розвитку СГ і формування національних шкіл: німецької (І. Кант, А. Гумбольдт, К. Ріггер, Ф. Ратцель), французької (Е. Реклю, П. В. де ля Бляш). Розкрито три генетичні джерела і напрями розвитку СГ: гео економічний, геодемосоціальний і формально-теоретичний.

Представлено етапи розвитку і головні персонажі модерної української СГ: її фундаторів (Г. Величко, С. Рудницький, В. Садовський), адептів антропогеографічної школи С. Рудницького (В. Геринович, О. Степанів, В. Огоновський) та лідерів повосної СГ (О. Ващенко, М. Паламарчук, Ф. Заставний). Розкрито їхній внесок в українську СГ.

VI розділ під назвою „Картографознавчі праці“ охоплює аналіз діяльності О. Шаблія у підготовці і редагуванні трьох типів атласів: Національного, Комплексного атласу Львова та науково-довідкових (зокрема, шкільно-краєзнавчих атласів областей). Кожен підрозділ містить ноу-хау, які вносять автор.

Останній, VII розділ присвячено методам і методикам дослідження. Тут, по-перше, здійснено нову систематизацію і класифікацію методів СГ (виділено три групи традиційних методів — філософських принципів, загальнонаукових та конкретних наукових). Окремі параграфи присвячено логіко-математичним та статистичним методам, а також новим загальнонауковим методам і підходам (контент-аналіз, SWOT-аналіз, метод нейронних мереж, ментальних карт).

Друга книга „Суспільна географія“ О. Шаблія присвячена дескриптивному (описовому) землезнанню. Тут головними розділами є нариси про сучасне географічне українознавство, Львівську суспільно-географічну школу, суспільно-географічну регіоналістику в Україні, краєзнавство, в т. ч. львовознавство. Автор охоплює широке коло проблем, питань і аспектів описової географії.

Не треба думати, що тут переважає лише описовість. Насправді вже у першому розділі „Сучасне географічне українознавство“ автор піднімає три актуальні проблеми: українознавства — воно є сферою дослідження чи окремою наукою (відповідь — це сфера досліджень, до якої має стосунок

уся національна гуманітаристика і не лише вона).

Друга проблема — про імператив україноцентризму у національній географії (і додамо, освіті). Нарешті, проблеми декомунації у суспільній географії. Автор першим в Україні ще на початку незалежності порушив цю проблему. З 2001 р., коли було розпочато підготовку Національного атласу України, О. Шаблій звернувся від свого імені і від Наукового товариства ім. Шевченка з листом до керівних органів щодо проблем декомунації власних географічних назв. Він обґрунтував і опублікував у наукових виданнях статті з теоретичних основ декомунації і деколонізації (дерусифікації). Аж тепер, коли минуло мало не два десятки років, справа зрушилася з місця.

В рецензованій праці О. Шаблій також висвітлює діяльність Львівської суспільно-географічної школи (ЛСГШ), яку започатковано у Львівському університеті і в НТШ ще наприкінці XIX ст. Нині ця школа має великий досвід українознавчих студій. Сам автор активний її лідер. Він опублікував понад 500 наукових праць, у т. ч. понад 50 монографій, навчальних посібників і підручників, збірників наукових праць, атласів і окремих карт, матеріалів конференцій тощо. Дослідник гідно продовжує справу, яку у Львові започаткували Григорій Величко, Степан Рудницький, Володимир Кубійович, Володимир Геринович, Олена Степанів, Максим Паламарчук, Опанас Ващенко, Федір Заставний та ін. Творчі біографії і характеристики їхнього наукового внеску висвітлив О. Шаблій у названих двох книгах „Суспільної географії“.

Особливе місце у монографії займає розділ „Суспільно-географічна регіоналістика“. У ньому передовсім мовиться про теоретичні проблеми макрорегіоналізації України. Тут обґрунтовано наукові принципи макрорегіоналізації, на основі яких виділено шість великих регіонів. Кожен із них складається з кількох областей. На чолі регіонів стоїть місто-мільйонник (денного населення). Ще у 2004 р. автор обґрунтував географічними чинниками катастрофу на Сході України.

У другій книзі багато уваги автор присвятив проблемі адміністративно-територіального устрою, зокрема його реформуванню з урахуванням географічних відмінностей у різних частинах України. До того ж наголошує на потребі врахування основ регіоналізації у проведенні територіальної демографічної, соціальної, економічної та екологічної політики.

В окремих параграфах праці мовиться про суспільно-географічні проблеми Західного, Карпатського та Галицького регіонів України. В усіх випадках автор наголошує на невдалій їхній галузевій структурі, орієнтованій попередньою владою передовсім на розвиток сировинноємких галузей і сфер виробництва, що призвело до появи незворотних екологічних проблем.

Цікавий у монографії розділ „Краєзнавство“, в якому багато уваги присвячено львовознавству. Автор започатковує окремий напрям львовознавства, де сам Львів розглядається з трьох позицій: як реальне велике місто на європейському хрестоосерді, як концептуальний феномен („Геній місця“ — „Genius loci“), як віртуальний об'єкт дослідження, тобто мультимірний феномен, представлений з допомогою інформаційних технологій.

У книзі краєзнавчо охарактеризовано всі міста-мільйонери України: від Києва до Одеси. А також духовні осередки України — від духовного три-

кутника Волині (м. Острог, с. Пресопниця, с. Дермань) до села на Гуцульщині — Космача.

Заслуговує на увагу опис автором трьох гідро-атмосферних явищ на о. Пісочному, що на Північно-Західній Волині: т. зв. водно-атмосферного снопа, симетрично роздвоєної веселки та „палаючого соснового лісу“ після заходу сонця. Це зроблено і пояснено вперше за історію дослідження названого озера.

Закінчується друга книга монографії О. Шаблія деякими його виступами і пропозиціями. Наприклад, про українську національну ідею (вона трактується автором як істина, в якій акумулюються фундаментальні прагнення певного народу, що впливають з його самоусвідомлення як духовної, історичної та геополітичної окремоти). Автор публікує не оприлюднену раніше статтю-роздуми

про вибір місця під пам'ятник Тарасові Шевченку у Львові (1991), виступи під час присвоєння відомим діячам науки і міжнародної політики звання *Honoris causa* (акад. Іванові Дзюбі у 2001 р. та Президенту Польщі Броніславу Коморовському — у 2014 р.), а також на святкуванні 80-річчя почесного члена НТШ Олега Купчинського (2014).

Рецензована монографія — вагомий внесок у розвиток географії України й української антропогеографії заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка, дійсного члена НТШ, заслуженого діяча науки і техніки України, знаного географа і картографа Олега Шаблія. За неповними обчисленнями, його внесок у географічну та картографічну науку перевищує цифру 80 — наукових ідей, гіпотез, концепцій, теорій та ін.

Степан ГЕЛЕЙ

**Миرون Капраль. Богоявленське братство Львова у XVIII ст.: Дослідження та матеріали (Myron Kapral. The Lviv Epiphany Confraternity of the 18<sup>th</sup> century: Research and Materials).— Львів, 2016.— 333 с.**

Нещодавно вийшла з друку праця Мирона Капрала, яка присвячена історії міста Львова. Це, здається, восьме монографічне дослідницьке і джерелознавче видання молодого вченого (про його численні студії, що уміщені в збірниках, альманахах і часописах тут не йдеться). За неповні 15 років з'явилися окремими книжками такі праці М. Капрала, у яких він фігурує як автор або, якщо мовиться лише про публікацію джерел, автор-упорядник, як: „Привілеї міста Львова XIV—XVIII ст. Зб. док.“ (Львів, 1998); „Привілеї національних громад міста Львова XIV—XVIII ст.“ (Львів, 2000); „Національні громади Львова XIV—XVIII ст. (Соціально-правові взаємини)“ (Львів, 2003); „Привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій Львова (Історико-правовий нарис)“ (Львів, 2007); „Економічні привілеї міста Львова XIV—XVIII ст. Привілеї та статuti ремісничих цехів та купецьких корпорацій Львова“ (Львів, 2007); „Urządniczy miasta Lwowa w XIII—XVIII wieku“ (Torguń, 2008 [2009]), врешті, „Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII—XVIII ст.“ (Львів, 2012). Лише загально оглядаючи вказані праці, подивляємо велику цілеспрямованість автора у висвітленні тематики і його працьовитість...

Нова книжка також присвячена історії Львова, зокрема Львівському Богоявленському братству, яке — хоча відоме із XVII ст.— активно діяло при церкві Богоявлення Господнього на Галицькому передмісті (церква нині не існує, як свідчить література й оригінальні картографічні матеріали, локалізується приблизно на перетині вул. Кн. Романа і О. Герцена) з XVIII ст. Складається робота із Переднього слова (С. 9—11), трьох розділів: Вступ (під назвою „Богоявленське братство та [його] церква у Львові у XVIII ст.: інституція, люди, історичні джерела“ (С. 12—94), Джерела (публікація текстів двох книг прибутків і видатків Богоявленського братства за 1705—1791 рр.) та Додатки (дев'ять актів і документів, авторських досліджень і таблиць різного змісту, які стосуються

діяльності Богоявленського братства у Львові та поодиноких інших питань (С. 246—282). У кінці книжки вміщено довідкові матеріали: Словник термінів і застарілих слів, Предметно-тематичний покажчик, Покажчик імен та місцевостей. Крім того, Список карт й ілюстрацій (С. VIII) та Список скорочень (С. VIII) автор подав на початку книжки.

Вступ книжки — об'ємне аналітичне дослідження про Богоявленське братство і церкву у Львові. У ньому М. Капраль пише про історію заснування братства та церкви і їхню діяльність. Висвітлюючи початки братства, автор розглядає передісторію правових форм мирянських організацій, сягаючи кінця XVI ст., братські Богоявленські статuti 1710 р. та особливо функціонування братства у 40—80 рр. XVIII ст.

У книжці М. Капраль чимало уваги присвячує внутрішньому життю Богоявленського братства, структурі, контактам, у тому числі різним формам конфліктів і шляхам подолання їх. Крім того, автор описує матеріальні статки братства — посідання ґрунтів, будинків і боротьбу за них, їхні втрати і набуття. Водночас у праці проаналізовано грошові джерела доходів суспільно-релігійної спільноти, серед яких чиншові гроші, добровільні внески та пожертви на церкву, а також „поклони“ братства для єпископа і намісників (офіціалів). Цінні спостереження автора над функціонуванням фінансових інструментів здобування грошових фондів. Усі питання ілюстровано багатьма прикладами. Паралельно звернуто увагу на видатки Богоявленського братства, серед яких — спрямування і доцільність витрат.

Пізнавальним для історії Львова, зокрема, будівництва міста є фіксовані у книгах братства факти з історії побудови храму, пізніші його ремонти й оновлення церковних споруд. У книжці вміщено згадки про оздоблення інтер'єру церкви. Тут мовиться про „місце розташування церкви“, нині реконструйоване на основі планів-мап Жана

де Дефійє (1766), Йосифа фон Губера (1777) та офіційного плану Львова початку XIX ст. (1802). Наприкінці 1803 р. церква Богоявлення Господнього у Львові перестала діяти (розібрана у травні 1804 р.).

Низка інформацій у праці М. Капрала (на жаль, поданих у різних місцях книжки) стосується оцінки культурно-освітньої ролі братства, його „старших” братчиків, а, втім, функціонування школи і шпиталю, книгописання (параграф „Культурно-освітня та харитативна діяльність: школа, книги, шпиталь” (С. LXIII—LXVII). Від кінця XVII ст. й упродовж XVIII ст. „старшими” Богоявленського братства у Львові були представники родин Гнатовських, Гавендовичів, Дяковичів, Кадишевських, Квасниць, Кумакевичів, Прудивусовичів, Юркевичів та інших (С. LXXXIV).

Паралельно з висвітленням загальної суспільно-громадської і культурної діяльності Богоявленського братства у книжці розглянуто участь братства в церковних справах, функціонуванні парафії. Побічно дізнаємося про діяльність окремих очолювачів церкви у Львові і їхнє місце в духовному і громадському житті міста, насамперед їхні взаємини з Богоявленським та іншими львівськими братствами. Не раз згадані єпископи Й. Шумлянський, Є. Свистельницький, намісники (офіціали) Д. Синкевич, С. Мальський, М. Богачевський, А. Левинський, часто парохі церкви. У XVIII ст. парохами церкви Богоявлення Господнього були С. Гаватович, І. Подгурський, І. Пушинський, Г. Дмитрасевич, О. Вергановський, Д. Вишневський, Й. Білинський та ін. У контексті відносин братство—церква висвітлено щоденне життя львівських мирян. Ці та інші проблеми М. Капраль вміщає в окремому параграфі „Церковні інституції (єпископ, намісник (офіціал) та парох) й організація мирян: реформи і гроші”.

Винятково важливою є інформація про склад (членство) Богоявленського братства. Реконструйовано список членів братства на основі книг прибутків і видатків та інших джерел за 1665—1766 рр. Список налічує 146 осіб. На його основі дізнаємось не лише про прізвища членів братства, але й їхні заняття у братстві та роки, в яких той чи інший член спільноти їх виконував (найчастіше за прізвищем фіксується посада: „старший” (братчик), паламар, рідше гавтар, тобто гаптар, що вишивав, гаптував тканини та ін. Із книг під відповідними роками мовиться про таких осіб, як Григорій Вишльовський (1769—1771), Іван Іванкевич (1738, 1743, 1752, 1756), Василь Комаренський (1761), Георгій Комаренський (1748, 1754—1755, 1757, 1761), Іван Комаренський, молодший (1735—1737), Іван Полянський (1739—742), Федір Полянський (1749, 1753, 1759), Антін Слоновьовський (1726—1728), Федір Слоновьовський (1763—1768), Михайло Тедакевич (Тидакевич) (1744—1747, 1750—1751, 1760), Григорій Юркевич (1775), Федір Яриновський (1772—1774). Вони були писарями Богоявленського братства.

Інший великий розділ книжки М. Капрала (він творить головну частину дослідження) названий „Джерела” (С. 1—241). В його основі лежить публікація створюваних у братстві двох книг: 1. „Книги прибутків Богоявленського братства (1705—1791)” і 2. „Книги видатків Богоявленського братства

(1705—1791)” (С. 108—241). До опублікованих текстів книг додано короткий авторський коментар. Засади передання оригінальних текстів подано в археографічній частині Вступу.

Доповнюють тексти книг винятково пізнавальні для цієї частини книжки десять Додатків. Це копії оригінальних актів та документів (№ 2—6, з коментарем). № 1, 7—9 — дослідницькі і збірні, які підготував автор книжки на основі різних архівних і друкованих джерел у формі текстів і таблиць. Список згаданих „Додатків” такий:

№ 1: Реєстр членів Богоявленського братства Львова за матеріалами братських книг (1665—1786);

№ 2: Інвентар апаратів та коштовностей церкви Богоявлення у Львові, зроблений 18 квітня 1701 р. на вимогу львівського єпископа Йосифа Шумлянського;

№ 3: Статті (артикули), що стосуються внутрішніх порядків Богоявленського братства Львова, переписані 19 лютого 1710 р.;

№ 4: Протест о. Григорія Подгурського, бібрського декана та прокуратора львівської унійної капітули, від 12 листопада 1716 р. на міського синдика Юлія Гінтера та львівський магістрат;

№ 5: Скарга о. Григорія Подгурського, бібрського декана та прокуратора духовного суду львівського унійного єпископства, від 15 грудня 1718 р. у справі проти групи львівських міщан та передміщан;

№ 6: Генеральна візитація церкви Богоявлення у Львові, проведена львівським офіціалом о. Мойсеєм Богачевським 11 жовтня 1743 р. за старим стилем;

№ 7: Прибутки Львівського Богоявленського братства в окремих роках XVIII ст. (за матеріалами фінансової книги за 1705—1790 рр.) (таблиця 1);

№ 8: Видатки Львівського Богоявленського братства в окремих роках XVIII ст. (за матеріалами фінансової книги за 1705—1790 рр.) (таблиця 2);

№ 9: Сума отриманих та використаних коштів Львівським Богоявленським братством у XVIII ст. (за фінансовими реєстрами за 1705—1791 рр.) (таблиця 3).

Загалом рецензована книжка розкриває чимало таких фактів й інформує про таких осіб і їхню діяльність, про які, за незначними винятками, ніде інакше не можна знайти відомостей. А йдеться насамперед про впровадження у науку (зокрема, що стосується духовного, загальносуспільного та культурно-освітнього життя Львова) нових і невідомих даних. Важливість монографічної публікації „Богоявленське братство Львова у XVIII ст. Дослідження та матеріали” полягає передусім у спробі детально проаналізувати діяльність братства як однієї з активних мирянських спільнот українського населення Львова, в оприлюдненні автором вперше маловідомих джерел, врешті, у зібранні в одному місці усіх важливіших інформацій з історії братства і його контактів із власною церквою, містом Львовом і зовнішнім світом.

Чи є до змісту і форми викладу матеріалів у публікованій книжці зауваження? Є, вони, як за-



гальновідомо, трапляються і в добрих книжках! Що стосується конкретно обговорюваної праці, то більша частина зауважень, у контексті всього того, що зроблено автором книжки, вторинні і мають побажальний характер. Потребують, мабуть, більш диференційованого висвітлення (звичайно, наскільки це дають змогу джерела) взаємини братства та церкви і вищого духовенства Митрополії у Львові на різних етапах XVIII ст. Це насамперед стосується пошуку і здобування засобів існування, посідання грошей і їхнього використання. Залишається загадкою, що слугувало для автора мірилом оцінки про „низьку кваліфікацію братських писарів та велику кількість помилок“ (!) у текстах (С. ХCV). Інше, чи варто було під час цитування текстів „у кириличній частині літерні позначення цифр за винятком років“ переводити „у класичні арабські цифри“ (Там само)? Впроваджуючи це поняття, невідомо, про яку класику йдеться, бо від часу появи письма класикою для давньоруських і українських текстів були цифри, виражені кириличними літерами. По-друге, цих замін не потрібно було робити з огляду на те, що тим заходом безпідставно втручаємось в оригі-

нальний текст (у дослідницькому плані передачу текстів XVIII ст. у книжці трактуємо все ж таки не як науково-популярне чи журналістське, а наукове). По-третє, і це найважливіше, пропонуване „осучаснення“ написання цифр обмежує сферу використання тексту для інших наук, принаймні напевно для мовознавчих досліджень. Ми не повинні цуратись свого... Водночас ризиковано для згаданого сторіччя виділяти у словниковому складі „загальноновживані“ слова і в цих „загальноновживаних“, які часто подано скорочено, доставляти від себе літери і склади без квадратних дужок. Пропонуване „правило“, знову ж таки, порушує усталені в українській давній і сучасній археографії принципи подання історичних текстів. Невідомо, чим керувався автор, вводячи до підрядкових приміток „нумерацію“ латинськими літерами.

Нова праця М. Капраля — важливий внесок у дослідження історії Львова XVIII ст. Без сумніву, книжка, яку написано на підставі порівняно великої кількості відомих, маловідомих і невідомих джерел, а також літератури, зацікавить широке коло дослідників різних наукових напрямів.

О. К.

## КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, АКАДЕМІЇ

**26 вересня 2016 р.** у головному корпусі Львівського державного університету фізичної культури (вул. Костюшка, 11) біля входу в актову залу відбулося урочисте відкриття пам'ятної таблиці. З нагоди відзначення 70-річчя від заснування Львівського державного університету фізичної культури рішенням Міністерства освіти і науки України (наказ № 942 від 04. 08. 2016 р.) вишу було надане почесне ім'я видатного діяча українського гімнастичного і спортивного руху, „Батька українського тіловиховання“, професора Івана Боберського.

У заході взяли участь керівництво та викладачі ЛДУФК, нащадки родини Боберського, члени НТШ та знавці історії українського спорту нашого краю.

Іменування ЛДУФК іменем Івана Боберського стало актом відновлення національної пам'яті, встановлення справедливості стосовно репресованої радянським режимом культурної спадщини, а також чинником утвердження української національної фізкультурно-спортивної традиції. Для реалізації цієї ідеї, що зродилася на хвилі національного відродження початку 90-х років XX ст., знадобилося майже 20 років. Яскравий і багатогранний український гімнастично-спортивний рух на західноукраїнських землях першої половини XX ст., виразником і чільним діячем якого був Іван Боберський, було цілковито знищено радянським режимом. У перші роки незалежності України через контакти з українською діаспорою і розвідки українських вчених ця ідея постала як мрія і стратегічна мета на майбутнє. Незважаючи на численні ініціативи впродовж багатьох років (Академії Боберського (1993, 2003, 2008, 2013), запровадження у ЛДУФК Почесної відзнаки ім. І. Боберського (2011), проголошення Року Івана Боберського у Львівській обл. (2013), друкована продукція тощо), проросійські настрої в українському політикумі та сфері фізичного виховання і спорту України унеможлилювали просування цього питання.

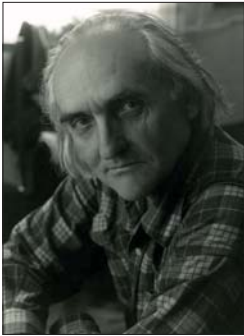
Напевно, не випадково це сталося саме зараз, під час війни з Росією, коли у владних коридорах домінують політики з україноцентричним світоглядом і європейською орієнтацією.

Працівники університету — члени Комісії тіловиховання і спорту ім. І. Боберського НТШ, дієво долучилися до справи присвоєння навчальному закладу імені цього Великого Українця. Їхні публікації, доповіді на наукових конференціях, виступи в ЗМІ, діяльність (участь у створенні в Університеті експозиції „Іван Боберський — Батько українського тіловиховання“ тощо) та громадянська позиція у виші, суттєво посприяли цьому.

Андрій СОВА, Ярослав ТИМЧАК

**13—14 грудня 2016 р.** у Львівському національному університеті імені Івана Франка відбулася Міжнародна наукова конференція „Україна — Європа — Схід: проблеми та перспективи сучасної гуманітаристики“, присвячена 90-річчю від народження видатного вченого в галузі гуманітарних наук, дійсного члена НТШ, багаторічного голови Історично-філософської секції Товариства Ярослава Дашкевича (1926—2010). Науковий форум організовано зусиллями ЛНУ ім. Івана Франка, Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України та Співки вірменів України. У конференції взяло участь понад 100 науковців з України (Львів, Київ, Запоріжжя, Дніпро, Івано-Франківськ, Луганськ, Луцьк, Маріуполь, Мелітополь, Полтава, Ніжин, Одеса, Сімферополь, Ялта), а також Вірменії, Франції, Туреччини, Азербайджану, Канади, США, Польщі, Нігерії.

Відкрив конференцію ректор ЛНУ ім. Івана Франка Володимир Мельник. Він коротко охарактеризував життєвий шлях та творчу спадщину Я. Дашкевича, відзначив його значущість у суспільно-громадському житті України періоду незалежності. На пленарному засіданні з вітальним словом виступили гості й організатори конференції: предстоятель Української єпархії Вірменської апостольської церкви єпископ Маркос Оганесян, Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Вірменія в Україні Анранік Манукян, представник Союзу вірменів України Гаяне Чнгрян, голова Наукового товариства ім. Шевченка в Україні Роман Кушнір, директор Наукового центру юдаїки та єврейського мистецтва ім. Ф. С. Петрикової Мейлах Шейхет, представник турецької делегації, доцент Егейського університету в Ізмірі Серкан Аджар, керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Мирон Капраль.

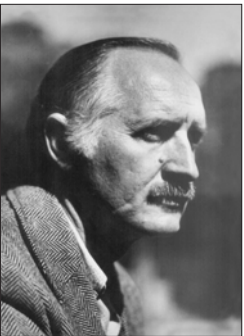


Робота тривала в рамках пленарного засідання, десяти секцій і „круглого столу“. Після закінчення урочистої частини на пленарному засіданні виголошено три доповіді, дві з яких стосувалися місця й ролі Я. Дашкевича в сучасній Україні (Ігор Гирич) та вірменознавчих студій у його науковому доробку (Ірина Гаюк). Про надзвичайно широку тематичну палітру наукових доповідей, представлених секційно, свідчать назви цих секцій: „Ярослав Дашкевич у житті і бронзі: наукова спадщина та постать вченого“, „Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни“, „Історіографія та питання історії України новітньої доби“, „Україна — Вірменія. Ярослав Дашкевич — засновник українського вірменознавства“, „Історія українсько-турецьких відносин“, „Українське Причорномор'я: політична та етноконфесійна історія“, „Крим: історія та сучасність“, „Мови та літератури країн Сходу“, „Історичні, мовні та культурні зв'язки України і країн Сходу“, „Історія, філософія, культура і релігія країн Сходу“. Отже, конференція охоплювала передовсім проблеми українознавства й орієнталістики, тобто ті сфери гуманітарного знання, у вивчення котрих найбільший внесок зробив Я. Дашкевич. Окремо слід згадати про представницьку делегацію вірменських дослідників із Єревана, Марселя й Парижа (Клод Мутафян, Левон Чукасян, Патрік Донабедян та ін.), які працювали у двох підсекціях вірменознавчої секції, що надало цьому науковому форуму справді міжнародного статусу.

Окрім високого наукового рівня, конференція мала також й суспільне значення. З огляду на сучасну військову агресію Росії проти України та окупацію Криму, в межах форуму проведено „круглий стіл“ „Україна і проблеми реінтеграції Криму“, на якому обговорено гострі проблеми в соціальній сфері, порушення прав людини, трансформації економіки та загалом мілітаризації життя на півострові. Учасником „круглого столу“ був відомий кримський журналіст і громадський діяч Андрій Клименко. Завершилася конференція презентацією у Дзеркальній залі університету двох тематичних збірників праць Я. Дашкевича, виданих з нагоди його ювілею: „Україна і Схід“ та „Україна на перехресті світів: соціокультурні та релігієзнавчі студії“ (Львів, 2016).

Андрій ФЕЛОНЮК

**15 грудня 2016 р.** у приміщенні відділу мистецтв ЛННБ ім. В. Стефаника Історична комісія НТШ разом з Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича та Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України провела восьму наукову конференцію, присвячену пам'яті дійсного члена НТШ Володимира Вуйцика — „Культурна спадщина західноукраїнського регіону 2016“. У ній взяло участь 12 доповідачів із музейних і наукових інституцій Львова та Санкт-Петербурга. Доповіді охопили широке коло проблем історії культури Західної України від княжої доби до другої половини ХХ ст.



Перші п'ять виступів присвячено княжому періоду української історії. Віталій Ляска розповів про поховальну культуру населення межиріччя Західного Бугу та Вепру ІХ—ХІІІ ст. Доповідач виокремив поховальні комплекси двох періодів: племенного (ІХ—Х ст.) та княжого (ХІ—ХІІІ ст.). Для другого періоду характерні сім типів поховань, які об'єднує низка спільних ознак, зокрема християнський обряд. Іконографія збережених фрагментів фресок Бакотського скельного Святомихайлівського монастиря привернула увагу Віктора Мельника. Це один із небагатьох зразків монументального малярства княжого часу. На сьогодні відомі копії трьох фресок із зображенням св. Юра, Богородиці та Ісуса Христа. Віра Гупало доповідала про значення кам'яних хрестів ХІV ст. зі Звенигорода як джерела до вивчення планіграфії княжого міста. Їх встановлювали на освяченій землі, де в минулому були церкви і цвинтарі. У модерний період хрести переносили на узбіччя шляхів, тут вони виконували функцію поклонних хрестів. Про коралову підвіску на Зимнівській іконі Божої Матері розповів Олександр Мусін (Санкт-Петербург). Юрій Діба проаналізував джерела іконографії „города“ в мініатюрах Радзивілівського літопису. На думку доповідача, можна говорити про різну типологію зображень городів, характерною особливістю котрих є вежа із чотирма кутювими мерлонами. Прототиби таких споруд, за переконанням ученого, слід шукати в середньовічній Нормандії.

Наступний блок доповідей стосувався історії мистецтва ранньомодерного та новітнього періодів. Володимир Александрович вказав на конкретний зразок групи ікон Богородиці з Еммануїлом перемишльської школи другої половини ХV — початку ХVІ ст. Встановлено важливий і рідкісний приклад візантійських контактів українського пізньосередньовічного малярства перемишльського середовища у колі візантійської традиції. У своїй доповіді Ірина Замостяник звернула увагу на два заповіді із львівського українського середовища першої декади ХVІІ ст., а саме пароха церкви св. Теодора Тірона о. Йосипа (1602) та члена львівського Успенського братства Сенька Луцького (1608).

Про фотоматеріали іконопису каплиці Трьох Святителів у Львові, які походять з 1894 р., розповіла Мар'яна Пелех. 1846 р. іконостас розібрали, до сьогодні збереглося лише шість ікон, а тому світлина мають велику документальну цінність, адже фіксують елементи іконостасу, який є мистецькою пам'яткою XVII ст. Ірина Мельник як фаховий реставратор мистецьких пам'яток поділилася досвідом розшарування Унівської ікони Богородиці, яку перемалювали у XIX ст. За допомогою мікрохімічного та стратиграфічного аналізу вдалося зняти шар ікони XIX ст. та перенести його на нову дошку. Таким чином, було відкрито оригінальну Богородичну ікону, яку 1696 р. намалював, імовірно, Іван Руткович. Юрій Мердхун розповів про близько 330 гравюр, які, на його думку, належать знаому львівському граверу і друкарю середини XVIII ст. Івану Филиповичу. Андрій Лінинський провів мистецький аналіз трьох ікон середини XVIII ст. з намісного ряду, які виявив парох села Стопчатова о. Корнило Бахталовський в одному зі сіл Гуцульщини. 1934 р. їх передано до Коломийського музею. Про західноєвропейське малярство зі збірок Національного музею у Львові ім. Митрополита Андрея (Шептицького), — шість живописних творів, які репрезентують мистецькі школи Італії, Німеччини, Фландрії, — які тепер зберігаються у колекції Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького, розповіла Марія Соїко.

*Андрій ФЕЛОНЮК*

**22 грудня 2016 р.** у Львівському державному університеті фізичної культури відбулася урочиста академія з нагоди відзначення 160-річчя від народження Івана Франка, присвячена його синам — Андрієві, Тарасові та Петрові — активним діячам Українського спортивного кружка, українського гімнастичного товариства „Сокіл“, Пласту, СТ „Україна“, Змагального союзу і першим українським фахівцям із тіловиховання і змагу (фізичного виховання і спорту). Захід організували кафедра олімпійської освіти ЛДУФК спільно з Комісією тіловиховання і спорту ім. І. Боберського НТШ та Львівським обласним будинком учителя.

Геніальний поетичний твір Івана Франка „Не пора“, виконаний у перші хвилини урочистости, наче налаштував увагу присутніх на особливу важливість моменту і теми події.

Посеред зали було влаштовано унікальну експозицію особистих речей Петра Франка спортивного призначення, які надали нащадки Петра Франка: тенісні ракетки у спеціальних затискачах, лещата з кріпленнями до них, лук, весло, шахи і футбольна бутса. Їх представлено на огляд вперше.

Наукові доповіді виголосили відомий франкознавець, член НТШ Наталія Тихолоз („Від батька генералії до батька нації: місія Івана Франка у минулому та сьогодні“) та доценти кафедри олімпійської освіти, члени НТШ Ярослав Тимчак („Петро і Тарас Франки — перші українські фахівці тіловиховання“) і Андрій Сова („Іван Франко та Іван Боберський: відзначення українським сокілством 40-літньої творчої праці Великого Сина України“).

Особливе зацікавлення викликав виступ правнука Івана Франка й онука Петра Франка Петра Галушака, який поділився родинними спогадами про свого діда: „Наша родина не раз змушена була переїздити, перевозячи з собою на нове місце найнеобхідніше. Мене завжди дивувало чому лещата, лук, ракетки для ситківки і футбольні бутси „не загубилися“ у дорозі. Очевидно, що для моєї бабці вони були дорогою згадкою про свого чоловіка“.

В обговоренні взяли участь Богдан Тихолоз, Володимир Парубій, Олена Падовська, Василь Бусол, Володимир Левків та інші.

Академія збирала в актовій залі ЛДУФК відомих львівських подвижників, знавців і дослідників української тіловиховної традиції — Лесю Крип'якевич, Лесю Чабан-Боберську, Олександра Паука, Івана Яремка, Богдана Люпу та інших.

Внесок Родини Франків в українську культуру запломенів ще однією — спортивною барвою.

*Андрій СОВА, Ярослав ТИМЧАК*

## НАШІ ВТРАТИ

### **СЕНС ЖИТТЯ — ВІРНИСТЬ РОДИНИ, ДРУЗЬЯМ, НАУЦІ**

9 грудня 1916 року відійшла у засвіти Уляна Ярославівна Єдлінська. Світла, сердечна Людина, філолог, дійсний член (від 1992 року) та багатолітня голова Мовознавчої комісії (від 1991 року) Наукового товариства ім. Шевченка. Поховали її в містечку Хирові (у якому народилася 7 червня 1924 року) поряд із могилами мами та брата.

Уляна Ярославівна була із тих особистостей, які своєю молодою душею об'єднують покоління.

Навчалася в гімназії в Перемишлі, а згодом у Львівському університеті.

Філологічний факультет Львівського університету, куди відразу після війни вступила Уляна Єдлінська, славився своїми лінгвістами. Іларіон Свенціцький, Петро Кордуба, Михайло Онишкевич, Іван Ковалик — ім завдячує не одне





покоління студентства любов'ю до мови, ґрунтовними знаннями, уміннями науково оцінювати мовознавчі явища. Саме вони формували юного мовознавця зі славного міста Хирова. А ще — маленьке дівоче коло однодумців: Зиновія Франко, Марія Вальо, Лідія Коць. Сповнені жаги знань і великих сподівань, наполегливо долали університетські сходи, щоб, урешті, впевнено ступити на наукову ниву. У їхніх долях легко можна помітити загальні тенденції в долі самої України: всі потепління і приморозки її політичного клімату тим чи іншим чином позначилися на їхньому житті.

Для Уляни Єдлінської наукова біографія розпочалася з лексикографії. Її спогади „На світанку львівської лексикографічної школи“ починаються словами: „Львів післявоєнний. 1949 рік. Львівські ВУЗи випустили перших радянських фахівців різного профілю. Я щойно закінчила повний курс українського відділу філологічного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Мій улюблений професор Іван Іванович Ковалик привів нас з моєю товаришкою Лідією Коць (пізніше — Коць-Григорчук) до будинку на площі Ринок, 10 і розповів нам коротко його історію“. Саме тут у другій половині 1944 року почав працювати відділ української мови Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР, керівником якого став Іларіон Свенціцький.

Уляна Ярославівна долучилася до групи, яка працювала над укладанням „Польсько-українського словника“, котрий вийшов друком у 1958—1960 роках. Водночас з укладанням двомовного словника працювала над кандидатською роботою. Її замишуванням став історичний синтаксис (тема роботи „Синтаксис листів Богдана Хмельницького в Росію“). Низка статей, дисертація, монографія — це важливі результати спостережень молодого вченого над давньою українською писемністю. Та Уляну Єдлінську завжди відзначала широта інтересів. Проблеми становлення української літературної мови, лексика й лексикографія, особистості визначних філологів (Іларіон Свенціцький, Іван Панькевич), рецензії на праці колег з України й Польщі — все це належало до діапазону її зацікавлень і відображено в наукових публікаціях.

Наступний етап творчості пов'язаний із новим проектом відділу — „Словником староукраїнської мови XIV—XV ст.“ Добір джерел, розписування пам'яток, укладання словникових статей — це доводилося опановувати одночасно й самостійно, бо досвіду історичної лексикографії в Україні на той час не мав ще ніхто. Оскільки словник будувався як тезаурус, виникали труднощі із тлумаченням та етимологічними довідками іншомовних слів, локалізацією топонімів тощо. Уляна Єдлінська, яка в гімназії вивчала німецьку мову, а в університеті — англійську, почала відвідувати курс французької мови, який у відділі вела професор Лукія Гумецька. Кожне додаткове знання мало придатися до лексикографічної праці. Робота потребувала надзвичайної точності й сумлінності, і Уляна Ярославівна якнайкраще відповідала цим вимогам. На початку сімдесятих укладання й редагування словника добігало кінця, але...

Про репресивні події в Інституті суспільних наук, коли було звільнено низку працівників, Уляна Єдлінська не любила згадувати.

А вже від 1974 року почала працювати у Львівському історичному архіві. Її сумлінність, доброта, скромність були незмінними й у цьому колективі — спочатку науковий співробітник, а згодом завідувач відділу публікацій ЦДІА України у Львові.

1989 року Уляна Єдлінська повернулася до відділу української мови. І знову історична лексикографія. Тепер уже „Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.“ Не можна сказати, що Уляна Ярославівна переривала зв'язки з колективом відділу та інституту. Людина глибокої шляхетності, вона вміла не тільки прощати кривди, а й по-справжньому їх забувати. Таку прекрасну здатність мають лише поодинокі й обрані — незаздрісні люди. Десятилітня перерва в роботі відділу не позначилася на її лексикографічній практиці. Уляна Єдлінська суттєво допомагала розписувати для нового словника пам'ятки, які зберігалися в історичному архіві. Але, якщо озирнутися назад, стає прикро від згадки про те, як тогочасний режим ламав людські долі.

Повернувшись до інституту, Уляна Ярославівна відразу почала укладати одну з найважчих словникових статей — сполучник А. Досвід синтаксиста тут дуже придався. А вже незабаром почала редагувати словник. Чуття слова, глибока ерудиція, прекрасне володіння всіма тонкощами й діалектними особливостями мови робили Уляну Ярославівну незамінним редактором „Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.“

Окрім того, були діалектологічні експедиції Гуцульщиною разом із професором Ярославом Закревською, робота над формуванням картотеки та створенням короткого словника гуцульських говірок.

А ще впродовж багатьох років Уляна Єдлінська цікавилася листуванням Кирила Студинського, працювала над життєписом цього вченого і громадського діяча, а 2006 року опублікувала монографію про нього у серії видань НТШ.

Уляна Ярославівна мала надзвичайну прикметну рису — вірність. Своему рідному Хирову — найкращому куточку на Землі; родині — ближчій і дальній, друзям і знайомим, про котрих ніколи не обмовилася гірким словом; обом своїм місцям праці — Історичному архівові й Інституту українського мовознавства. Усе це було сенсом її життя.

Наталія ХОБЗЕЙ,  
Марія ЧІКАЛО

## ПОДВИЖНИК У НАУЦІ ТА КУЛЬТУРІ

6 лютого 2017 р. завершився земний шлях Юрія Миколайовича Ранюка — видатного фізика, історика науки та культури, професора, дійсного члена НТШ, заслуженого працівника культури України.

Народився Юрій Ранюк 2 червня 1935 р. на Воронежчині. Проживав, навчався і працював на Слобожанщині. 1958 р. закінчив Харківський університет і почав працювати у Фізико-технічному інституті в Харкові, де пройшов шлях від молодшого наукового співробітника до керівника лабораторії. Свою наукову діяльність присвятив експериментальним дослідженням фізики атомного ядра. Значний резонанс викликали вже перші його результати з дослідження взаємодії важких прискорених іонів з атомними ядрами, зокрема вивчення реакцій повного розпаду ядер на альфа-частинки. Вченому вперше вдалося здійснити поділ ядер як електронами, так і позитронами та виконати систематичні дослідження фотоподілу ядер за гігантським резонансом, що дало змогу з'ясувати механізм цього цікавого процесу. На ці фундаментальні дослідження, виконані 1967—1970 рр., покликаються у світовій літературі досі.



У 1967 р. Юрій Ранюк захистив кандидатську дисертацію на тему „Поділ ядер фотонами високих енергій“, а в 1978 р.— докторську дисертацію „Фотоподіл і повні адронні перерізи фотопоглинання за порогом народження піонів“. 1989 р. вийшла друком монографія „Фотоподіл ядер за гігантським резонансом“ (у співавторстві). Від 1980 р. керував лабораторією, в якій вивчали властивості атомних ядер за допомогою розсіяння електронів. Розвинув експериментальні методики, під його керівництвом і за його безпосередньої участі було створено систему реєстрації енергетичних втрат електронів на лінійному прискорювачі на 2 ГеВ, багатоканальну систему реєстрації швидких нейтронів та ін.

Високий науковий авторитет і міжнародне визнання дали змогу Ю. Ранюку підтримувати широкі контакти із вченими багатьох країн, спільно працювати в США, Швеції, Японії, Нідерландах, Швейцарії. Останніми роками він плідно працював на Великому адронному колайдері Європейського центру ядерних досліджень (CERN) — найбільшому у світі прискорювачі елементарних частинок, який збудований поблизу Женеви.

Ю. Ранюк здійснював значну науково-організаційну і педагогічну роботу, активно працював в Українському та Американському фізичних товариствах. З ентузіазмом сприйняв відновлення діяльності Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, від самого початку очолював його Харківський осередок. Плекав українське слово на Слобожанщині.

Як глибокий дослідник історії науки, Юрій Ранюк ретельно вивчив різні архіви, щоб з'ясувати долю багатьох фізиків, репресованих сталінським режимом, і на основі цього опублікував низку історичних праць у фахових журналах, а також у літературному часописі „Березіль“. Важливою подією став вихід у світ його фундаментальної книжки „Лабораторія № 1. Ядерна фізика в Україні“ (2006), у якій систематизовано відомості про світового рівня внесок українських учених у цю галузь фізичної науки.

Ю. Ранюк постійно піклувався про збереження національно-культурної спадщини, тож не випадково його обрали першим головою Харківського обласного товариства краєзнавців. Він провів тематичні краєзнавчі дослідження „Слідами Сквороди“, „Шукаймо свого роду“ та ін. З особливою ретельністю відшукував матеріали і записував спогади про відомих письменників, глибоко ним шанованих Григорія та Григора Тютюнників. Перебуваючи у Львові, відвідав місце останнього спочинку Григорія Тютюнника на Личаківському цвинтарі, підтримав теплим словом його дружину пані Олену. Ще під час перебування 1996 р. у відрядженні в Швейцарії провідав Галину Хоткевич, доньку Гната Хоткевича, а 2010 р. у Харкові зорганізував вечір її пам'яті.

Краєзнавчі та спортивні захоплення Юрій Ранюк поєднав із заняттями підводною археологією, про що мовиться у його книжці „Загадка підводного Херсонесу“ (1996). Захоплювався байдарковим туризмом, пропливав Дністер від верхів'я до гирла. На Лівобережжі нема річки, яку б Ю. Ранюк не проплив кілька разів байдаркою. Ранньою весною полюбляв плавати з друзями Сіверським Дінцем під час повені. Ю. Ранюка обрано почесним членом американського Географічного товариства. Визнанням же його незаперечних досягнень на ниві української культури є присвоєння йому 1995 р. звання заслуженого працівника культури України.

Кожна зустріч з Юрієм Ранюком, особистістю надзвичайно яскравою і талановитою, цікавою і товариською у спілкуванні, залишила особливий слід. Таким він буде у нашій пам'яті.

*Роман ПЛЯЦКО*

## НЕ МИСЛИВ МАТЕМАТИКИ БЕЗ ПОЕЗІЇ

22 лютого 2017 р. перестало битися серце Богдана Пташника, відомого українського математика, члена-кореспондента НАН України, дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка, професора, доктора фізико-математичних наук, лауреата премії НАН України імені М. О. Лаврентьєва, завідувача відділу математичної фізики Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України.

Богдан Пташник народився 28 вересня (за документами 28 липня) 1937 р. у селищі Богородчани Івано-Франківської обл. 1959 р. закінчив із відзнакою фізико-математичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту. Трудову діяльність Б. Пташник розпочав у 1959 р. вчителем

Росільнянської СШ на Франківщині. У 1961—1963 рр. працює асистентом кафедри математики Івано-Франківського державного педагогічного інституту. 1963 р. вступив до аспірантури Інституту математики АН УРСР у відділ, яким завідував член-кореспондент АН України Ю. Д. Соколов. Науковим керівником аспіранта був професор В. Я. Скоробогатько. Обидва ці видатні вчені відіграли важливу роль у формуванні Б. Пташника як науковця і громадянина. Після закінчення аспірантури з 1966 по 1969 р. він працював асистентом кафедри диференціальних рівнянь Львівського державного університету імені Івана Франка, у 1969—2000 рр. продовжував працювати на цій кафедрі за сумісництвом. Тут у 1968 р. захистив дисертацію „Задача Валле Пуссена та деякі крайові задачі для лінійних гіперболічних рівнянь“ на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук.

З 1969 р. Б. Пташник працював в установах Академії наук України. У 1969—1972 рр.— старшим науковим співробітником Фізико-механічного інституту АН України, з 1973 р.— старшим науковим співробітником Львівського філіалу математичної фізики Інституту математики АН України (з 1978 р.— Інститут прикладних проблем механіки і математики АН України). 1989 р. захистив в Інституті математики АН України докторську дисертацію „Некласичні крайові задачі для диференціальних рівнянь із частинними похідними“, а в 1990 р. йому присвоєно вчене звання професора. З 1990 р.— завідувач відділу математичної фізики та керівник математичного сектора Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України.

1989 р. Б. Пташник став членом та активним діячем щойно відновленого в Україні Наукового товариства ім. Шевченка. У 2002 р. його обрано академіком Академії наук вищої школи України, у 2003 р.— членом-кореспондентом НАН України, 2006 р.— дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка, 2007 р. відзначено премією НАН України імені М. О. Лаврентьєва.

Б. Пташник написав понад 200 наукових праць з теорії диференціальних рівнянь із частинними похідними, теорії гіллястих ланцюгових дробів та історії математики, а також 20-ти науково-популярних статей. Б. Пташник був піонером у дослідженні багаточкових задач для рівнянь із частинними похідними, а також причетний до перших досліджень з теорії гіллястих ланцюгових дробів, які були виконані під керівництвом його вчителя професора В. Скоробогатька. Створив наукову школу з теорії умовно коректних задач для рівнянь із частинними похідними, якій притаманні оригінальні напрями досліджень. Разом із учнями Б. Пташник розробив оригінальні методи (які базуються на метричному підході до проблеми малих знаменників) дослідження коректності та побудови розв'язків багатьох некласичних задач для рівнянь і систем рівнянь із частинними похідними скінченного та безмежного порядків, а також для диференціально-операторних рівнянь. На відміну від робіт інших авторів, у роботах професора Б. Пташника не тільки аксіоматично накладено умови на малі знаменники, що забезпечують розв'язність задачі, але й доведено теореми метричного характеру про оцінки знизу малих знаменників, із яких випливає однозначна розв'язність задачі для майже всіх (стосовно міри Лебега) векторів, компоненти яких виражаються через параметри області, коефіцієнти рівнянь і коефіцієнти граничних умов. Вказані дослідження Б. Пташника, які стали новим природним етапом розвитку загальної теорії крайових задач, пов'язані також із рядом застосувань; вони стимулювали розвиток нових аспектів теорії умовно коректних задач, а також стали джерелом нових проблем метричної теорії чисел, багато з яких були розв'язані ним спільно з відомим білоруським математиком професором В. Берніком.

Своїми знаннями й досвідом професор Б. Пташник щедро ділився з молоддю. Впродовж багатьох років він читав спецкурси та керував науковою роботою магістрів, аспірантів і докторантів у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, у Львівському національному університеті імені Івана Франка та у Національному університеті „Львівська політехніка“. Багато сил і часу віддавав Б. Пташник науково-організаційній роботі з координації наукових досліджень та підготовки наукових кадрів високої кваліфікації з математики в Західному регіоні України. З 1976 р. він — секретар секції механіки і математики, голова секції математики (1991—2000), заступник голови секції математики і математичного моделювання (2001—2006), а з 2007 р.— керівник відділення фізико-технічних і математичних наук та керівник секції математики і математичного моделювання Західного наукового центру НАН України та МОН України. Зусиллями вченого набула широкого визнання Міжнародна математична конференція ім. В. Я. Скоробогатька.

Впродовж багатьох років Б. Пташник докладав багато зусиль для збереження у математичній громаді України й у всьому суспільстві пам'яті про засновників Наукового товариства імені Шевченка, творців української математичної термінології, вчителів багатьох поколінь — математиків В. Левицького, М. Зарицького, М. Чайківського. Цьому слугували зорганізовані ним заходи до пам'ятних дат, зокрема з участю членів родини М. Зарицького, науково-популярні нариси, книжка, яку він не встиг завершити, але яка неодмінно вийде друком. У наукових та студентських колах викликали захоплення не лише його математичні досягнення та ерудиція, але й величезна любов до народних традицій і українського поетичного слова та бажання передати її іншим. Не випадково він був 1965 р. у Києві у залі кінотеатру під час акції перед прем'єрою „Тіней забутих предків“, дуже цінував особисті контакти з українськими літераторами та митцями. Впродовж усього свого життя Богдан Пташник з особливою повагою і вдячністю згадував своїх учителів. Відтепер світлу пам'ять про Богдана Йосиповича зберігатимуть та передаватимуть його учні, колеги, усі, кого він навчив математики та кому відкрив свою поетичну душу.



Володимир ПЕЛИХ

## ЗМІСТ

## Відозви. Заяви

- Заява Загальних звітних зборів Наукового товариства ім. Шевченка ..... 1  
 Заява Наукового товариства ім. Шевченка з приводу проекту Закону України „Про державний бюджет на 2017 рік” ..... 2

## Україна в умовах військової агресії

- Напрями та інструменти розвитку внутрішнього ринку України в умовах зовнішньої воєнної агресії.— **Тарас Васильців, Руслан Лупак** ..... 3  
 Хто і як керує Україною?— **Роман Яремійчук** ..... 8  
 Як в Україні захистити її захисників?— **Сергій Лащенко** ..... 10

## З поточного життя НТШ

- Загальні звітні збори Наукового товариства ім. Шевченка в Україні (3 грудня 2016 року).— **Роман Пляцко** ..... 11  
 Засідання Ради Наукового товариства ім. Шевченка (27 січня 2017 року).— **Галина Вусик** ..... 12

## Статті та повідомлення

- „...Нема на світі інших батьківщин понад одну...” З епістолярію Євгена Маланюка до Оксани Сембай-Галицької (До 120-річчя від народження Євгена Маланюка).— **Тарас Салига** ..... 14  
 Михайло Драгоманов, соціалізм і польський та російський соціалістичні рухи.— **Леонід Зашкільняк** ..... 22  
 Львівський період діяльності Іллі Кокорудза (До 160-річчя від народження).— **Олександра Грушинська, Зіновія Служинська** ..... 28  
 Українська консервативна політична думка про діяльність Центральної Ради в роки Національної революції (1917—1918).— **Степан Гелей** ..... 30  
 Внесок Федора Вовка в українську антропологію (До 170-річчя від народження Ф. Вовка).— **Зіновія Служинська, Олександра Служинська** ..... 36  
 Чи слід любити ворогів? (Світлій пам'яті незабутнього товарища юних літ, вченого, публіциста, патріота, мандрівника, дійсного члена НТШ, професора Романа Макітри).— **Олександр Кіцера** ..... 38  
 Тиха добродичність чи піяр пустопорожнього багатослів'я?— **Степан Вовканич** ..... 41  
 Українська мова — основа безпеки нації і держави.— **Василь Лизанчук** ..... 48  
 Двадцять років в Антарктиці: основні досягнення та перспективи.— **Валентин Максимчук** ..... 54  
 Чинники високої конкурентоспроможності кооперативів в умовах глобальної економіки.— **Богдан Семак, Сергій Семів** ..... 58  
 Природоохоронні аспекти застосування цеолітів українського Закарпаття.— **Володимир Василечко** ..... 62

## З архівної полиці

- Відзначення товариством „Сокіл-Батько” 40-річної творчої праці Івана Франка (Маловідома публікація Івана Боберського).— **Андрій Сова** ... 71

## Наші славні НТШівські ювіляри

- Олександра Цалай-Якименко.— **Юрій Ясіновський** ..... 75  
 Роман Базилевич.— **Дмитро Федасюк** ..... 76  
 Тарас Салига.— **Ярослав Гарасим** ..... 78  
 Йосип Опейда.— **Мирослава Ковбуз** ..... 80

## Огляди нових книжок, рецензії

- 50-томне видання творів Михайла Грушевського: концепція та реалізація.— **Мирон Капраль** ..... 83  
 Володимир Феніч. Угорська Русь і „Ганнібалова присяга” Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною.— Ужгород, 2015.— 144 с.— **Роман Кирчів, Степан Павлюк** .. 84  
 Образ Богородиці. Малювання та скульптура з фондів Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького. Альбом-каталог / Упорядкування та наукова бібліографія каталогу: Оксана Максименко, Марія Сойко, Володимир Александрович.— Львів; Торонто, 2015.— 140 с.— **Олег Купчинський** ..... 87  
 Олег Шаблій. Суспільна географія. Книга перша. Проблеми теорії, історії і методики дослідження. Вибрані праці.— Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2015.— 814 с.; Олег Шаблій. Суспільна географія. Книга друга. Проблеми українознавства, регіоналістики і краєзнавства. Вибрані праці.— Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2015.— 706 с.— **Степан Гелей** ..... 89  
 Мирон Капраль. Богоявленське братство Львова у XVIII ст.: Дослідження та матеріали (Myron Kapral. The Lviv Epiphany Confraternity of the 18<sup>th</sup> century: Research and Materials).— Львів, 2016.— 333 с.— **О. К.** ..... 92

## Конференції, симпозиуми, академії

- Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: **Андрій Сова, Ярослав Тимчак, Андрій Фелонюк** ..... 94

## Наші втрати

- Уляна Едлінська. Сенс життя — вірність родині, друзям, науці.— **Наталія Хобзей, Марія Чікало** ..... 96  
 Юрій Ранюк. Подвижник у науці та культурі.— **Роман Пляцко** ..... 98  
 Богдан Пташник. Не мислив математики без поезії.— **Володимир Пелих** ... 98



## „ВІСНИК НТШ”

*Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діаспорі. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акумульованої в творчості національної еліти минулих поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в душі традиції, яка плекалася в Товаристві упродовж XIX і XX століть.*

Часопис засновано в березні 1991 р.

## Реєстраційне свідоцтво:

ЛВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

## Відповідальний редактор:

Степан ГЕЛЕЙ

## Редакційна колегія:

Борис БІЛИНСЬКИЙ,  
 Михайло ГЛУШКО,  
 Юрій ДИБА,  
 Микола ЖЕЛЕЗНЯК,  
 Роксоляна ЗОРІВЧАК,  
 Анатолій КАРАСЬ,  
 Олег КУПЧИНСЬКИЙ,  
 Роман КУШНІР,  
 Микола ЛИТВИН,  
 Роман ПЛЯЦКО,  
 Леонід РУДНИЦЬКИЙ,  
 Ігор СТАСЮК,  
 Ростислав СТОЙКА,  
 Олег ШАБЛІЙ

## Мовний редактор та коректор:

Олександра САВУЛА

## Технічна редакція і оригінал-макет:

Владислав БАРТОШЕВСЬКИЙ

## Адреса редакції:

79013, Львів, вул. Ген. Чупринки, 21  
 Телефони: (032) 237-12-29,  
 (032) 276-51-55. Факс: (032) 276-04-97  
 e-mail: ntsh@mail.lviv.ua  
 ntshoffice@gmail.com  
 http://www.ntsh.org

Підписано до друку 15. 03. 2017.

Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.

Умов. друк. арк. 11,62. Тираж 800 прим.

Ціна договірна